

ДЖОЗЕФ КОНРАД

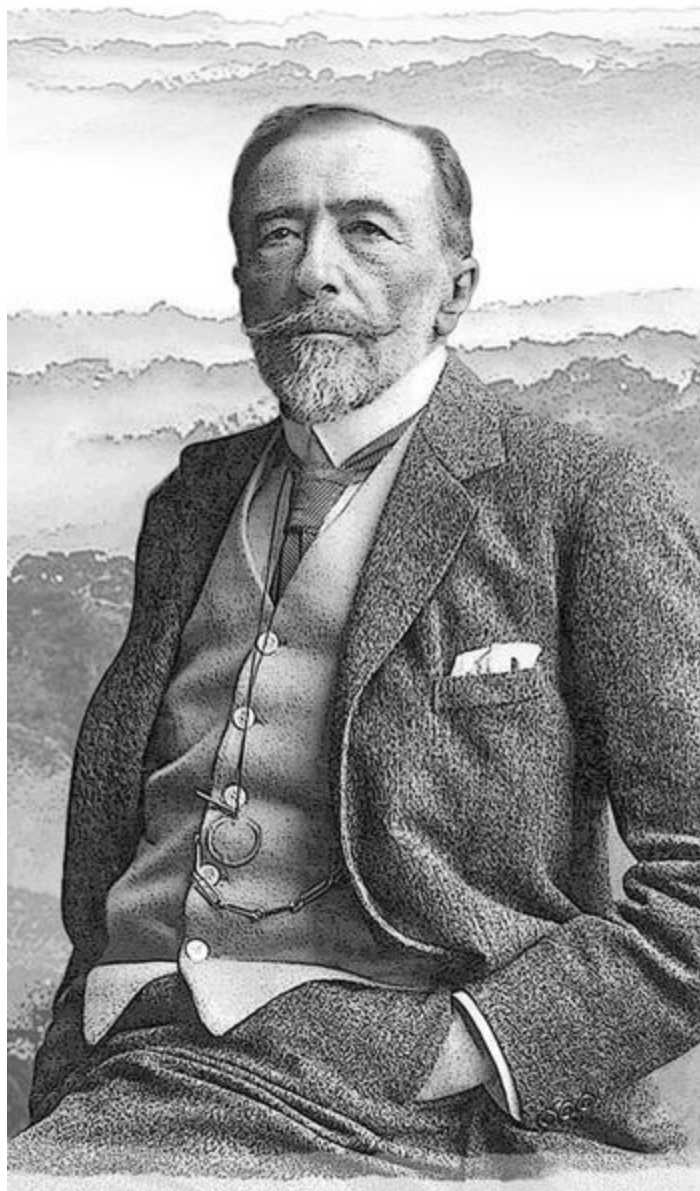
СЕРЦЕ ПІТЬМИ

РОМАН



Джозеф Конрад

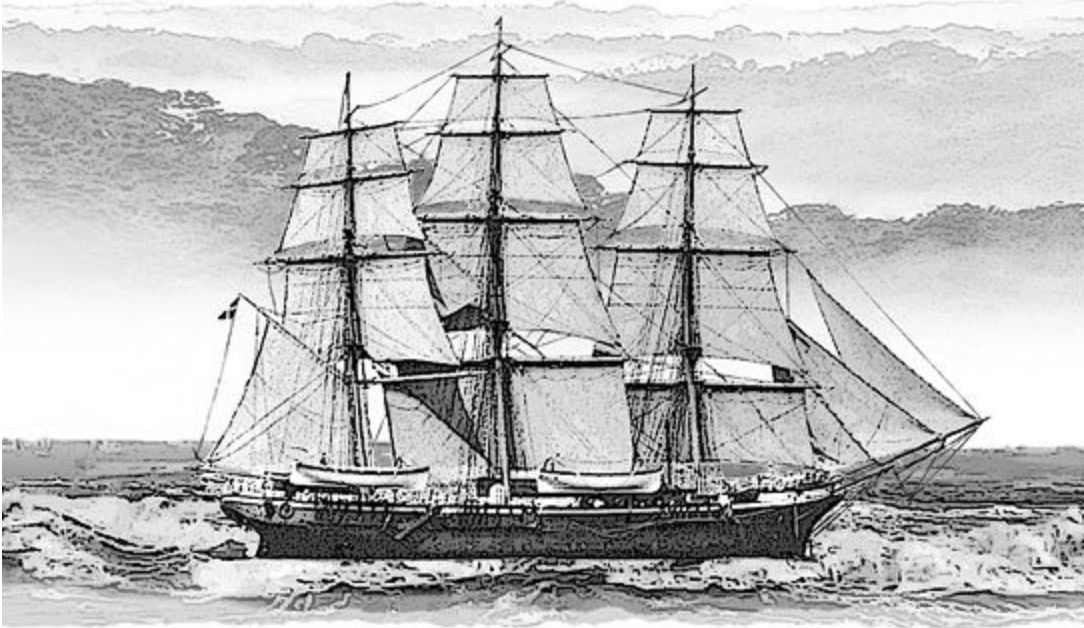
Серце пітьми



*Коли ти довго вдивлятимешся у безодню,
то також безодня загляне у тебе.*

Фрідріх Ніцше

I



Яхта «Неллі» стала на якір так тихо, що навіть не ворухнулися її вітрила, і завмерла. Був приплив, вітер майже вщух, і нашому суднові, яке повинно було плисти вниз рікою, залишалося хіба що упокоритися і чекати відпливу.

Перед нами простяглося гирло Темзи: наче брама, яка провадила до нескінченного водного простору. У цьому місці море й небо зливалися воедино, і баржі, що піднімалися з припливом проти течії, здавалося, просто застигли на сліпучій річковій гладіні; грона обпалених сонцем червонястих вітрил, загострених угорі, виблискували відполірованими шпринтованами^[1]. На пологих берегах, що поволі танули, спускаючись до моря, лежала імла. Над Грейвсендом^[2] збиралися тіні, які дедалі густішали й, аж ген удалечині, перетворювалися на похмурий морок, що нерухомо нависав понад найбільшим і найвеличнішим містом на землі.

Власником яхти і нашим гостинним господарем був директор акціонерної компанії. Він стояв спиною до нас на носі судна і дивився в бік моря, а ми вчотирьох захоплено поглядали на нього. На вигляд він був справжнім моряком, і ніхто на цій ріці не зрівнявся би з ним.

Наш директор скидався на лоцмана, який в очах мореплавців є втіленням надійності. Важко було повірити в те, що робота пов'язує його не з тією осяйною дельтою попереду, а з мороком, що гусне позаду нас.

Як я вже колись казав, нас усіх поєднало своїми узами море. І вони, ті узи, не лише підтримували нашу дружбу в довгі періоди розлуки, а й допомагали поблажливо ставитися до всіх розповідей, ба навіть переконань кожного з нас. Адвокат — наш добрий старий друга — з огляду на поважний вік і численні заслуги, користувався єдиною подушкою, що була на палубі, й лежав на єдиному нашому пледі. Наш бухгалтер уже витяг коробку з доміно й розважався тим, що будував із нього вежі. А Марлоу сидів на кормі, підібгавши ноги й обпершись спиною до бізань-щогли^[3]. Він мав запалі щоки, жовтувату шкіру, рівний стан і аскетичний вигляд, а тому, опустивши руки й повернувши кисті долонями назовні, здавався схожим на якогось божка. Впевнившись, що якір тримається добре, директор повернувся на корму й сів біля нас. Ми ліниво перекинулися кількома словами. Потім на яхті запанувала мовчанка. Гру в доміно ніхто так і не розпочав. Усі почувалися млявими і здатними хіба що на безтурботне споглядання. День добігав кінця у незворушній тиші й сліпучій ясності. Спокійно побликувала вода; безхмарне небо перетворилося на безкрайній простір лагідного й чистого світла; навіть серпанок над ессекськими драговинами нагадував тонку блискучу тканину — спадаючи з віддалених лісистих узвиш, вона прозорими бганками влягалася на пологі береги. І тільки на заході, вгорі за течією, морок щомиті ставав похмурішим, ніби його лютило наближення сонця.

А сонце, врешті, здолавши свій вигинистий незбагнений шлях, поволі скотилося донизу і з розпеченої до білого жару кулі перетворилося на тьмяно-червону, позбавлену проміння й тепла, так, наче та куля мала ось-ось погаснути, смертельно вражена дотиком п'тьми, що нависла над людським юрмищем.

Ріка відразу ж змінилася, прозоре повітря втратило блиск, але набрало глибини. Стара розлога ріка, що віками служила вірою і правдою людності, яка населяла її береги, безжурно спочивала у цю вечірню пору й плинула поволі, з незворушною гідністю водного шляху, що веде до найдальших закутків землі. Ми дивилися на могутній потік, осяяний не яскравим спалахом короткого дня, що,

зблиснувши, гасне навіки, а врочистим світлом невмирущих спогадів. І справді, людина, котра шанобливо і палко віддалася, як то кажуть, «поклику моря», може заввиграшки оживити тут, у пониззі Темзи, величний дух минулого. Води, які без упину гойдалися туди й сюди, безвідмовні у своєму служінні, аж рясніли згадками про людей і кораблі, що їх ріка повертала до спокою рідних осель або відносила назустріч морським битвам. Ріка знала і служила всім, ким пишається нація, — від сера Френсіса Дрейка^[4] до сера Джона Франкліна^[5]: то були лицарі, титуловані і безтитульні, — славетні морські волоцюги. По ній плавали всі кораблі, назви яких, наче самоцвіти, сяють крізь пільму часів: від «Золотої лані»^[6], що вертала додому з округлими боками, везучи гори скарбів, щоби після візиту Її Величності Королеви увійти в легенду, до «Ереба» і «Страху»^[7], які поривалися до інших звершень, але так і не вернули назад. О, ця ріка знала величні кораблі і величних людей! Вони вирушали з Детфорда^[8], з Грінвіча^[9], з Еріта^[10] — авантурники й перші поселенці; кораблі військові й торгові; капітани, адмірали, таємничі «контрабандисти» східних морів і повноважні «генерали» Східноіндійського флоту^[11]. Шукачі золота чи слави, вони спускалися доліріч, тримаючи меча, а часто й смолоскипа, — посланці влади всередині країни, носії іскри священного вогню. Яку велич несли відпливні течії цієї ріки до таємниць невідомих земель! Мрії людей, зародки держав, паростки імперій...

Сонце зайшло, над рікою запали сутінки, й уздовж берега замерехтіли вогні. На багnistій міліні яскраво світився «триногий» маяк Чепмен^[12]. Корабельні вогники ковзали фарватером — тлум вогників, що сновигають угору-вниз. А ген на заході, біля верхів'їв ріки, гігантське місто досі зловісно вирізнялося на тлі неба — густим мороком під промінням сонця, моторошним відблиском у світлі зірок.

— І тут теж був колись один із похмурих куточків землі, — раптом озвався Марлоу.

Він єдиний серед нас усе ще чув «поклик моря». Найгірше, що можна було про нього сказати, це те, що він не був типовим представником свого ремесла. Марлоу був моряком, але водночас волоцюгою, тоді як більшість моряків, якщо можна так висловитися, ведуть осіле життя. За вдачею вони — домувальники, а їхня домівка —

корабель — завжди з ними, як і їхня батьківщина — море. Кораблі доволі схожі між собою, та й море завжди однакове. За такої незмінності оточення чужі береги, чужі обличчя, розмаїте багатство життя зазвичай прослизують повз, приховані не відчуттям таємниці, а презирливим незнанням, бо для моряка таємничим є лише море, яке панує над його існуванням і буває несповідимим, як сама Доля. Зрештою, морякові достатньо випадкової прогулянки або забави на березі після трудів праведних, щоби йому відкрилася таємниця цілого континенту, яка доволі часто не має для нього жодної вартості. Морські побрехеньки прості й невігадливі, і їхня суть уміщається у горіховій шкаралупі. Проте Марлоу й у цьому був не такий, як решта моряків (якщо відкинути його любов до вигадкування небилиць): для нього суть історії була не всередині, як ядро горіха, а зовні, у тому, що її оточує і допомагає зрозуміти: як посвіт вихоплює імлу або ж як завдяки примарному місячному світлу іноді стають видимими кільця туману.

Його зауваження нікого не здивувало. Це було дуже схоже на Марлоу, тож усі промовчали. Ніхто не завдав собі клопоту бодай гмикнути у відповідь. Тому він продовжив дуже-дуже повільно:

— Я думав про ті прадавні часи, коли у цих місцях уперше з'явилися римляни, тисяча дев'яцот років тому... приблизно так... Світло, кажете ви, зайнялося на цій ріці коли... за лицарів? Так, але тоді воно нагадувало пожежу, що шириться рівниною, блискавку в хмарах. А ми живемо у мить короткого відблиску — хай він не погасне, допоки крутиться наша старенька Земля! Але вчора тут була п'ятьма. Уявіть собі, що почував капітан розкішної... як же це вони називалися, га... триреми у Середземному морі, якому раптом наказали плисти на північ? Він чимдуж пройшов землі галлів і перебирав на себе командування одним із тих кораблів, що їх, якщо тільки ми можемо вірити книжкам, сотня легіонерів (а таких майстрів теж іще треба пошукати!) вистругувала й витесувала за місяць-два... Уявіть собі цього командира тут — край світу, де море олов'яне, небо димне, а судно неоківирне, мов концертна, — і ось він піднімається горіріч, везе накази, або товари, або що... Піщані узбережжя, болота, ліси, дикуни... обмаль їжі, яка надавалася б для цивілізованої людини, і сама лише вода з Темзи, щоби вгамувати спрагу. Ні фалернського вина, ні висадок на берег. Тільки поодинокі військові табори, загублені у глушині, мов голки в копиці сіна: холоднеча, тумани, бурі, болячки,

вигнання й смерть — смерть, яка чигає у повітрі, у воді, у чагарниках. Та ж люди тут, певно, мерли як мухи! Але той капітан упорався. І добре впорався, — їй-бо! — не надто над тим замислюючись і, можливо, тільки на схилі літ похваляючись усім, що йому довелося витримати в молоді роки. Тогочасним людям не бракувало мужності дивитися у вічі пійтмі. До того ж капітана, либонь, живила надія вислужитися, потрапити до флоту у Равенні, якщо знайдуться щирі друзі в Римі і якщо пощастить вижити у цьому жахливому кліматі... Ну, чи уявіть собі шляхетного й молодого римського громадянина у тозі (ймовірно, дещо, сказати б, ризикового), який прибув сюди у поchtі префекта, збирача податків чи купця, щоби випробувати свою долю. Він висадився на болоті, крокував через ліси і, зупинившись у якомусь гарнізоні в глибині острова, відчув, як його зусібіч оточує варварство, нестерпне варварство, — оте таємниче життя глушини, що нуртує в пушах, у джунглях, у серцях дикунів. У такі таємниці не посвячують. Йому довелося жити серед непізнаного, і це було гидко. Хоч і захопливо водночас, що, власне, й полонило його. Захват з огиди, розумієте? Лишень уявіть собі, як йому допікав чимраз гостріший жаль, бажання втекти, безсила відраза, зневіра, ненависть...

Марлоу замовк.

— Зважте... — озвався знову, піднявши зігнуту в лікті руку, звернену до нас розтуленою долонею (у такій позі, зі схрещеними перед собою ногами, він скидався на Будду, який зібрався проповідувати: хіба що зодягненого в європейське вбрання і без квітки лотоса). — Зважте: ніхто з нас не відчуває нічого подібного. Нас рятує доцільність, ревне служіння доцільності. А ті хлопці на неї не зважали, чесно. Вони не були колонізаторами, тож, гадаю, вся їхня влада базувалася на утисках. Вони були завойовниками, а для цього потрібна лише груба сила. Однак, навіть якщо вона в тебе є, пишатися тут нічим, бо це — лише випадкова перевага на тлі слабкості інших. Тому ті хлопці просто вигрібали все, що підверталось під руку: задля того, щоби гребти. То був нестримний пограбунок, особливо жорстоке масове вбивство, на яке люди йшли наосліп, як і належить тим, хто надумав помірятися силами з пітьмою. Завоювання землі — здебільшого її просто відбирають у людей, які мають інший колір шкіри чи трохи плескатішого носа, ніж наш, — не така вже й шляхетна справа, якщо глянути на неї пильніше. Виправдовує її лише ідея. Ідея,

на яку вона спирається: не сентиментальне прикидання, а власне ідея. А безкорислива віра в ідею — це те, що можна піднести на п'єдестал, а тоді перед ним схилитися й приносити йому жертви...

Марлоу замовк. Вогні ковзали рікою, крихітні вогники, зелені, червоні, білі: вони переслідували один одного, наздоганяли, зливалися, потім знову розбігалися, поволі або рвучко. Темрява дедалі густішала, втім на безсонній ріці не припинявся метушливий рух, що нагадував про велике місто. Ми дивилися й терпляче чекали: доки не скінчиться приплив робити більше було нічого. Марлоу озвався знову лише після довгої мовчанки, і в голосі його забринів сумнів:

— Друзі, гадаю, ви пам'ятаєте, що якимось я ненадовго став прісноводним моряком... — і ми вже зрозуміли, що, перш ніж почнеться відплив, нам доведеться вислухати одну з неймовірних оповідок Марлоу. — Не хочу обтяжувати вас подробицями того, що спіткало мене особисто, — почав наш приятель, виказуючи цим застереженням хибу багатьох оповідачів, які часто-густо не знають, чого саме сподіваються від них їхні слухачі. — Але щоби зрозуміти, як це мене вразило, ви повинні знати, як я туди потрапив, що я там бачив, як піднявся вгору річкою до того місця, де вперше зустрів того бідаку. То була найдальша точка, куди можна було дістатися пароплавом, і кінцевий пункт моїх мандрів; і щойно я опинився там, як світло, чи щось таке, осяяло все довкола мене... і навіть мої думки. Подія була доволі похмура... і прикра... з усіх поглядів буденна... і не надто ясна. Авжеж, таки не надто. Але від неї, здається, мені й справді розвиднілося.

Тоді, якщо ви пригадуєте, я тільки-но повернувся в Лондон після довгого плавання в Індійському й Тихому океанах, у Китайському морі — отож Сходом я натішився вдосталь, пробувши там років зо шість. Я байдикував, заважав вам, друзяки, працювати й уривався до ваших домівок так, наче саме небо доручило мені повернути вас до світського життя. Спершу мені це подобалося, та згодом відпочивати я втомився. Тому вирішив знайти корабель — а це, скажу я вам, найважча у світі робота! Проте жодного підходящого судна мені не трапилося. І ця гра мені теж остогидла...

Але, знаєте, хлопчиськом я страшенно любив географічні мапи. Годинами міг вивчати Південну Америку, Африку або Австралію, приміряючи на себе лаври дослідника. У той час на Землі було чимало

білих плям, і, коли який-небудь куточок на мапі надто впадав мені у вічі (а вони всі впадали у вічі), я тицяв у нього пальцем і казав: «Ось виросту і поїду туди». Пригадую, одним із таких місць був Північний полюс... Утім, я досі там не бував, та й тепер не збираюся. Чари розвіялися... Інші ж манливі закутки були розкидані поблизу екватора й по обох півкулях, у різних довготах. Де-не-де я вже побував і... але на це шкода й мови. Залишився ще один куточок — найбільша і, сказати б, найбільша пляма, куди я поривався.

Тепер його, щоправда, не випадає називати білою плямою: від часів мого дитинства його помережили річки, озера й усілякі назви. То вже не пуста, оповита таємницею, не біла латка, над якою хлопчик розкошував у мріях, — той куточок перетворився на притулок п'їтьми. Але була там одна особлива ріка, дуже могутня ріка, що на мапі нагадувала величезну змію, яка витягнулася у всю довж: голова її занурена в море, тіло спроквола звивається по розлогих теренах, а хвіст губиться десь у надрах землі. Я стояв перед вітриною і дивився на мапу тієї ріки, і вона заворожувала мене, як змія заворожує пташку — дурненьке пташеня. І тут я згадав про існування великого комерційного підприємства — компанії, що торгує на цій ріці. Хай йому грець! Не можуть же вони обходитися без якихось прісноводних кораблів, от хоч би й пароплавів, подумав я. Чому б мені не спробувати і не стати капітаном однієї з тих посудин? Тож я йшов собі по Фліт-стріт, і думав тільки про це. Змія мене таки заворожила...

Розумієте, підприємство те, ота торговельна компанія, було розташоване на континенті, а в мене є чимало родичів, які мешкають на континенті, бо життя там, кажуть, доволі дешево й цілком стерпне. Але, на свій сором, мушу визнати, що я почав їм таки набридати. Уже в цьому була для мене новизна. Бо я, як вам відомо, до такого не звик. Я йшов завжди власною дорогою, ішов сам-один туди, куди мені хотілося. Тому від себе я такого не сподівався. Проте на той час, як бачите, вже відчував, що, кров із носа, мушу потрапити до тієї фірми. Отже, я набридав своїм родичам. Чоловіки говорили: «Ох приятелю!» — і нічого не робили. Відтак — лише уявіть! — я вчепився до жінок. Я, Чарлі Марлоу, змусив жінок шукати мені роботу. Господи! От до чого доводять нав'язливі ідеї... У мене була тітка, палка душа. Вона мені написала: «Це буде чудово. Я готова зробити для тебе все, що завгодно. Блискуча ідея. Я знаю дружину одного

службовця з тамтешньої адміністрації, а також одного дуже впливового чоловіка...» і т. д. і т. д. Вона ладна була перевернути все з ніг на голову, щоби добитися для мене місця шкіпера на річковому пароплаві, якщо вже я так того хочу.

Звісно, місце я отримав — і дуже швидко. Виявляється, до компанії дійшла чутка, що один із її капітанів поплатився життям у сутичці з тубільцями. Це був мій шанс, і я ще дужче захотів туди поїхати. Лише через багато-багато місяців, коли я спробував розшукати останки убитого, з'ясувалося, що причиною сварки стали кури. Так-так, двійко чорних курок! Данець Фреслевен — так звали того капітана — подумав, що його обдурили під час обгородки, зійшов на берег і заходився гамселити дрючком сільського ватажка. І це мене аніскільки не здивувало, хоча, водночас, про Фреслевена казали, що він і мухи не скривдив би: такий добрий і лагідний то був чоловік. Хто б сумнівався! Та на ту пору він уже кілька років служив шляхетній ідеї і, розумієте, нарешті відчув потребу відновити самоповагу. Отже, він щосили гамселив старого негра на очах у його закляклого від подиву народу, поки якийсь хлопець — здається, син ватажка, — доведений до відчаю криками старого, влучно метнув у білу людину спис, який, звичайно, доволі легко увійшов у тіло просто між лопатками. Відтак усі тубільці, очікуючи лиха на свої голови, чкурнули до лісу. На пароплаві Фреслевена теж спалахнула паніка, тож судно відчалило: наскільки я знаю, тоді ним правував механік. Ніхто, здається, так і не подбав про останки загиблого капітана, допоки з'явився я, заступивши його. Я не міг залишити все, як було, однак, коли нарешті мені випала нагода зустрітися з моїм попередником, між ребрами його вже виросла височенна трава і око вже насилу розрізняло серед неї кістки. Та всі вони були на своєму місці. Ніхто не наближався до надприродної істоти після її падіння. Село спорожніло, прогнилі хижі зяяли чорнотою в оточенні перекошених частоколів. Лихо й справді спіткало це поселення. Мешканці покинули його. Охоплені жахом чоловіки, жінки і діти поховалися в нетрях і вже не повернулися. Про долю двох чорних курей мені теж нічого невідомо. Та я схильний думати, що вони дісталися служителям прогресу. Хай там як, а завдяки цій знаменитій афері я отримав місце шкіпера значно раніше, ніж почав по-справжньому на це сподіватися.

Я метався, мов навіжений, щоби все встигнути: не минуло й сорока восьми годин, а я вже перепливав Ла-Манш, аби постати перед роботодавцями і підписати договір. Ще через кілька годин я прибув до міста, яке завжди нагадує мені про гріб побілений^[13]. Так, це одне з моїх упереджень...

Я легко розшукав потрібну контору. Це було найбільше підприємство у місті, і всі, кого я зустрічав, гнули одну лінію: ця компанія, мовляв, збирається заснувати заморську імперію і заробляти шалені гроші завдяки торгівлі.

Вузька й безлюдна вулиця у густій тіні, високі будинки, незліченні вікна з жалюзями, мертва тиша, трава, що проросла між камінням, вражаючі склепінчасті проходи для екіпажів праворуч і ліворуч, величезні напіввідчинені подвійні двері... Я прослизнув в одну зі шпарин, піднявся чисто виметеними сходами без жодних оздоб — голими, як пустеля, — і відчинив перші ж двері. Дві жінки — одна огрядна, інша худорлява — сиділи на стільцях із солом'яними сидіннями й плели щось із чорної шерсті. Худорлява підвелася і, не відриваючись од плетіння, рушила з опущеними очима просто на мене. Я вже хотів було відійти, поступаючись їй дорогою, наче вона була сновидою, але саме тієї миті жінка зупинилася й підвела очі. Сукня на ній була непоказна, як чохол парасольки; вона мовчки повернулася й провела мене до почекальні. Я назвав своє ім'я і розглянувся навсбіч. Посередині стояв сосновий стіл, уздовж стін вишикувалися прості стільці, а в кінці кімнати висіла велика яскрава мапа, позначена всіма барвами веселки. Чи не найбільше було червоного — на нього завжди приємно дивитись, адже це означає, що в тих закутках уже перероблено чимало роботи. Багато було блакитного, трохи зеленого, плямки жовтогарячого, а пурпурна смуга на східному березі вказувала, що тут файні піонери поступу жлуктять файне світле пиво. Щоправда, не в ці краї збирався я їхати — дорога вела мене до жовтої барви. У самісінький центр. Там була річка — чарівна й смертоносна, як змія. Гай-гай!..

Відчинилися двері, з них вистромила сива голова секретаря. Він скинув на мене співчутливим оком і кістлявим вказівним пальцем понадив у святилище.

У кімнаті панували сутінки; посередині стояв важкий письмовий стіл. За цією громадою сидів хтось блідий і товстий, одягнений у

сюртук. Великий чоловік власною персоною! На вигляд він був десь зо п'ять футів шість дюймів на зріст, а в кулаку затискав, напевне, бозна-скільки мільйонів. Ми начебто потиснули один одному руки, він щось пробелькотів і був задоволений моєю французькою. *Von Voyage!*^[14]

Секунд за сорок п'ять я знову опинився у приймальні в товаристві милостивого секретаря, який із печальною прихильністю дав мені підписати якийсь документ. Здається, я, крім інших зобов'язань, пообіцяв не виказувати жодних комерційних таємниць. Ну, але я і не збираюся цього робити...

Мені стало незатишно. Ви ж знаєте, я не звик до таких церемоній, та й у повітрі там витало щось лиховісне. Так, ніби мене втягували у якусь таємну й, як би то висловитися... не надто чесну обладку: тож я зрадів, коли вдалося ушитися звідси. У першій кімнаті дві жінки й далі гарячково плели щось із чорної шерсті. Приходили інші люди, і молодша з них бігала туди-сюди, показуючи їм дорогу. Старша незрушно сиділа на своєму стільці. Її ноги в тканинних капцях на пласкому ході підпирала грілка, а на колінах у неї лежала кішка. На голові у неї стриміло щось накрохмалене й біле, а окуляри в срібній оправі сповзли на кінчик носа. За якусь мить жінка поглянула на мене понад окулярами. Цей швидкий, байдужий, спокійний погляд збентежив мене. Увійшло двоє молодиків з дурнуватими веселими фізіономіями, і вона так само швидко зміряла їх безтурботним і мудрим оком. Здавалося, що вона знає про них, а заодно й про мене, геть усе. Я зніяковів. Було у тій старій щось моторошне, фатальне. Згодом, у тих далеких мандрах, я часто згадував цих двох жінок, які охороняють браму Пітьми й наче плетуть теплий саван із чорної шерсті: одна раз по раз відпроваджує людей у невідоме, а інша байдужими старечими очима пильно вдивляється у веселі дурнуваті обличчя. *Ave, стара в'язальнице чорної шерсті! Morituri te salutant!*^[15] Мало хто з тих, на кого вона дивилася, побачили її ще раз: менше половини, це точно...

Насамкінець мені потрібно було ще відвідати лікаря. «Проста формальність», — запевнив мене секретар, який вдавав, ніби дуже переймається моїми клопотами. Незабаром парубок у капелюсі, насунутому на ліву брову, — певно, якийсь клерк, подумав я, бо ж такий бізнес без них не обходиться, хоча будинок й здавався безмовним, наче одна з осель у місті мертвих, — спустився звідкись і

повів мене далі. Одягнений він був неохайно й недбало, рукави піджака були в чорних плямах, а широка пом'ята краватка під підборіддям стирчала, як носак старого черевика. Йти до лікаря було ще ранувато, тож я запропонував своєму проводиреві чогось хильнути. Він одразу ж звеселів. Щойно ми взяли собі по чарочці вермуту, хлопець заходився прославляти діяльність компанії, а я принагідно висловив подив із приводу того, що він не збирається сам проїхатися до, так би мовити, основи основ. Мій співрозмовник миттю посерйознішав і вгамувався. «Я не такий недоумок, як це здається, сказав Платон своїм учням», — вимовив він повчально, вихилив з рішучим виглядом свою чарку, і ми підвелися.

Старий лікар помацав мій пульс, думаючи тим часом про щось геть інше.

— Так-так... чудово, — пробурмотів він, а потім з якимось запалом попросив дозволу виміряти мій череп. Трохи здивувавшись, я згодився; тоді він витяг якийсь інструмент, що нагадував кронциркуль, і зняв мірки спереду, ззаду й з усіх боків, дбайливо занотовуючи результати: лікар був неголеним маленьким чоловічком у чомусь на кшталт поношеного каптана з грубого сукна і у капцях, а тому видався мені невинним дурником. — В інтересах науки я завжди прошу дозволу виміряти черепи тих, хто вирушає в ті далекі краї, — додав він.

— А коли вони вертають, ви робите те саме? — запитав я.

— Тю, вдруге я їх здебільшого не бачу, — зауважив лікар. — А крім того, знаєте, ті зміни відбуваються усередині. — І він посміхнувся з таким виглядом, ніби весело пожартував. — Отже, ви туди їдете. Чудово. І дуже цікаво.

Чоловічок зиркнув на мене допитливо і ще щось занотував.

— А чи траплялись у вашій родині випадки божевілля? — поцікавився він діловито.

Я спаленів:

— Це питання ви ставите теж в інтересах науки?

— З наукового погляду, — мовив він, нехтуючи моїм роздратуванням, — цікаво було б спостерігати за психічними змінами індивідів там, на місці, проте...

— Ви психіатр? — перебив його я.

— Кожен лікар має бути ним... бодай трохи, — незворушно відповів той дивак. — У мене є одна невеличка теорія, що її ви, панове мандрівники до тих далеких країв, допоможете мені довести. І мій внесок долучать до тих плодів, з яких користуватиметься моя країна, володіючи такою прекрасною колонією. Це багатство я подарую іншим. Перепрошую за ці питання, але ви — перший англієць, якого мені довелося оглядати...

Я поквапився запевнити його, що англієць я зовсім не типовий.

— Як на те пішло, я б з вами так не розмовляв, — кинув я.

— Те, що ви оце сказали, вкрай заплутане і, либонь, неправдиве, — сказав лікар зі сміхом. — Уникайте не так теплових ударів, як, власне, роздратування. І прощайте. Як там ви, англійці, кажете? Goodbye. Еге ж, goodbye. Прощайте. У тропіках найперше слід зберігати спокій... — і він застерезливо здійняв вказівний палець. — Du calme, du calme^[16]. Прощайте.

Тепер мені залишалося тільки попрощатися з моєю чудовою тіткою. Вона тріумфувала. Я випив із нею горнятко чаю — останнє горнятко пристойного чаю на багато-багато днів — у затишній кімнаті, яка на вигляд цілком відповідала типовому уявленню про дамський салон, і ми довго й мирно гомоніли біля каміна. Під час цієї довірчої бесіди з'ясувалося, що мене рекомендували дружині високого сановника і ще бозна-скільки особам як напрочуд обдаровану істоту, — оце так щаслива знахідка для компанії! — як людину, яку зустрінеш не щодня. Господи милий! А я збирався командувати дешевеньким річковим пароплавом, який би висвистував собі у копійчану трубу! З'ясувалося також, що я був Працівником із великої, знаєте, літери. Кимось на кшталт небесного посланця чи апостола другого рангу... То були часи, коли про такі нісенітниці багато писали газети й пліткували люди, тож ця славна жіночка, живучи в епіцентрі цієї машкари, не могла в неї не повірити. Вона без кінця торочила про «мільйони недосвідчених людей, яких треба повернути на добрий розум», доки мені стало геть незручно і я ризикнув натякнути, що, зрештою, відому нам фірму найбільше цікавить сам прибуток.

— Ви забуваєте, любий Чарлі, що вартий робітник своєї зарплати^[17], — весело відказала тітка. Аж дивно, наскільки далекі жінки від реальності! Слабка стать живе у світі, нею ж вигаданому, і нічого схожого на цей світ ніколи не було й бути не може в дійсності

— занадто вже він прекрасний. Тому, якби жінки зробили його реальним, він розпався би на шматки ще до першого заходу сонця. Один із тих бентежних фактів, з якими ми, чоловіки, миримося від дня Сотворіння, раптом вплив би, й усе пішло б за димом.

Відтак тітка мене обняла, порадила носити фланелеву білизну, писати частіше і щось там іще, і я пішов. Але вже на вулиці я — не знати чому — раптом відчув себе якимось самозванцем. Дива́ та й годі: я, котрий звик вирушати хоч і на край світу, якщо мене попередять про це за двадцять чотири години, і замислювався при цьому не довше, ніж замислюється той, хто перетинає вулицю, я тоді на хвилю... ні, не завагався, проте боязко завмер, перш ніж відбути у цю звичайнісіньку, на мій погляд, мандрівку. Щоб описати вам свій стан, скажу, що секунду-другу я почувався так, наче їхав не в глиб континенту, а от-от мав рушити до центру Землі.

Відплив я на французькому пароплаві, і той заходив у кожен бісів порт, що траплявся на шляху, з єдиною, наскільки я міг судити, метою — повисаджувати в цих портах солдатів і митних чиновників. Я припадав очима до берегів. А споглядання берегів, повз які пропливає судно, чимось нагадує роздуми над таємницею. Ось вони тягнуться перед вашими очима — веселі, похмурі, знадливі, величні, жалюгідні, нудні або ж дикі, завжди безмовні, проте у повітрі над ними ніби лунає шепіт: «Прийди і розгадай!» Берег, уздовж якого ми рухалися, був розпливчастий, наче й досі ще не вивершений, з одноманітним зловісним профілем. Межа неозорих джунглів — темно-зелених, майже чорних, обрамлених білою піною прибою — витягнулася далеко-далеко рівненькою ниткою вздовж синього моря, сяйво якого подекуди вже затьмарив повзучий туман. Сонце палило люто, земля мовби світилася і парувала. Де-не-де за білою смугою прибою бовваніли сірувато-білі примари, над якими, схоже, майорів прапор. То були селища, засновані кілька століть тому, але вони й досі у порівнянні з незайманою просторінню нетрів здавалися завбільшки хіба зі шпилькову голівку. Ми просувалися черепашачим темпом, зупинялися, висаджували вояків; знову пливли, висаджували митних чиновників, які мали стягувати мито у Богом забутій глушині з мешканців кількох цинових сараїв, що тулилися довкола флагштока; знову висаджували вояків, певно, щоб ті охороняли митних чиновників. Я чув, що дехто з них потонув у хвилях прибою, але це,

схоже, нікого не обходило. Ми просто викидали людей на берег і пливли далі. Узбережжя було незмінним з дня на день, ніби ми й не рухалися нікуди, однак проминули чимало місць — торговельних станцій, — назви яких, як от Гран-Бассам чи Літл-Попо^[18], були наче запозичені з убогого фарсу, що розігрувався на тлі похмурої завіси. Моє ледацювання (я ж був лише пасажиром), самотність поміж усіх цих людей, з якими в мене не було точок перетину, оліїсте й сонне море, незмінно понурий суходіл немовби заступали мені шлях до розуміння істинності речей, заслоняючи її тяжкою й безглуздою фантасмагорією. До вух деколи долітав голос прибою: він посправжньому тішив, звертаючись до мене, як брат. Це було щось природне, що має причину й значення. Інколи від берега відпливав човен, дозволяючи на мить діткнутися до реальності. Веслували в ньому чорні хлопці. Здаля можна було розгледіти, як блищать білки їхніх очей. Вони кричали, співали, піт горохом котився по їхніх тілах. Обличчя їхні нагадували якісь гротескні маски, але кістки й м'язи в них були справжні: в них вирувала дика життєва сила й напружена енергія руху. Ці хлопці були природними й реальними, як прибії біля берега. Їм не потрібно було пояснювати, чому вони тут. Їхній вигляд заспокоював. Тож протягом певного часу я відчував, що й досі перебуваю у світі незаперечних фактів, але те відчуття було нетривке, — ще мить, і щось неодмінно його сполохає, змусить утекти.

Пам'ятаю, якось ми уздріли військове судно, що стало на якір поодаль від берега. Ніде не було ні хижі, проте з корабля смалили, цілячись у кущі. Напевно, то французи вели тут одну зі своїх воєн. Прапор на щоглі звисав, як ганчірка; над низьким корпусом позадирали свої дула довгі шестидюймові гармати; масні ослизлі хвилі ліниво піднімали й опускали судно, розгойдуючи його тонкі щогли. У порожньому безмірі суші, небес і води цей загадковий корабель просто собі обстрілював материк. «Ба-бах!..» — кахикнула одна із шестидюймових гармат, блиснуло й погасло маленьке полум'я, розвіявся білий димок, тихенько просвистів крихітний заряд і... нічого не сталося. Нічого й не могло статися. Було щось божевільне в усіх цих діях, щось жалобно-кумедне у цьому видовищі, і це враження не зникло навіть після того, як хтось на облавку^[19] щиро запевнив мене, що десь там, у чагарях, заховався табір тубільців — він ще й назвав їх ворогами! — просто ми його не бачимо.

Ми передали листи на те самотнє військове судно (я дізнався, що люди на ньому мруть од лихоманки — по троє на день) і рушили далі. Побували у ще кількох місцях зі сміховинними назвами, де у важкому задушливому повітрі, яке буває у жарких катакомбах, смерть і комерція вели свій запальний танок уздовж безформних берегів, облямованих згубними бурунами прибою: схоже, сама Природа хотіла спинити зайд, не пропустити їх далі. Те саме діялося на річках і в їхніх гирлах, де вода сіяла смерть посеред життя, а береги поволі перетворювалися на болота, де мулисті потоки заливали покручені мангрові дерева^[20], які, здавалося, корчилися перед нами в безсилі розпачі. Щоразу ми відпливали настільки швидко, що я не встигав здобути жодних більш-менш чітких вражень про ту чи іншу місцевість, але поступово у моїй душі росло невиразне, проте гнітюче зачудування. Все довкола нагадувало мені виснажливе борсання у нічних жахіттях...

Збігло добрих тридцять днів, перш ніж я побачив гирло великої ріки. Ми кинули ківку^[21] навпроти урядової будівлі. А проте, щоби стати до роботи, мені треба було ще подолати сотні дві миль. Тому, щойно трапилася нагода, я вирушив у місце, розташоване за тридцять миль горіріч.

Плив я на маленькому морському пароплаві. Капітан його був шведом, і, дізнавшись, що я теж моряк, він запросив мене на місток^[22]. Це був худорлявий відлюдькуватий молодик з довгим світлим волоссям, який, ідучи, човгав ногами. Щойно ми покинули маленьку миршаву пристань, як він зневажливо кивнув у бік узбережжя.

— Жили тут? — спитав.

— Так, — відповів я.

— Непогані хлопці, ці чиновники, еге ж? — продовжив капітан, ретельно добираючи англійські слова, з відчутною гіркотою в інтонаціях. — Просто дивовижно, на щоб йдуть деякі люди заради кількох франків на місяць. Цікаво, щоб з ними стається, коли вони опиняються у внутрішніх районах країни?

Тож я й сказав йому, що невдовзі матиму нагоду дізнатися про це.

— Ти ба! — вигукнув він, посунувшись убік, але уважно дивлячись уперед, і продовжив: — Не будьте таким упевненим. Яюсь я віз чоловіка, який повісився дорогою. Він теж був шведом.

— Сам повісився? Чого б це раптом? — скрикнув я у відповідь.

Утім, капітан і далі уважно дивився вперед.

— Хтозна... Може, йому забагато було сонця... Чи цієї землі...

Урешті-решт ми впливли на широке. Перед нами вигулькнула скеляста круча, насипи на березі, хати на пагорбі, інші будівлі із залізними дахами, що були розкидані серед ровів чи тулилися до укусу. Безперервний шум від порогів, розташованих вище на ріці, правив за звукове тло для цієї картини спустошення. Навколо, як та мурашня, сновигала тьма-тьмуца людей: здебільшого голих чорношкірих. У річку врізався мол. Час до часу сліпуче сонячне світло ставало нестерпно яскравим і заступало собою увесь обшир.

— Онде розташована ваша компанія, — мовив швед, указуючи на три дерев'яні баракоподібні будівлі на кам'янистому схилі. — Я накажу занести туди ваші речі. Ви сказали чотири коробки?.. Гаразд, прощайте.

Спершу я наштовхнувся на котел, що валявся в траві, а потім нарешті знайшов стежину, яка вела на пагорб. Вона петляла, оминаючи валуни і маленьку вагонетку, що лежала колесами догори. Одного колеса бракувало. Вагонетка була цілком непорушною і нагадувала кістяк мертвої тварини. Потім я натрапив ще на кілька уламків зруйнованих машин і на іржаві рейки. Ліворуч купкою росли дерева, під якими був затінок, і там, схоже, ворушилися якісь темні істоти. Я примружився: шлях був крутий. Праворуч заграв ріжок, і я побачив, як кудись побігли чорношкірі люди. Важкий і глухий удар стрясонув землею, зі скелі бухнув дим, і все стихло. Але на поверхні кручі нічого не змінилося. Тут будували залізницю. Круча нікому не заважала, а ці безглузді вибухи були просто таким собі способом довести, що тут щось узагалі робиться.

Легеньке брязкання позаду змусило мене повернути голову. Шестеро чорношкірих один за одним піднімалися стежкою. Виструнчені, вони йшли важко й повільно, утримуючи на голові невеликі кошики, повні землі, і оте брязкання лунало в такт їхньої ходи. Навколо їхніх стегон було пов'язане чорне шмаття, короткі кінці якого теліпалися туди-сюди, наче хвостики. Я міг бачити усі їхні ребра і усі суглоби на кінцівках, що нагадували вузли мотузки; кожен чорношкірий мав на собі залізний нашійник, а всі нашійники були з'єднані ланцюгом, який звисав між нещасними, ритмічно брязкаючи при кожному русі. Ще один вибух з боку скелі нагадав мені про

бачений раніше військовий корабель, що обстрілював берег. Звук був таким само зловісним, але, навіть задіявши найбурхливішу фантазію, цих людей годі було вважати ворогами. Їх назвали чомусь злочинцями: суворий закон, як і смертоносні снаряди, налетів на них із моря, мовби якась незбагненна таємниця. Їхні виснажені груди важко здіймалися в єдиному пориві, люто розширені ніздрі тремтіли, очі незмінно дивилися вгору. Вони проминули мене дюймів за шість, навіть не глянувши, із кам'яною байдужістю, властивою цим нещасним дикунам. За ними, тримаючи на плечі гвинтівку, сумно сунув один із «неофітів» — цей виплодок нового ладу. На ньому була формена куртка, на якій не вистачало одного гудзика. Побачивши на шляху білу людину, він завбачливо узяв зброю «на караул». Це була звичайна обачність, адже здалеку білі люди дуже схожі один на одного, а тому бідолаха не знав, із ким звела його доля. Та він швидко заспокоївся і з широкою лукавою посмішкою, яка відкривала його білі зуби, кинув погляд на своїх підопічних, — либонь, сприйняв мене за побратима у своїй високій місії. Зрештою, я й справді доклався до цієї великої справи, яка вимагала від усіх вживати такі жорстокі і, очевидно, справедливі заходи.

І замість іти вгору, я повернув і спустився ліворуч. Мені не хотілося бачити цих скованих ланцюгами людей, що піднімалися на пагорб. Ви знаєте, я не якийсь там пестунчик, мені доводилося і битися, і захищатися. Інколи я оборонявся, інколи нападав — і це був лишень один із способів захисту, — не панькаючись, бо того вимагав триб життя, яке я провадив тепер чи тоді. Я бачив демона насильства, і демона жадібності, і демона хтивості, але то були впливові — наче зірки! — пожадливі, червоноокі біси, які підбурювали й спонукали людей — людей, кажу я вам. А стоячи на тому пагорбі, я збагнув, що під сліпучим сонцем тієї землі змушений буду познайомитися ще й із млявим, лицемірним і підсліпуватим демоном хижої безжальної глупоти. Та наскільки підступним він може бути, я дізнався лише через кілька місяців, здолавши ще тисячі миль відстані... На мить я завмер, нажаханий, ніби мене зупинила якась пересторога. Потім, врешті, спустився з пагорба і подався у бік дерев, які я вже бачив раніше.

Обійшов велику рукотворну яму, вириту на схилі, призначення якої для мене так і залишилося незрозумілим: це був не кар'єр і не місце, звідки видобували пісок, а просто яма. Можливо, її поява була

пов'язана зі шляхетним бажанням дати злочинцям бодай якусь роботу, не знаю... Потім я мало не впав у дуже вузьку ущелину, такий собі рубець на схилі пагорба. Там я угледів звалені на купу дренажні труби, навіщось сюди завезені. Серед них не було жодної цілої... безглуздий розгром. Нарешті я добрався до дерев. Мені хотілося трохи побути в тіні, та тільки-но я ступив у затінок, мені здалося, наче я потрапив у похмуре коло справжнього пекла. Річкові пороги були зовсім близько, і безперервний одноманітний стрімкий клекітливий шум наповнював скорботну тишу гаю, де не відчувалося ні найлегшого подмуху вітру, не ворухився жоден листок, такими загадковими звуками, ніби враз стало чути, як рухається у просторі Земля.

Чорні постаті корчилися, лежали чи сиділи між дерев, притулившись до стовбурів чи припавши до землі, почасти видимі, почасти приховані тьмяним світлом: у всіх можливих позах, що виражали біль, безнадію і розпач. На скелі знову бабахнуло — і ґрунт під ногами ледь відчутно задрижав. Робота десь тривала. Робота! А тут було місце, куди відводили тих, хто мав померти.

Ці люди вмирили повільно, і це було абсолютно очевидно. Не вороги, не злочинці, не звичайні земні істоти — то були тільки чорні тіні хвороб і голоду, що безладно лежали в зеленуватому мороці. Їх позвозили сюди з усіх куточків узбережжя з дотриманням усіх умов контракту, але, опинившись у незвичних умовах, змушені їсти незнайому їжу, вони починали нездужати, втрачали працездатність, і тоді їм просто дозволяли відповзати кудись, аби «відпочити». Ці хворобливі тіні були вже вільні, як повітря, і майже такі ж прозорі. За якусь мить я став розрізняти блиск їхніх очей під деревами. А потім, глянувши униз, побачив чиєсь обличчя просто біля моєї руки. Чорне тіло простяглося на всю довжину, спершись одним плечем на стовбур. Повільно розплющилися повіки, і на мене глипнули запалі очі, величезні й порожні, як у сліпих: тільки десь у їхній глибині зблиснув білий вогник, який поволі згас. То, здається, був молодий чоловік, майже хлопчик, але ви ж знаєте, як важко судити про їхній вік. Я не придумав нічого кращого, ніж дати йому печиво, яким пригостив мене шведський капітан і яке мав у кишені. Пальці повільно зімкнулися навколо нього і стисли — більше жодного руху, жодного погляду. На шиї у хлопця був клапоть якоїсь білої вовняної тканини. Навіщо? Де він її узяв? Чи було це знаком, прикрасою, тавром, символом

залежності? Чи мала вона бодай якое значення? Виглядало вражаюче: білі волокна, привезені аж ген з-за моря, довкола чорної шії.

Поблизу того самого дерева сиділи, склавши ноги, ще дві кістляві істоти. Одна з них, спершись підборіддям на коліна, дивилася в нікуди якимось нестерпно жахливим поглядом. А її примара-побратим схилив чоло, мовби під тягарем нестерпної втоми. Навколо були й інші, розкидані у різних позах застиглого болю, ніби на картині, що зображає жертв різні або чуми. Поки я стояв, зацікавившись од жаху, одна з цих істот, вставши на руки й коліна, порачкувала до річки пити. Зачерпнула воду долонею, потім сіла на осонні, схрестивши ноги, і через якийсь час її кучерява голова впала на груди.

Мені вже не хотілося тинятися в тіні, тож я поквапився до станції. Наблизившись до будинків, я зустрів білого чоловіка, одягнутого так елегантно, що спершу я подумав, наче мені ввижається: високий накрохмалений комірець, білі манжети, легкий піджак з вовни альпаки^[23], сніжно-білі штани, чиста краватка і лаковані чоботи. Капелюха він не мав, а волосся було ретельно розчесане і на помаджене. Його велика біла рука тримала оторочену зеленим парасольку, а за вухом у нього стриміла ручка. Дивний чоловік.

І я, потиснувши цій з'яві руку, дізнався, що це головний бухгалтер компанії і що всі бухгалтерські справи ведуться саме на цій станції. Він вийшов на хвилинку, щоби, за його словами, «ковтнути свіжого повітря». Фраза ця прозвучала для мене не менш дивно, адже натякала на марудну сидячу роботу за конторським столом.

Та я би не згадував того бухгалтера тут, перед вами, якби не почув уперше саме з його уст ім'я чоловіка, який нерозривно пов'язаний зі спогадами про той період мого життя. Крім того, я відчув до цього хлопця повагу. Так, я поважав його комірець, його широкі манжети, його охайну зачіску. Щоправда, виглядав він як той перукарський манекен, але, незважаючи на деморалізуючий вплив тієї землі, добре дбав про свою зовнішність. А це вже вияв характеру. Його накрохмалені комірці й випрасувані шемізетки були його особистими досягненнями. Хлопець працював тут на компанію уже майже три роки, тож згодом я не втримався і таки запитав, як йому вдається зберегти ту свою білизну у такому досконалому стані? На щό той, ледь помітно почервонівши, скромно відказав: «Я вишколив одну з тубільних жінок на станції. Було важко. Ця робота їй не подобалася».

Тому цей мій знайомець справді чогось досяг у житті. А ще він добре дбав про свої книги і тримав їх у зразковому порядку.

Натомість на станції панував цілковитий безлад — у речах, будівлях, думках. Раз у раз сюди надходили й ішли геть валки запилених негрів із плоскими ступнями, а фабричні товари, якесь бавовняне шмаття, намисто й латунний дріт текли в царство Пітьми в обмін на дорогоцінну слонову кістку.

На станції мені довелося перебути десять днів — цілу вічність! Мешкав я в хатині у дворі, але, рятуючись од повсюдного хаосу, частенько забігав у контору до бухгалтера. Це була дощата будівля, але дошки якась недбала рука припасувала так, що, коли бухгалтер нахилився над своїм високим столом, на нього, від потилиці до п'ят, лягали вузькі смужки сонячного світла. Тож, аби усе розгледіти як слід, великі віконниці можна було й не відчиняти. У кімнаті стояла спека; вороже дзижчали великі мухи — вони не кусали, проте відчутно жалили. Зазвичай я вмощувався на підлозі, а бухгалтер у своєму бездоганному костюмі (і навіть трохи напарфумлений) сидів на високому стільці й без упину писав. Іноді він підводився, щоби розім'яти ноги. Коли одного разу в кімнату внесли на низенькому ліжку хворого (якогось ослаблого агента десь із глибини країни), бухгалтер навіть спробував обуритися. «Стогони недужого, — сказав він, — відволікають мою увагу. У цьому кліматі й так дуже важко зосередитися і не наробити помилок у паперах».

А одного разу, не піднімаючи голови, бухгалтер мовив: «Там, у глибинці, ви неодмінно зустрінете пана Курца». На моє запитання, хто був той Курц, він відказав, що то першокласний агент, і, побачивши, що ця інформація мене розчарувала, докинув поволі, відкладаючи перо: «Він — видатна особистість». І ще через кілька запитань з'ясувалося, що наразі пан Курц обіймає важливу посаду у факторії, дуже важливу, у справжній країні слонової кістки, в самому її серці. Він відправляє стільки цієї кістки, як усі інші агенти разом узяті... Потім бухгалтер знову взявся за перо. А хворому стало так зле, що той навіть не стогнав. Тож мухи дзижчали у цілковитій тиші...

Раптом почувся галас, затупотіло відразу чимало ніг. То прийшов караван. Потойбіч дощаної стіни лунали гучні й грубі голоси. Всі носильники говорили водночас, і крізь той гармидер долинали розпачливі нарікання головного агента, який в двадцять за день

повторював, що йому доведеться відмовитися від усього. Бухгалтер повільно підвівся.

— Який жахливий галас! — прокоментував. Потім обережно перетнув кімнату, щоби поглянути на хворого, і, повернувшись, сказав: — Він не чує.

— Що? Помер? — запитав я, вражений.

— Ні, ще ні, — спокійно відповів той. А потім, натякаючи кивком голови на розгардіяш у дворі станції, докинув: — Коли муσιш правильно вести записи, то починаєш ненавидіти тих дикунів, смертельно ненавидіти, — і на мить замислився. — Коли ви побачите пана Курца, передайте йому від мене, що все тут, — він глянув на стіл, — у цілком задовільному стані. Не люблю йому писати — з цими нашими посланцями ви ніколи не знаєте, в чиї руки потрапить лист... на Центральній станції. — І він поглянув на мене своїми лагідними витрішкуватими очима.

— О, пан Курц піде далеко, дуже далеко, — озвався знову. — Стане великим цабе в адміністрації незабаром. Вони там, нагорі, — рада правління в Європі, ви ж розумієте, правда? — хочуть його просунути. — Потім замовк і знову повернувся до своєї роботи.

Шум ззовні затих, і, уже виходячи, я зупинився в дверях. Під акомпанемент рівного гудіння мух агент, якого мали відправити додому, лежав почервонілий і непритомний, бухгалтер, схилившись над своїми книгами, робив правильні записи цілком правильних операцій, а тим часом у п'ятдесяти футах від контори я досі бачив верхівки дерев гаю смерті.

Наступного дня я нарешті покинув цю станцію з караваном із шістдесяти осіб. Попереду в нас було двісті миль мандрівки.

Немає сенсу багато розповідати вам про неї. Стежки, всюди стежки: безліч протоптаних стежок, що помережили цю пустельну землю, то звиваючись у високій траві, то прямуючи через випалені луки, зарості, вниз і вгору через холодні яри, вгору і вниз по кам'янистих пагорбах, випалених спекою, — і скрізь самота, самотність, жодної душі довкола, жодної хатини. Тубільці вже давно пішли звідсіля. Але, гадаю, якби раптом якийсь таємничий гурт негрів, озброєних усіма можливими видами смертоносної зброї, надумався б тинятися дорогами десь між Ділем^[24] і Грейвсендом, лапати селяків направо і наліво, змушуючи їх переносити важкі вантажі, то всі тамтешні ферми й котеджі теж дуже швидко опустіли б. Однак тут не залишилося навіть жител. Хоча ні, я надібав кілька покинутих сіл.

Було щось жалюгідне й дитинне у тих поруйнованих стінах із трави... Минали дні, й увесь час позаду мене лунав тупіт та шурхіт шістдесяти пар босих ніг: кожен носильник тягнув на собі шістдесятифунтову ношу. Розкласти табір, поїсти, поспати, зібрати табір, крокувати далі. Інколи ми натрапляли на мертвого носильника, простягнутого у високій траві біля стежки, а поряд із ним лежали його ціпок і порожня посудина для води. Непорушна тиша навколо й угорі... Безшелесними ночами іноді здавалося, що ген-ген лунає бій барабанів, то згасаючи, то наростаючи, — ледь чутне, але всеохопне дрижання: звуки моторошні, вабливі, закличні, дикі, проте сповнені майже такого глибинного значення, що і калатання дзвонів у християнських землях. Яюсь нам трапився білий чоловік у розстебнутому кітелі. Він відпочивав на стежці в оточенні озброєного почту — сухорлявих занзібарців — і був дуже приязний та веселий, аби не сказати п'яний. Він оголосив, що наглядає за ремонтом доріг. Не можу сказати, щоб я бачив десь бодай якусь дорогу чи який-небудь ремонт: хіба він вважав за один зі способів покращання шляхів тіло мертвого негра середніх літ з діркою від кулі у потилиці, на яке я нашттовхнувся через три милі від того місця. Зі мною теж був один білий: непоганий хлопець, хіба що трохи опасистий, а відтак він часто грав мені на нервах, непритомніючи щоразу, коли ми видиралися вгору схилом розпеченого пагорба і кілька миль відділяли нас від води й тіні. Набридає, знаєте, тримати свою куртку замість парасольки над головою лежачого чоловіка, поки той отямиться! Тож яюсь я не стримався і запитав, навіщо він узагалі сюди припхався.

— Аби заробити трохи грошенят, певна річ. А ви про що подумали? — процідив той крізь зуби у відповідь.

Потім він підхопив лихоманку, і його довелося нести у гамаку, підвішеному до палиці. А оскільки той невдаха важив цілих шістнадцять стоунів^[25], то я був змушений увесь час лаятися з носіями. Вони тупцювали на місці або втікали, потай зникаючи серед ночі разом зі своїми ношами, — то був справжній заколот! Отож, яюсь увечері, я виголосив промову англійською мовою, доповнюючи її жестами, жоден із яких шістдесят пар очей, що були переді мною, не прогавили, і наступного ранку гамак уже слухняно несли на чолі каравану. Проте за годину я зіткнувся зі ще більшим нахабством: хворий бідака і гамак валялися в кущах... Покривала... стогони... жах!

Важка жердина обдерла нещасному носа. Йому дуже хотілося, щоб я кого-небудь убив за це, але за носильниками й слід прохолов. І тут я пригадав слова старого лікаря: «З наукового погляду цікаво було б спостерігати за психічними змінами індивідів там, на місці...» І відчув, що потроху стаю цікавим для науки. Але все це було неважливим.

На п'ятнадцятий день я знову побачив велику ріку і нарешті пришкандибав до Центральної станції. Вона була розташована в затоці, оточена чагарниками й лісами, довкола неї з одного боку тягнулася смуга смердючого багна, а з трьох інших її оточував хиткий заслін очерету. Сякий-такий отвір правив за ворота, і єдиного погляду на те місце було досить, аби переконатися, що балом тут керує демон слабодухості. Майже з усіх будівель неквапом повивалювалися білі чоловіки з довгими палицями в руках, підходили, дивилися на мене і знову десь зникали. Один із них, товстий і вельми емоційний чолов'яга з чорними вусами, щойно я сказав йому, хто я, дуже красномовно і з численними відступами повідомив мені, що мій пароплав нині перебуває на дні річки. Мене мовби громом вдарило... Що, як, чому?.. Як це, «все гаразд»? «Сам начальник» був там? Все як годиться?

— Всі трималися чудово! Чудово! — збуджено тріскотів товстун. — Вам потрібно негайно піти до начальника. Він чекає!

Я не відразу збагнув реальне значення тієї катастрофи. Гадаю, аж тепер я все розумію, та не певний, чи до кінця. Звісно, сталося все те, якщо подумати, геть неприродно. А проте... Тієї миті я вважав ту подію прикрим непорозумінням. Пароплав затонув. Люди попливли вгору рікою на два дні раніше домовленого, похапцем, узяли на борт начальника і найняли невідь-якого шкіпера, проте не минуло й трьох годин, як пароплав пропоров дно, наскочивши на каміння, і пішов під воду поблизу південного берега. Я запитав себе: що мені, власне, тут робити, якщо моє судно затонуло? Та виявилось, що клопотів у мене було по саме нікуди: тепер треба виловити з річки свою команду. Вирушати потрібно уже наступного дня... На це і на ремонт судна я витратив кілька місяців.

Моя перша бесіда з начальником була доволі цікавою. Він не запросив мене сісти, хоча того ранку я пішки подолав двадцять миль. У тому чоловікові не було нічого непересічного: вираз обличчя, риси, манери, голос — усе, як у звичайних людей. Середній зріст,

пропорційна статура. Звичайні блакитні очі, хіба що надміру холодні, але поглядом він, вочевидь, міг шмагонути не згірш, аніж різкою, чи рубонути, мовби то була важка сокира. Проте навіть тоді його постава начеб суперечила цим його намірам. Ще запам'ятався якийсь невизначений, скороминущий, аж скрадливий вираз його губ — посмішка... не посмішка — я пригадую його, та не годен описати. Вона з'являлася мимоволі, ця посмішка, але на мить ставала чіткішою щойно перед тим, як він мав замовкнути. Виникала за мить до закінчення фрази, ніби печатка, що скріплює уста і перетворює навіть найбанальніші слова на таємницю.

Він був звичайним торговцем, який із молодих літ працював у цих краях, — не більше. Його слухались, але він не викликав ані любові, ні страху, ні навіть поваги. Змушував ніяковіти. Так, саме ніяковіти. Не те, щоби він викликав недовіру — змушував ніяковіти та й годі. Ви не уявляєте, що означає така... гм... здатність. Той чоловік не мав ні організаторського хисту, не був ініціативним і не вмів наводити лад. Щоби це зрозуміти, досить було кинути оком на жалюгідний стан станції. Він не був ані ерудитом, ані інтелектуалом. Його посада дісталася йому — як, власне?.. Можливо, тому, що він ніколи не хворів... Він відслужив там три трирічні терміни... Могутнє здоров'я в таких складних умовах уже дає неабияку владу. Коли він їздив додому у відпустку, то йшов у загул, бурхливо і з розмахом. Типовий моряк, що зійшов на берег, але з єдиною відмінністю: ця подібність була лише зовнішньою. Це було зрозуміло з його випадкових слів. Наш начальник нічого не створював, просто підтримував рутинний перебіг справ — от і все. Але він був чудовим. Чудовим бодай тому, що ніхто так і не зміг дізнатись однієї дрібниці: як приборкати таку людину. Він ніколи не розкрив цієї таємниці. Можливо, що її і не існувало. Хоча, можливо, нічого такого в ньому й не було... Припустивши таке, доводилося спинятися на мить і звіряти деякі факти. Якось, коли різні тропічні хвороби звалили майже всіх «агентів» на станції, люди чули, як він кинув: «Тим, хто приїздить сюди, не потрібні нутрощі». І скріпив цю фразу отією своєю усмішкою, ніби то були прочинені двері до Питьми, якою він опікувався. Вам здалося, наче ви щось підгледіли, — проте за мить двері знову замикалися. Коли йому набридли обідні сварки, що постійно виникали між білими через те, кому сидіти за столом на чільному місці, начальник наказав зробити

величезний круглий стіл, для якого довелося спорудити спеціальний будинок. У цьому будинку влаштували своєрідну «кают-компанію». Перше місце було там, де сидів він, а інші просто не бралися до уваги. Ясно було, що в цьому він твердо переконаний. Той чоловік не був ані гречний, ні негречний. Він був тихий. І дозволяв своєму «бою» — перегодованому молодому негрові з узбережжя — зухвало ігнорувати білих просто в нього на очах.

Побачивши мене, він одразу ж заговорив. Я надто загаявся у дорозі. Він не міг чекати. Довелося їхати без мене. Треба було відвідати станції, розташовані горіріч. Часу й так уже сплигло чимало, і він не знав, хто вмер, хто живий, як ведеться тамтешнім мешканцям тощо. Моє пояснення він злегковажив і, граючись паличкою сургучу, кілька разів повторив, що становище «дуже серйозне, дуже серйозне». Ходять чутки, що одній із найважливіших станцій загрожує небезпека і що начальник її — пан Курц — хворий. Мій співрозмовник висловив надію, що ці чутки безпідставні. Пан Курц... Я був стомлений і нервував. «Грім би прибив того Курца!» — подумав я й перебив його, сказавши, що чув про пана Курца на узбережжі.

— А, он воно що! Там про нього говорять, — прошепотів чоловік собі під ніс і заходився мене запевняти, що пан Курц — найкращий його агент, виняткова людина й надзвичайно цінний працівник для компанії: отож, я мав би зрозуміти начальникове занепокоєння. Тоді ще раз повторив, що він «дуже, дуже стривожений». А потім, увесь час вовтузячись на стільці, вигукнув: — Ет, пан Курц! — і зламав паличку сургучу: виглядало на те, що його схвилював нещасний випадок із пароплавом. Затим він одразу поцікавився, скільки часу мені знадобиться, щоб... Та я знову його перебив: бачите, я був голодний після важкої дороги, а він навіть не запропонував мені сісти, тож мене тепер душила злість.

— Звідки мені знати? — крикнув я. — Я ще навіть не бачив затонулого судна... напевно, кілька місяців. — Уся ця розмова видалася мені страшенним безглуздом.

— Кілька місяців, — повторив він. — Ну що ж, тоді, скажімо, місяців за три можна буде вирушати в дорогу. Так, три місяці на дільце... цього досить.

Я вискочив з його житла (він жив сам-один в обмазаній глиною хатині з верандою), бурмочучи собі під ніс усе, що думав про нього. От

бевзь балакучий! Згодом я відмовився від цих слів, адже мені довелося констатувати, що начальник напрочуд точно визначив час, за який нам таки вдалося залагодити «дільце».

Наступного дня я взявся за роботу, повернувшись, так би мовити, спиною до станції. Тільки так, здавалося мені, я зможу зберегти рятівний зв'язок із непорушними фактами. Інколи, зрештою, мені доводилося озиратися, і тоді я бачив ту станцію й тих людей, які безцільно тинялися по освітленому сонцем дворі. Іноді я запитував себе, що все це означає? Вони ходили то там, то тут зі своїми сміховинними довгими ціпками, наче юрба зневірених подорожніх, яких зачарували і замкнули за гнилою огорожею. Слова «слонова кістка» буквально бриніли в повітрі, їх вишіптували й видихували. Можна було навіть подумати, ніби люди моляться на неї. Над ними, наче запах напіврозкладеного мертвяка, витав аромат безглуздої захланності. Їй-бо, відчуття реальності зникало там надто легко! А німа глушина, яка підступила до цього розчищеного клаптика землі, здавалася мені чимось настільки великим і непереможним, як зло або істина, вічна велич, що терпляче очікує кінця шаленої людської навали.

Ох, ті місяці!.. Але, менше з тим. Бувало всяке. Якось увечері солом'яний сарай, де були складені ситцеві й бавовняні тканини, намисто і бозна-що ще, раптом спалахнув, немовби земля розверзлася і випустила мстиве полум'я, покликане знищити весь отой мотлох. Я спокійно попахкував люльку, сидячи біля свого розбитого пароплава, і бачив, як люди, освітлені загравою, стрибали й здіймали руки до неба. А тоді до ріки примчав вусатий товстун із бляшаним цебром і заходився мене переконувати в тому, що всі «тримаються чудово, просто чудово». Він зачерпнув води і гайнув назад. Я ж помітив, що цебро його мало діряве дно.

Потім я теж поволі побрів на станцію. Поспішати було нічого. Розумієте, сарай спалахнув, мов коробка сірників, і з самого початку було ясно, що вогонь уже нічим не загасити. Полум'я шугнуло до неба, змусило всіх позадкувати, освітило все довкола і вщухло. Сарай перетворився на купу розжареного вугілля. А неподалік били якогось негра. Подейкували, що саме він був призвідцем пожежі. Так чи ні, але він страхітливо верещав. Я бачив його кілька днів поспіль: сердега сидів у крихітному затінку, геть хворий, і намагався отямитися, а

пізніше встав і пішов геть, і безшелесні нетрі знову прийняли його у своє лоно.

Вибравшись із темряви до пожарища, я опинився за спинами двох людей, які про щось розмовляли. Я почув ім'я Курца і фразу: «... скористався цим прикрим випадком». Один зі співрозмовників виявився начальником станції, і я побажав йому доброго вечора.

— Ви колись бачили щось схоже, га? Неймовірно, — сказав він і подався кудись. А інший залишився. Це був агент першого розряду: молодий, елегантний, стриманий, з маленькою роздвоєною борідкою й гачкуватим носом. З іншими агентами він тримався чванькувато, а вони, своєю чергою, нарікали на те, буцім начальник станції приставив його за ними шпигувати. Раніше ми з ним ніколи не спілкувалися. А тепер між нас зав'язалася розмова, і ми поволі відійшли від згарища, що тліло, ледь чутно посвистуючи. Він запросив мене до свого помешкання, розташованого у головній будівлі. Ми зайшли, хлопець запалив сірника, і я зауважив, що цей молодий аристократ має не лише обкуту сріблом скриню для одягу, а й свічку — цілу свічку, хоча на той час на станції побутувала думка, що тільки начальник може користуватися свічками. Глиняні стіни його оселі були завішані очеретяними килимками; списи, ассагаї^[26], щити, ножі теж прикрашали їх як трофеї. Наскільки мені було відомо, цьому агентові доручили виготовляти цеглу, проте на станції не було жодного шматочка цегли, а він пробув тут більше року... в очікуванні. Здається, йому бракувало чогось, щоби робити свою роботу, — не знаю чого... можливо, соломи. У всякому разі, цю сировину годі було тут дістати, і навряд чи її мали надіслати з Європи: тому-то я і не міг утямити, чого, власне, він чекає. Може, особливого акту творіння? Щоправда, всі вони чогось тут чекали — всі ті шістнадцять або двадцять подорожніх: слово честі, це заняття їм було до вподоби, якщо зважати на те, як вони до нього ставилися, — але не дочекалися нічого, крім хвороб, кажу з досвіду. Час вони вбивали, перемиваючи кістки один одному і плетучи безглузді інтриги. У повітрі витав дух змовництва, одначе й він, певна річ, був просто собі духом. Змови тут були так само ефемерні, як і все інше: філантропічні поривання компанії, тутешні балачки, керівництво і робота про людське око. За єдине справжнє почуття правило бажання здобути посаду у факторії, де можна було роздобути слонову кістку, а отже, — одержати відсотки. Лише з цієї причини люди тут

інтригували, поливали брудом і ненавиділи один одного, але щоби хтось ударив пальцем об палець — ото вже ні. Боже милий! Зрештою, буває ж так у світі, що один спокійнісінько може вкрати коня, а іншому навіть на недоуздка глянути зась. Украв коня — ну і що? Жодних проблем. Просто взяв і вкрав. Мабуть, хоче покататися... Ну і на недоуздка можна глянути так, що навіть найбільший добряга не витримає і дасть тобі копняка.

Я й зеленого поняття не мав, чому раптом у цього агента прокинулася така приязнь до мене, але, поки ми базікали, мені раптом спало на думку, що йому щось потрібно, — він мене «промацує». Розмовляючи, хлопець раз по раз згадував Європу, людей, яких я, на його думку, мав би знати, і ставив навідні запитання щодо моїх зв'язків, про місто-побілений-гриб тощо. І тоді його оченята блищали від допитливості, мовби кружальця слюди, хоча він і намагався триматися зверхньо.

Спершу я був приголомшений, але невдовзі мені теж стало цікаво, що ж саме хоче він од мене дізнатися. Я і гадки не мав, чого він так мудрує, бо не знав нічого, що б вартувало таких зусиль. Проте я насолоджувався тим, як він боровся сам із собою, випитуючи мене, хоча насправді мені теж було зле після тривалих мандрів, а голова була забита думками про той казус із пароплавом. Найпевніше, цей дивак мав мене за якогось безсоромного шахрая. Нарешті терпець йому увірвався і, щоби приховати свій гнів, він позіхнув. Я підвівся. І тієї ж миті помітив маленький ескіз олійними фарбами на тонкій дошці, на якому загорнута в покривала жінка із зав'язаними очима несла запалений смолоскип. Тло було темне, майже чорне. Жінка рухалася статечно, і щось лиховісне було в її обличчі, освітленому тим смолоскипом. Я прикипів до неї поглядом, а мій новий приятель чемно став біля мене, тримаючи півпінтову^[27] пляшку з-під шампанського (аптечний заспокійливий засіб) з устромленою в неї свічкою. На моє запитання він відказав, що цю картину намалював сам пан Курц на цій-таки станції рік з гаком тому, доки чекав okazji, щоби рушити до факторії^[28].

— Благаю, поясніть, хто ж він такий, цей пан Курц? — попросив я.

— Начальник Внутрішньої станції, — кинув агент, дивлячись убік.

— Красно дякую, — зі сміхом відповів я. — А ви, далєбі, цегляр із Центральної станції. Це всі знають.

Той хвилю помовчав, а згодом сказав:

— Курц — це якесь диво. Він посланець милосердя, науки, прогресу й ще бозна-чого. Щоби провадити справу, — мій співрозмовник ні з того ні з сього заходився декламувати, — довірену нам Європою, потрібно мати великий розум, чуйне серце і бути відданим єдиній меті.

— Хто таке сказав? — запитав я.

— Багато хто, — відповів він. — Про це навіть пишуть! І от Він прийшов сюди — виняткова особистість, як ви, певно, знаєте...

— Звідки мені знати? — здивовано перебив його я.

Однак агент не звернув на це уваги.

— Так-так. Сьогодні він очолює найкращу станцію, а за рік стане помічником начальника, а ще років за два... Але, гадаю, вам відомо, ким він стане років за два. Ви ж належите до цієї нової спілки — спілки доброчестя. Люди, які особисто направили його сюди, рекомендували і вас. О, не заперечуйте. Я ж не сліпий!

І мене осяяло. Впливові знайомі моєї славної тітоньки справили несподіване враження на цього парубка. Я мало не розреготався.

— Ви читаєте таємну кореспонденцію компанії? — запитав я, стримавшись.

А він — ані гугу. От комедія!

— Коли пан Курц стане начальником усіх станцій, — суворо продовжив я, — з цією перевагою вам доведеться попроситися.

Та зненацька мій приятель задмухав свічку, і ми вийшли з оселі. На небо викотився місяць. Віддалік мляво сновигали чорні тіні, поливаючи водою згарище, яке шипіло й пускало пару, блискучу в місячному світлі. Звідкись долинав стогін побитого негра.

— Ну й реве ця скотиняка! — вигукнув моторний молодий вусань, який раптом вигулькнув біля нас. — Так йому і треба! Злочин... покарання... бац! Жорстоко? Так, жорстоко. Але це єдиний спосіб. Це покладе край будь-яким пожежам у майбутньому. Я щойно казав про це начальникові... — він помітив мого супутника й одразу ж сторопів. — Ви ще не спите? — пробурмотів із рабською ввічливістю. — Ну звісно ж! Це так природно... Атож! Небезпека, хвилювання...

Потім він знову зник. А я пішов до річки. Мій приятель подався за мною, уїдливо шиплячи мені у вухо:

— Збіговисько придурків! Щоб йому...

На наших очах юрмилися подорожні — жестикулювали, сперечалися. Дехто з них і досі тримав у руках свої ціпки. Гадаю, вони й спали з ними. За огорожею у місячному світлі бовванів ліс, наче якась потороча. Заглушаючи його тихе шелестіння й звуки, що наповнювали жалюгідний двір, мовчання цієї землі оселялося в моєму серці — її таємниця, її велич і дивовижна реальність її прихованого життя. Десь неподалік знову ледве чутно застогнав побитий негр, а потім зітхнув так глибоко, що я вирішив забратися геть, але відчув, як чиясь рука просунулася під мою руку.

— Любий пане, — мовив мій супутник, — я не хочу, щоби мене неправильно зрозуміли, а надто — ви, адже вам судилося побачити пана Курца значно раніше, ніж із цим пощастить мені. Тож я не хотів би, аби він мав спотворене уявлення про мої наміри...

Я дозволив тому Мефістофелеві з пап'є-маше вилити душу, і мені здалося, що якби я спробував проштрикнути його пальцем, то всередині нього не виявилось б нічого, крім калюжки рідкої багнюки. Він, бачте-но, планував, що невдовзі стане помічником теперішнього начальника, і я збагнув, що приїзд цього Курца трохи нервує їх обох. Говорив агент швидко, та я й не намагався його зупинити і стояв, спершись плечем на свій розбитий пароплав, викинутий на берег, наче кістяк якоїсь великої річкової тварини. Запах бруду — якогось доісторичного бруду, Господи! — лоскотав мені ніздрі; перед моїми очима вставав величний і безмовний праліс; на чорній гладіні затоки виблискували світлі плями. Місяць накинув на все довкола тоненьку срібну габу: на густу траву, на болото, на стіну розкошланого листя, що здіймалася вище храмового муру, на могутню ріку, — і я бачив крізь темну щілину, як вона безмовно котить свої мерехтливі води.

Усюди панували велич, очікування, німота, а ця людина торохтіла щось про себе. Вдивляючись у спокій зверненого до нас обличчя неосяжного простору, я запитував себе: щó це — заклик чи погроза? Хто ми, ті, котрі забрели сюди? Чи поталанить нам упокорити цю дичавину, чи вона упокорить нас? І я відчував, яким великим, неохопно великим було те безмовне, а може, й глухе щось. Щó чаїлось у його надрах? Я знав лише, що звідти потроху підвозили слонову кістку, а також чув, що там живе пан Курц. О так, я тільки й чув, що про нього та й знову про нього! Проте я його уявляв собі не краще, ніж

якби мені сказали, що там живе янгол або чорт. Я вірив у нього приблизно так само, як люди вірять у те, що на Марсі є живі істоти. А я знав одного шотландця, котрий шив вітрила і був певен, щиро переконаний, що на Марсі мешкають люди. Якщо його запитували, які вони на вигляд або ж як поведяться, той знічувався й белькотав щось на кшталт «лазять рачки». Та досить було посміхнутись, і він — міцний шістдесятирічний старий — кидався на вас із кулаками. Я ще не зайшов так далеко, щоби битися через Курца, але вже готовий був заради нього збрехати. Ви ж знаєте: я ненавиджу брехню, гидую нею і не сприймаю її, — не тому, що чесніший за інших, а просто тому, що вона мене жахає. Будь-яка брехня має присмак смерті, вона відгонить гниттям, — а саме це я ненавиджу у світі й цим гидую, — вона нагадує про те, що я волів би забути. Брехня робить мене нещасним, від неї я нездужаю, наче з'їв щось підгниле. Мабуть, така вже моя вдача... Так-от, тоді я ладен був допустити, аби цей молодий ідіот і далі тримався своєї думки щодо мого впливу в Європі. І в одну мить я перетворився на такого самого облудника, як і всі ці зачаровані подорожні. Мені спало на гадку, що в такий спосіб я можу допомогти Курцові, котрого на той час я ще жодного разу не бачив, ви ж розумієте. Він був для мене щонайбільше іменем. Людину, що ховалася за цим іменем, я бачив не краще, ніж бачите зараз її ви. А ви бачите її? Бачите цю розповідь? Бачите бодай щось? Мені здається, наче я намагаюся розповісти вам сон, — і це марна спроба, бо не можна передати словами переживання сну, ту суміш безглуздя, подиву, збентеження й бунтівного трему, коли відчуваєш, що тебе от-от поглине неймовірно, яке і є самою сутністю сновидінь...

Марлоу на мить замовк.

— ...Ні, це неможливо, неможливо означити, що́ таке життя у кожен окремий період твого існування, неможливо описати те, що становить його осердя, зміст і ледь вловну, а проте важливу суть. Неможливо. Ми живемо й спимо однаково — самотніми...

І він знову замовк, ніби замислився, а тоді докинув:

— Звісно ж, тепер ви, друзі мої, бачите більше, ніж бачив тоді я. Ви бачите мене таким, якого знаєте...

Тим часом геть стемніло, і ми — слухачі — майже не могли розгледіти один одного. Марлоу, який сидів осторонь, давно вже перетворився для нас лише на голос. Ніхто з нас не озивався.

Можливо, інші вже спали, але я не склепив очей. Я слухав, слухав, чатуючи на кожну фразу чи слово, що допомогло б мені розгадати, звідки взялося це примарне занепокоєння, спричинене розповіддю приятеля, яке, здавалося, зривалося не з людських уст, а з важкого нічного повітря понад рікою.

— ...Так, я дозволив йому вилити душу, — знову заговорив Марлоу, — і думати що завгодно про тих впливових осіб, які нібито стояли за моєю спиною. Я це зробив! А за моєю спиною не було нікого й нічого! Нічого, крім того нещасного, старого, скаліченого пароплава, на який я спирався, поки мій співрозмовник спокійно розводився про «необхідність розвитку для кожної людини».

— Ви ж знаєте, сюди приїжджають не для того, щоби витріщатися на місяць, — белькотів він.

Пан Курц був «абсолютним генієм», одначе навіть генієві легше працюється з «відповідними інструментами — розумними людьми». Він — мій співрозмовник — не виготовляв цеглу: це було фізично неможливо (як я вже сам здогадався); а якщо й виконував обов'язки секретаря, то лише тому, «що жодна людина при здоровому глузді з доброго дива не відмовиться від знаків довіри з боку начальства». Чи я зрозумів? Зрозумів. Чого ж я ще хотів?.. До лиха! Мені були потрібні заклепки! Заклепки. Щоби продовжувати роботу... залатати дірку. Мені потрібні були заклепки.

На узбережжі я бачив ящики із заклепками, нагромаджені один на одного, відкриті, розтроснені. У дворі тієї станції на схилі пагорба я що два кроки спотикався об кинуту заклепку. Ці заклепки валялися навіть у гаю смерті. Щоби набити собі ними кишені, варто було лише нахилитися: але там, де вони й справді були потрібні, не можна було знайти жодної. Ми мали листи заліза, проте закріпити їх було нічим. Щотижня самотній чорношкірий кур'єр, закинувши на спину мішок із листами й узявши до рук палицю, вирушав із нашої станції до гирла ріки. Кілька разів на тиждень із узбережжя надходив караван із товарами: з напрочуд темним ситцем, від самого погляду на який кидало в дрож, зі скляним намистом по пенні за квартиру^[29], з недоброякісними бавовняними хустинками в цяточку. А от заклепки — жодної. Але ж три носії могли принести все, що було потрібно для того, щоби спустити судно на воду!

Мій співрозмовник й далі провадив довірчу бесіду, та, здається, моє стримане мовчання нарешті його роздратувало, бо він вирішив поінформувати мене, що не боїться ні Бога, ні чорта, не кажучи вже про простих смертних. Я відповів, що нітрохи в цьому не сумніваюся, проте мені потрібна певна кількість заклепок, а відтак вони потрібні були б також панові Курцу, якби він лише дізнався про те, чого бракує мені. Листи ж відправляють щотижня...

— Шановний добродію, — вигукнув хлопака у відповідь, — я пишу те, що мені диктують! Я просив про заклепки. Розумна людина знайде спосіб...

І його поведінка враз змінилася: він замовк, а потім раптом заговорив про бегемота — поцікавився, чи той не заважає мені, коли я сплю на облавку (а я не відходив од пароплава ні вдень ні вночі). Та мені було байдуже до тієї тварини... Просто один тутешній старий бегемот мав погану звичку вилазити вночі на берег і нипати довкола станції. В такі моменти примарні подорожні нарешті набували тілесності й стріляли в нього з усіх рушниць, які лишень устигали вхопити. Дехто навіть чатував на бегемота з вечора до світанку. А проте, це було безглузде марнування сил.

— Та тварюка, певно, зачарована, — сказав мій приятель, — тут узагалі зачарованими бувають тільки звірі та дикуни. Жодна людина — ви мене чуєте, жоднісінька! — не має в цьому краю янгола-охоронця.

На якусь мить він завмер у місячному світлі — його тонкий горбатий ніс був трохи викривлений, а оченята, що нагадували слюду, незмигмо поблискували, — а потім чемно кинув мені «на добраніч» і пішов собі. Я помітив, що він схвильований та дуже збентежений, і це додало мені надії. Як приємно було, попрощавшись із цим хлопцем, повернутися обличчям до свого «впливового друга» — розбитого, скаліченого, понищеного, продірявленого пароплава. Я виліз на облавок. Судно аж задеренчало в мене під ногами — чисто тобі порожня бляшанка з-під печива «Гантлі і Палмер»^[30], відкинута ногою в канаву. Корабель виявився не таким уже й міцним, не ідеальним за формою, але я вклав у нього стільки праці, що просто не міг його не любити. Жоден справді впливовий друг не прислужився б мені краще. А пароплав давав мені змогу перевірити себе, випробувати свої сили... Ні, роботи я не люблю. Мені більше до душі байдикувати й мріяти про те, скільки чудового можна було б зробити. Я не люблю роботи — її

ніхто не любить, — але мені подобається, що вона дає нам шанс знайти себе, нашу власну реальність (для себе, не для інших), — те, чого ніхто чужий ніколи не збагне. Бо більшість бачить лише зовнішню оболонку й навіть не здогадується про те, що ховається за нею.

Я не здивувався, побачивши, що хтось сидить на палубі, бовтаючи ногами понад багном. Знаєте, я потоваришував з кількома механіками, які жили на станції, хоч інші подорожні зазвичай їх обминали... Через їхні незграбні манери, гадаю. То був майстер по котлах, хороший працівник: худий, кістлявий, жовтолиций чоловік із великими уважними очима. Неспокійний зовні, лисий, як коліно; проте волосся, випадаючи, здавалося, пристало до підборіддя й прекрасно прижилося на новому місці, адже борода його сягала пояса. Він був удівцем із шістьма маленькими дітьми (щоби приїхати сюди, чоловік залишив їх на сестру) і обожнював голубів. Про них майстер говорив із захватом, як знавець і цінитель. Після праці він іноді покидав свою хижку і заходив до мене, щоби поговорити про своїх дітей та голубів. У робочий час, коли йому доводилося лазити у твані попід кілем пароплава, він обв'язував свою бороду чимось на кшталт білої серветки, яку приносив спеціально для цього. Вона мала петлі, що одягалися на вуха. Вечорами чоловік, присівши навпочіпки на березі, старанно прав ту «обгортку» в струмку, а відтак урочисто вішав її на кущ, аби вона висохла.

Я лягнув його по спині й крикнув: «Будуть у нас заклепки!» А той зіп'явся на ноги, вигукуючи: «Та невже?! Заклепки!» — наче не вірив своїм вухам. Потім пробубонів: «Ви... так?» Не знаю чому, але ми обоє повелися, як божевільні: я приклав палець до ніздрі й таємниче кивнув головою. «Молодчага!» — заволав майстер і, піднявши одну ногу, клацнув пальцями над головою. Я ж спробував утнути джигу^[31]. І ми застрибали по залізній палубі. Старе судно жахливо задеренчало, а первозданний ліс на іншому березі потоку озався гуркітливою луною, що покотилася над сонною станцією. Мабуть, таки дехто з подорожніх прокинувся у своїх халупах, бо в освітлених дверях хатини начальника з'явилася й зникла темна фігура, а через секунду-дві зникли й самі двері. Ми зупинились, і тиша, наполохана тупотінням наших ніг, знову ринула до нас із лісових нетрів. Висока стіна рослинності, маса переплетеного гілляччя, листя, суччя, стовбурів, нерухома в променях

місяця, скидалася на стрімку лавину німого життя, на здиблений, увінчаний гребенем зелений вал, готовий упасти в потік і змести з лиця землі нас — жалюгідних маленьких істот. А проте, стіна застигла на місці. Здаля долинали притлумлене могутнє хропіння й плескіт так, наче якийсь іхтіозавр хлюпався у місячному промінні посеред великої ріки.

— Зрештою, — розважливо мовив майстер, — чому б нам мали не дати заклепок?

А й справді! Я не бачив причини, чому б нам їх мали не дати.

— Вони прибудуть за три тижні, — довірчо додав я.

Але вони не прибули. Замість заклепок нас спіткала навала, випробування, кара. Вона насувалася поетапно впродовж трьох тижнів: на чолі кожної групи прибулих ішов віслюк, що ніс на собі білого чоловіка у новому костюмі й жовто-коричневих черевиках, який на обидва боки роздавав поклони враженим подорожнім. Слідом за віслюком сунула юрба сварливих похмурих негрів з натрудженими ногами. Врешті посеред двору виросла ціла купа наметів, похідних стільців, цинових скринь, білих коробок, бурих тюків, і понад станційним гармидером нависла іще відчутніша атмосфера таємничості.

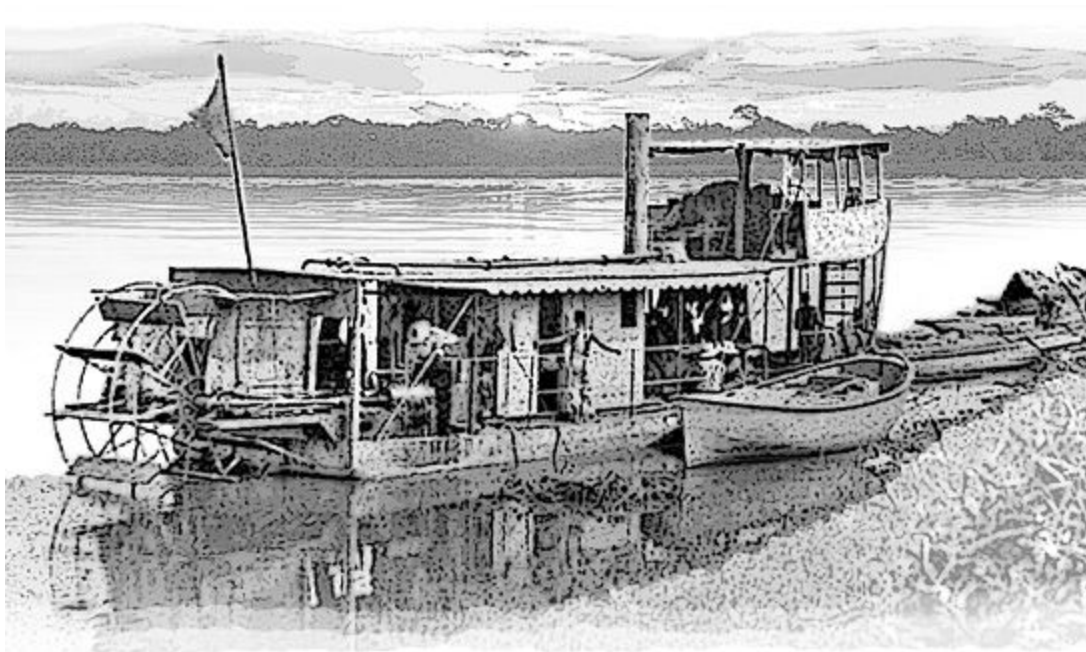
Це повторилося п'ять разів, і від тих людей відгонило духом безладної втечі, наче вони тягнули за собою товари з незліченних, либонь пограбованих, складів мануфактури й провіанту, щоби тут — у глушині — порівну все поділити. На дворі утворилося незбагненне скупчення речей, вартісних самих по собі, які людська глупота перетворила просто на поцуплене майно. Та очманіла зграя називалася «експедицією з дослідження Ельдорадо», і, гадаю, членів її зв'язувала обітниця мовчання. Втім, розмови їхні нагадували непристойні балачки піратів: цинічні, хижі й жадібні, без натяку на мужність, сміливість чи зухвальство. Жоден із тих людей не мав серйозних намірів, не був завбачливим, і, здавалося, вони навіть не підозрювали, що ці якості необхідні для того, щоби прожити у світі. Єдиним їхнім бажанням було вирвати скарб із надр цієї країни, а моральними принципами вони переймалися не дужче, ніж зломщики, що дісталися до сейфу. Хто оплачував витрати цієї шляхетної експедиції — я не знаю, проте очолював її дядько нашого начальника.

Зовні він скидався на м'ясника з бідного кварталу, і очі в нього були заспано-хитрі. Він гордовито випинав свій огрядний живіт, під яким ховалися куці ніжки, і, поки його згряя поволі захоплювала станцію, не розмовляв ні з ким, окрім свого небожа. Ці двоє постійно цілими днями бродили, схилившись одне до одного, і без кінця теревенили.

Я вже не переймався через заклепки. Людина здатна витримувати таку метушню не так уже й довго. «До біса!» — сказав я собі й пустив усе за течією. Часу для роздумів у мене було скільки завгодно, й іноді я згадував про Курца. Мені він був не надто цікавий. Аж ніяк. Зате кортіло дізнатися, чи дістанеться-таки ця людина, озброєна хоч якимись моральними принципами, вершини і як тоді вона діятиме?..



II



Якось увечері, розпластавшись на палубі свого пароплава, я почув, як чимраз ближче звучать голоси: то дядько й небіж прогулювалися берегом. Я знову опустив голову на руку й мало не задрімав, коли раптом хтось сказав, ледве що не над моїм вухом:

— Я безневинний, як маленька дитина, але не терплю, коли мною командують. Начальник я чи ні? Мені наказано було відправити його туди. Це неймовірно...

Зрозуміло, що ці двоє зупинилися на березі біля носа пароплава, якраз під мою голову. Я не ворушився, мені таке просто не спало б на гадку: я був сонний.

— Таки неприємно, — буркнув дядько.

— Він просив правління послати його сюди, — продовжив небіж, — бо гадав, що покаже, на щό здатен. Я одержав відповідні інструкції. Але ж ви розумієте, який вплив має мати ця людина?! Це жахливо!

Вони обидва погодилися, що це й справді жахливо, а потім прозвучало ще кілька дивних зауваг: «після бурі настає тиша... одна людина... рада директорів... водить за ніс...» — уривки цих

безглузких фраз розвіяли мій сон. Тож я вже майже прокинувся, коли дядько кинув:

— Клімат може позбавити тебе від цього клопоту. Він там сам?

— Атож, — відказав начальник. — Він вирядив униз рікою свого помічника з такою-от запискою для мене: «Виженіть цього лайдака на батьківщину й більше не посылайте сюди таких типів. Краще я буду сам, аніж працюватиму з тими людьми, яких ви мені можете дати». Це було понад рік тому. Уявляєте, яке нахабство!

— А потім щó було? — хрипло запитав дядько.

— Слонова кістка, — уривчасто кинув небіж. — Багато... першосортної... дуже багато... та ще й від нього... так гидко.

— Щó, крім кістки? — проревів дядько.

— Накладна, — відповів, наче вистреливши з рушниці, небіж.

І на мить запала мовчанка. Вони говорили про Курца.

На той час сон утік від мене вже далеченько, проте, лежачи в зручній позі, я не ворухився і не збирався її міняти.

— Як сюди доправили ту слонову кістку? — пробурчав старший, який, схоже, був вельми роздратований.

Небіж пояснив, що вона прибула із флотилією каное під орудою Курцового прислужника, англійського клерка-напівкровки. Курц, вочевидь, теж збирався приїхати, адже в той час на його станції не залишилося ні товарів, ані провіанту, та, здолавши триста миль, раптом вирішив повернути назад і рушив у зворотну дорогу сам, у маленькому човнику із чотирма веслярами, доручивши напівкровці доправити слонову кістку до гирла ріки. Здавалося, обох чоловіків здивувало, що хтось на таке наважився. Вони не розуміли, навіщо це було робити. Що ж до мене, тоді я ніби вперше побачив Курца. Коротко та виразно: човник, чотири веслярі-дикуни й самотній білий чоловік, який зненацька повернувся спиною до Центральної станції, до перепочинку, можливо, навіть до думок про дім, і звернув обличчя до диких нетрів, до своєї спустошеної й безживної станції. Я теж не розумів його мотивів. Напевне, він був просто славним хлопцем, який займався своїм ділом задля вигоди. Ці двоє, як ви розумієте, жодного разу не назвали його на ім'я, вони говорили «той чоловік». Напівкровку, який, наскільки я міг судити, виконав важке доручення якнайобачніше і якнайвправніше, вони називали не інакше, ніж «той поганець». «Поганець» доповів, що «чоловік» тяжко хворів і ще не видужав до

кінця... Двоє співрозмовників унизу відійшли на кілька кроків і взялися ходити туди й сюди повз судно. До мене долинали: «польова пошта... лікар... двісті миль... тепер один як перст... неминучі затримки... дев'ять місяців... ні одвіту, ні привіту... дивні чутки...»

І вони знову наблизилися саме тієї миті, коли начальник промовляв:

— Ніхто, наскільки мені відомо, якщо не зважати на цього мерзенного хлопця — мандрівного торговця, — який відбирає слонову кістку в тубільців.

Про кого це вони говорили зараз? Зібравши докупи всі клапті розмови, я вирішив, що йдеться про людину, яка, вочевидь, перебуває в оточенні Курца й, на думку начальника, не варта доброго слова.

— Ми не спекаємося нечесної конкуренції доти, доки одного із цих хлопців, приміром, не повісять на пострах іншим, — мовив начальник.

— Атож, — пробурчав його дядько. — Хай його повісять! Чому б і ні? У цій країні можна зробити все, що завгодно. Кажу вам: тут — розумієте? — Тут ніхто не зазіхне на вашу посаду. А чому? Тому що ви витримуєте цей клімат; ви їх усіх переживете. Небезпека чигає в Європі, але, перш ніж поїхати, я подбав про те, щоби...

Вони відійшли й заговорили пошепки, а потім племінник підвищив голос:

— Моєї провини у тому, що сталася непередбачувана затримка, немає. Я зробив усе, що міг.

Товстун зітхнув у відповідь:

— Дуже прикро.

— А ці його отруйні й безглузді балачки! — правив далі племінник. — Він добряче попив моєї крові, поки був тут. «Кожна станція має бути своєрідним маяком на шляху, який веде до прогресу; це не тільки центр торгівлі, але й центр гуманності, вдосконалення, навчання». Уявіть-но собі — який віслюк! І він пнеться в начальники! Ні, це...

Він аж захлинувся від надмірного обурення, і я ледь-ледь підняв голову, не підозрюючи, що вони стоять так близько. Я навіть міг би плюнути їм на капелюхи. Але, вдавшись у роздуми, вони вп'ялись очима в землю. Начальник час од часу хльоскав себе тонкою лозинкою по нозі, а його поміркований родич, піднісши голову, враз запитав:

— Ти жодного разу не хворів відтоді, як повернувся з відпустки?

Той здригнувся:

— Хто? Я? О, я немов зачарований, зачарований... Але інші! Боже мій! Усі хворі. І мруть так швидко, що я не встигаю відправляти їх на батьківщину... Просто неймовірно!

— Гм... Саме так... — пробурмотів дядько. — Ет, мій хлопчику, на це й покладайся, послухай старого!

І я побачив, як він витягнув свою коротку, наче плавець, руку й широким жестом показав на ліс, бухту, твань, ріку, немов позрадницьки прикликаючи затаєну смерть, сховане зло, глибоку пітьму із серця землі, що показувала нам здаля своє світле сонячне обличчя. Це було так моторошно, що я схопився на ноги й поглянув на узлісся так, ніби чекав відповіді на цей похмурий вияв упевненості. Ви самі знаєте, які абсурдні відчуття іноді охоплюють людей. Проте перед постатями двох співрозмовників була тільки велична тиша, сповнена зловісного терпіння, яка мовби чекала кінця фантасмагоричної людської навали.

У цю мить вони голосно вилаялися, майже одночасно, — гадаю, суто від переляку, — а потім, удаючи, що не зауважили моєї присутності, попрямували до станції. Сонце вже сідало; ті двоє чоловіків, нахилившись уперед, йшли пліч-о-пліч і немовби з натугою тягнули на гору свої чудернацькі тіні різної довжини, що повільно волочилися за ними по високій траві, не прим'явши жодного зела.

Через кілька днів «експедиція з дослідження Ельдорадо» ввійшла у безмовні нетрі, які зімкнулися над нею, як море змикається над пірнальником. Спливло чимало часу, перш ніж я дістав звістку, що всі віслюки загинули. Про долю менш цінних тварин я нічого не знаю. Поза сумнівом, їх, як і всіх нас, спіткало те, на що вони заслуговували. Спеціально я не довідувався про це. Бо тоді більше переймався тим, що вже зовсім скоро побачу Курца. Хоча «зовсім скоро» — це поняття відносне. Лише аж через два місяці після того, як ми залишили бухту, пароплав пристав до берега нижче від місця, де була розташована Курцова станція.

Мандрі горіріч нагадували повернення до перших днів сотворення світу, коли рослинність буяла на землі й великі дерева були її владиками. Безлюдна ріка, непорушна тиша, непрохідний ліс... Повітря було тепле, густе, важке, сонне. Сонячне світло здавалося безрадіним. Довгі смуги води губилися в темряві затінених просторів.

На осонні сріблених піщаних обмілин вигрівали боки гіпопотаами й алігатори. Ріка, розширюючись, огинала чимало лісистих островів. Тут можна було заблукати, як у пустелі, і цілий день замість проток натрапляти на мілини, а відтак почати вважати себе заклятим і навіки відрізнаним від усього, що знав колись... десь... можливо, — в іншому житті. Бували моменти, коли переді мною пролітало все моє минуле. Так трапляється тоді, коли у людини немає жодної вільної хвилини для себе. Але минуле моє втілювалось у тривожний і багатоголосий сон, який зненацька нагадував про себе серед приголомшливої реальності дивного світу рослин, води й мовчання. І безгоміння того життя ані трохи не було схоже на спокій. То було безгоміння невблаганної сили, що виношує несповідимі наміри. У ньому вчувалося щось мстиве. Згодом я звик до нього і вже не чув його — мені бракувало на це часу: доводилося невідривно стежити за протоками, інтуїтивно вгадувати місцезнаходження мілин, виглядати підводне каміння; слід було навчитися зціплювати зуби за мить до того, як моє серце мало не вискакувало з грудей, коли я проводив судно за кілька міліметрів од якогось огидного старого корча, що легко міг би відправити на дно наше старе корито з усіма його пасажирами; а вдень я мусив вишукувати сухі дерева, щоби зрубати їх уночі й мати паливо на наступний день. Коли ти повинен дбати про стільки всього водночас, зважаючи навіть на крихітні зміни поверхонь, реальність — реальність, кажу я вам, — блякне. Таємна істина прихована — на щастя, ох, на щастя! Але я таки її відчував; я часто відчував її — безмовну й загадкову, а вона спостерігала за моїми мавпячими фокусами так само, як спостерігає й за вами, друзі мої, коли ви вправляєтеся у балансуванні кожен на своїй поважній линві... А задля чого? Задля дешевого трюку...

— Тримайте себе в межах, Марлоу, — пробурчав чийсь голос, і я зрозумів, що ще бодай один слухач, окрім мене, не спить.

— Ой, перепрошую. Я забув ще й про серцевий біль, який складає решту винагорода. Але й справді, навіщо нам винагорода, коли фокус вдався? Ви чудові фокусники, панове. Та і я впорався не гірше од вас, бо мені вдалося не потопити судно у першому своєму прісноводному плаванні. Мене це досі дивує. Уявіть собі людину, що має протягнути візок із зав'язаними очима та ще й по кепській дорозі... Можу вам сказати, що я тремтів і обливався потом. Адже для моряка це

непрощенний гріх — зачепити дно водойми судном, яке мало б увесь час вільно пливти під орудою керманича. Може, ніхто про це ніколи й не дізнається, але вам не забути того удару, ще б пак! То удар у саме серце. Ви про нього думаете, він вам сниться, ви згадуєте, прокидаючись уночі, навіть через багато років, — і вас кидає то в жар, то в холод. Я не можу похвалитися тим, що мій пароплав увесь час просто собі плив. Не раз йому доводилося пробиратися «плазом», а двадцять канібалів, хлюпаючи по воді, підштовхували його. Дорогою ми записали кількох із них у матроси. Вправні вони хлопці, по-своєму, — ті канібали. З ними можна було працювати, і я їм вдячний. Зрештою, вони не поїдали один одного перед моїми очима, бо прихопили з собою харчі — бегемотяче м'ясо, яке загнилось, і той гидкий запах, який отруїв таємничі нетрі, лоскотав мені ніздрі. Тьху! Я й досі його чую. На борту пароплава були начальник і троє або четверо подорожніх зі своїми палицями. Іноді ми підходили до якоїсь станції, розташованої поблизу берега, на самісінькій межі з невідомим, і білі люди, які вибігали з напіврозваленого куреня, радісно й здивовано жестикулюючи, закликаючи в гості, були дуже дивними — вони здавалися бранцями, яких тримає тут закляття. Фраза «слонова кістка» коротко бриніла в повітрі, а потім ми знову поринали в безмовність, пливучи порожніми просторами, огинаючи пустельні закрути ріки між високими стінами звивистого шляху, які луною озивалися на потужні удари великого колеса біля корми. Дерев, дерев, мільйони дерев, масивних, неосяжних, спрямованих у небо; а біля їхніх підніж, тримаючись берега, пробиралося маленьке закурене парове суденце — чисто тобі ледачий жук, який повзе по підлозі величного портика. Це змушувало мене почуватися крихітним, геть загубленим, однак не пригнічувало. Ну то й щó, що крихітний брудний жук, — ти все одно повзеш уперед, а це саме те, щó тобі потрібно. Правда, куди, на думку подорожніх, повз той жук, я не знав. Закладаюся, туди, де вони сподівалися чимось розжитися. А от я вважав, що повзу до Курца, і тільки до Курца.

Проте, коли парові труби дали течу, ми геть уповільнилися. Ліс розступався перед нами й замикався за нашими спинами так, наче дерева лінкуватو заходили у воду, щоби перепинити нам шлях назад. Чимраз ближче й ближче добувалися ми до серця Питьми. Стояла мертва тиша. Іноді вночі за стіною дерев чутно було бій барабанів,

луна від якого котилася понад річкою й бриніла аж до світанку. Був то заклик до війни, до миру, до молитви — ніхто не зміг би вгадати. Про світанок сповіщали чимраз свіжіша прохолода і дедалі густіша тиша; дроворуби спали, догоряли їхні багаття; десь тріскала гілка, а ми здригалися — ми, мандрівники землями доісторичної ери — землями, що нагадували незнану планету. Легко було уявити себе першими людьми, які отримали прókляту спадщину, за яку доведеться заплатити великими муками й непосильною працею. Проте іноді за поворотом ріки під важким нерухомих листям око вловлювало очеретяні стіни й гострі дахи із трави, чулися крики, тупотіння, розгойдувалися чорні тіла, блищали білки очей, плескали в долоні чорні руки. Пароплав поволі сунув, проминаючи це чорне незбагненне божевілля. Доісторична людина проклинала нас, молилася до нас, вітала нас... хто б зміг сказати напевне?! Нам несила було зрозуміти, щó діється довкола; ми ковзали повз, немов примари, здивовані й потай перелякані, як ото нормальні люди бояться вибухів екстазу у психлікарні. Ми не спроможні були зрозуміти, тому що вже надто віддалилися й ні за що не зуміли б пригадати; ми блукали в мороці перших століть — тих століть, які збігли, не залишивши по собі ні сліду, ні споминів.

Земля здавалася неземною. Ми звикли бачити скуту ланцюгами подобу переможеного монстра, але там... там доводилося дивитися на істоту жахливу й вільну. У ній було мало земного, а люди... ні, люди залишилися людьми... Знаєте, не було нічого гіршого за підозру, що люди там залишаються людьми. Вона приходила повільно. Ось ті створіння, вони виють, стрибають, корчать страшні гримаси... але вас найбільше лякало усвідомлення того, що вони — такі ж люди, як і ви, — усвідомлення віддаленої солідарності з тим диким і запальним ревом. Гидко? Атож, можна було збрідитися. Проте, якщо вам не бракувало мужності, ви зізнавалися собі, що моторошна відвертість того виття будить у вас ледве вловний відгомін, неясне передчуття, що у ньому приховано певне значення — значення, яке ви, такі вже далекі від мороку перших століть, цілком здатні осягнути. А чом би й ні? Розум людини здатний на будь-щó, бо у ньому є все: як минуле, так і майбутнє. Зрештою, щó було у тому витті? Радість, страх, скорбота, відданість, доблесть, шал — невідомо, але істина була точно, істина, яка скинула машкару часу. Хай дурень роззявляє рота й тремтить, а

мужня людина розуміє й дивиться, не змигнувши оком. І людського в ній повинно бути не менше, ніж у тих дикунах на березі. Вона мусить побачити ту істину, покладаючись на свою правду — вроджену силу. Принципи? Принципи тут не зарадять. Це — заслونا, оболонка, красиве шмаття, що злетить од першого потрусу. Ні, тут потрібна розумна віра. У цьому божевільному витті мені звучить заклик, так? Гаразд, я його чую, приймаю його, проте і в мене є голос, і на добро то буде чи на лихо, та мене не змусиш замовкнути. Звісно, дурень, якому властивий страх і тонкі сентименти, не відає небезпеки. Хто там бурчить? Ви дивуетесь, чому я не зійшов на берег, щоб повити і затанцювати? Так, я цього не зробив. А як же тонкі сентименти, кажете ви? Хай їм грець, тим сентиментам! У мене не було часу на це. Я вовтузився зі свинцевим білилом і подертою на смуги вовняною ковдрою, допомагаючи перев'язувати тріснуті труби, от чим я був заклопотаний! Я мав управляти судном, обминати корчі і за всяку ціну вести наше старе корито вперед. У всьому цьому досить було поверхневої реальності, щоби врятувати людину, навіть мудрішу за мене. А в проміжках мені ще й доводилося стежити за дикуном, який був у мене за кочегара. Це була покращена версія тубільця: він умів розпалювати паровика. Дикун був унизу, акурат піді мною. Дивитися на нього було так само повчально, як на собаку, що ходить на задніх лапах, у кумедних штанях і капелюсі з пір'їною. Кілька місяців навчання зробили з нього славного хлопця. Він косив очі на манометр і водомір, безстрашно намагаючись їх «прочитати», однак і далі носив на шиї намисто із зубів; кучерявеньке волосся його було виголене так, що шкіру на голові наче прикрашали химерні візерунки, а через обидві щоки тягнулося по три майстерних рубці. Йому б плескати в долоні й тупцювати на березі, а він натомість гарував — раб, що корився дивним чарам і набирився рятівних знань. Він був корисний, адже навчений. А знав він ось що: якщо вода в цій прозорій посудині зникне, то злий дух, який живе у паровику, відчує велику спрагу, розгнівається і жахливо помститься. Тому-то дикун прів, підкидав дрова й боязко стежив за посудиною (нашвидкуруч зроблений амулет із ганчірок був прив'язаний до його руки, а плаский шматок вишліфованої кістки завбільшки з кишеньковий годинник прикрашав його нижню губу). Тим часом лісисті береги поволі ковзали повз нас, короткотривалий гамір ущух, й ми повзли безмовною нескінченною

річкою, повзли до Курца. Проте корчі, на які ми натрапляли, були доволі великими, підступна річка рясніла мілинами, а у паровику ніби й справді жив сердитий демон: відтак ані кочегарові, ні мені ніколи було поринути у невеселі роздуми.

Здолавши п'ятдесят миль униз річкою від Внутрішньої станції, ми побачили курінь із очерету, похилий і жалюгідний флагшток, на якому майоріло пошматоване ганчір'я, що колись було прапором, і акуратно складену купу дров. Ото несподіванка! Ми пристали до берега й на одному поліні знайшли дошку з напівстертим написом, зробленим олівцем. Розшифрувавши його, ми прочитали: «Дрова для вас. Покваптеся. Підходьте обережно». Далі був підпис, який ми так і не розібрали, — у всякому разі, не «Курц», якесь довше слово. «Покваптеся». Куди? Вгору річкою? «Підходьте обережно». Ми не були обережні. Але застереження не могло стосуватися тих місць, які ми вже поминули. У верхів'ях ріки щось було не так. Але що? І чи значна небезпека? Саме це нас цікавило. Ми сердито обговорювали безглуздість такого лаконічного стилю послання. Нетрі довкола мовчали й перешкоджали нам роздивитися обрїй. У дверній проймі куреня висіла подерта червона фіранка, сумно метляючись перед нашими обличчями. Житло було покинуте, проте, поза сумнівом, тут не так давно мешкала біла людина. У курені стояв грубий стіл — дошка на двох стовпчиках, у темному куті валялася купа мотлоху, а біля дверей я знайшов книгу. Вона не мала обкладинки, а її сторінки, замазані пальцями, розмокли й забруднились, але корінець був любовно прошитий заново білою (досі чистою!) бавовняною ниткою. Неймовірна знахідка! Книга називалася «Вивчення деяких питань навігації» і написана була якимось Тоусером, Тоусоном або якось так, капітаном флоту Його Величності. Нуднувате читиво, ілюстроване діаграмами й відразливими стовпцями цифр, яке надрукували шістдесят років тому.

З величезною ніжністю торкався я цієї дивовижної старовини, боячись, аби вона не розсипалася в моїх руках. На сторінках книги Тоусон, або ж Тоусер, досить серйозно розглядав питання опору матеріалів для суднових ланцюгів і талів. Не вельми захоплива книга, але варто було кинути на неї лише один погляд, аби оцінити цілеспрямованість автора і сумлінне намагання правильно зробити свою справу, що підносило цю скромну працю, написану багато років

тому, понад звичайний предмет професійного інтересу. Простий старий моряк розмірковував про ланцюги і триси, але змусив мене забути і про джунглі, і про подорожніх — мене заповонило приємне усвідомлення того, що я нарешті натрапив на щось і справді реальне. Така книга в такому місці — чим не диво? Проте ще більше вражали позначки олівцем на полях, які, вочевидь, стосувалися тексту. Я не вірив своїм очам! То був шифр! Так, то було схоже на шифр. Уявіть собі чоловіка, який притягнув зі собою таку-от книжку у таку далечінь і штудіював її, роблячи зашифровані нотатки. Це фантастична загадка!

Ураз я усвідомив, що мене тривалий час турбує якийсь шум, а коли звів очі, то побачив, що дров уже нема, а начальник разом із подорожніми кличуть мене на берег ріки. І я засунув книгу до кишені. Запевняю вас, припинити читати було для мене все одно, що покинути затишний куточок або розпрощатися зі старим вірним другом.

Я запустив скалічений двигун.

— Це, мабуть, той проклятий торговець. Той пройдисвіт, — вигукнув менеджер, зі злістю озируючись на місце, звідки ми щойно пішли.

— Очевидно, він англієць, — додав я.

— Він не уникне біди, якщо не стерегтиметься, — похмуро пробурмотів начальник.

На щоб я, з напускною наївністю, припустив, що жодна людина не може убезпечитися від неприємностей у цьому світі.

Течія пошвидшала, і здавалося, що пароплав рухається з останніх сил: кормове колесо ліниво розбивало воду, і я піймав себе на тому, що, затамувавши подих, прислухаюся до кожного наступного удару, бо й справді очікував, що клята штуковина ось-ось «здохне». Проте ми повзли далі. Іноді я вибирав якесь дерево трохи попереду, щоби виміряти швидкість нашого просування назустріч Курцові, але незмінно випускав його з уваги, перш ніж ми наближались. Так довго дивитися на одне і те саме — це було понад людські можливості. Але начальник демонстрував дивовижне терпіння. Я дратувався, кипів, сперечався сам зі собою щодо того, чи варто мені відкрито поговорити з Курцом, але перш ніж я доходив до якогось висновку, мене осявало, що і мої слова, і моє мовчання, і будь-які мої вчинки будуть просто марними. Кому яке діло, хто щоб знає і чим легковажить? Чи не все одно, хто був начальником? Інколи людині дається таке осяння. Суть

цієї оборудки прихована глибоко під поверхнею, я не осягну її, і мені не до снаги щось змінити.

До вечора другого дня ми, якщо вірити нашим розрахункам, перебували на відстані близько восьми миль од Курцової станції. Я хотів додати швидкості, але начальник зі серйозним виглядом сказав мені, що навігація горіріч дуже небезпечна, а сонце от-от сяде, тому краще почекати наступного ранку тут. Понад те, він нагадав про пересторогу бути обережними, на яку варто зважити, а відтак — наближатися до станції за дня, не в сутінках і не в темряві. Це було цілком розважливо. На вісім миль шляху нам знадобиться майже три години, тим часом вгорі потоку я побачив підозрілі брижі. І все ж я був невимовно роздратований через ту затримку, цілком, як на мене, безглузду. Бо що важить одна ніч після стількох місяців?! Оскільки на борту було чимало дров, а триматися слід було обережно, я кинув якір посередині ріки. Русло тут було вузьким, прямим, з високими берегами, що нагадували залізничні насипи. Сутінки прокралися між них задовго до заходу сонця. Течія бігла гладко й прудко, а на суші обабіч панував німий безрух. Гінкі дерева, оповиті ліанами, буйні кущі підліска — все ніби закам'яніло, завмерли найтонша гілочка, найменший листочок. Це був не сон, а щось протиприродне, ніби стан трансу. Не було чутно ні найтихшого звуку. Отак роззирнешся і раптом подумаєш, що ти оглух... А потім настає ніч і відбирає в тебе також і зір... Десь о третій ранку на річці голосно кинулася велика риба, аж я підскочив, ніби від пострілу. Коли ж зійшло сонце, то скрізь прослався білий туман, дуже теплий і вологий, що осліпляв навіть дужче, ніж темрява. Він не рухався і не розсіювався, просто стояв стіною. О восьмій чи, може, дев'ятій туман піднявся, як піднімається загона. І на мить ми угледіли тлум височенних дерев, неозорі та непрохідні джунглі, геть непорушні, над якими нависала маленька вогненна куля сонця — і тоді біла завіса опустилася знову, плавно, наче ковзала добре змащеними канавками. Я наказав знову кинути якоря, який ми вже було почали піднімати. Ланцюг його глухо побрязкував, розмотуючись, і, перш ніж він зупинився, у густій млі поволі розлігся крик, дуже голосний крик, сповнений невимовної скорботи. Потім стих. А тоді наші вуха мало не трісли від розпачливого ремствування. Від такої несподіванки волосся у мене під кашкетом стало сторчма. Я не знаю, як те волаання вплинуло на інших, однак мені здалося, що то кричав

сам туман: так зненацька і зусібіч обступив нас цей бентежний і скорботний рев. Досягнувши піку, він перетворився на миттєвий вибух нестерпно-пронизливого вереску, який враз обірвався, а ми застигли на місці, кожен у якійсь своїй дурнуватій позі, й уперто прислухалися до не менш жахливої і неймовірної тиші.

— Боже мій! Що це таке? — ухопився за мого ліктя один із подорожніх — товстун, із волоссям піскового кольору і рудими вусами, одягнений у штиблети та рожеву піжаму, штанини якої були заправлені в шкарпетки.

Двоє інших добру хвилину стояли з роззявленими ротами, а відтак кинулися до маленької каюти і відразу ж вискочили звідти, тримаючи наготові вінчестери та злякано оглядаючись навколо. Проте побачили ми лише наш пароплав, обриси якого були розмиті, ніби він ось-ось мав зникнути, і туманну смугу води, футів зо два завширшки, і все. Решти світу не існувало, скільки ми не придивлялися і не прислухалися. Просто не існувало. Він зник, розчинився, не залишивши ні шепоту, ані тіні.

Я пройшов уперед і наказав натягнути якірний ланцюг, аби у разі необхідності бути готовим одразу ж підняти якір і рушити.

— Вони нападуть? — прошепотів чийсь зляканий голос.

— У цьому тумані нас усіх переб'ють, — пробурмотів інший.

Лиця сіпалися від напруги, руки ледь тремтіли, очі не кліпали. Було дуже цікаво порівнювати вирази обличчя білих людей і чорношкірих хлопців із нашого екіпажу, які були такими ж чужими на цій річці, хоч їхній дім був лише за вісімсот миль звідси. Білі, звичайно ж, були геть перекошені та, крім того, болісно вражені тим знавіснілим галасом. Чорні були стривожені, виражали природну цікавість, однак їм був притаманний цілковитий спокій, а дехто, один чи двоє, навіть вишкірилися, тягнучи ланцюга. Кілька чоловіків обмінялися короткими фразами, які, здається, пояснили все так, як їм хотілося. Їхній ватажок стояв поруч зі мною — це був молодий, широкогрудий негр, закутаний у темно-синій клопоть матерії з торочками, він мав роздуті ніздрі й майстерно завите у масні кучері волосся.

— Ага! — сказав я, просто щоби повестися по-товариському.

— Злови їх! — гаркнув негр, витріщивши налиті кров'ю широко розплющені очі й поблискуючи гострими зубами. — Злови їх. І віддай нам.

— Вам? — перепитав я. — А щó би ви з ними зробили?

— Ми їх їсти! — відповів той коротко, і, опершись на поручні, подивився на туман замисленим і сповненим гідності поглядом.

Я, поза сумнівом, жахнувся б, якби мені не прийшло б у голову, що він та його хлопці, напевне, дуже голодні, і їхній голод дедалі посилювався щонайменше впродовж останнього місяця. Їх наймали на шість місяців (не думаю, що хоча б хтось із них мав чітке уявлення про час, принаймні таке, яке маємо ми, перебуваючи наприкінці незліченних століть; вони ж досі стояли біля витоків часу і не могли користуватися успадкованим досвідом), а що контракт їхній був укладений згідно з фарсовим законом, яким послуговувались у низині ріки, то нікому й на гадку не спало потурбуватися, як же ці негри житимуть на пароплаві. Звичайно, бідаки принесли зі собою гниле м'ясо бегемота, проте його б не вистачило надовго, навіть якби подорожні не викинули більшу його частину за борт, незважаючи на ображений галас. Може, це трохи й нагадувало свавілля, але у тому випадку це була законна самооборона. Людина не годна дихати повітрям, у якому стоїть запах гнилого бегемотячого м'яса, — ні вдень, ні вві сні, ні під час їжі — без ризику для життя. Крім того, чорношкірі щотижня отримували по три шматки латунного дроту, кожен близько дев'яти дюймів завдовжки: теоретично вони повинні були вимінювати щось собі на поживу у селах на березі річки за ту поширену валюту. Втім, бачите, як теорія спрацювала на практиці? То сіл не було, то люди на березі виказували ворожість, то начальник, котрий, як і ми всі, харчувався консервами і вряди-годи старим козлячим м'ясом, чомусь не хотів зупиняти пароплав. Тож я не знаю, яка користь була нашим чорношкірим із їхньої чудернацької зарплатні, — хіба що вони ковтали той дріт або робили з нього петлі для риболовлі. Але повинен сказати, що виплачували її з регулярністю, гідною великої і шанованої торгової компанії. Крім бегемотячого м'яса, єдине, що тубільці мали їстівного — хоч на вигляд воно було геть не їстівним, — це кавалки чогось схожого на напівсире тісто брудно-лавандового кольору, які вони тримали загорнутими в листя і часом відламували шматочки: такі маленькі, що здавалося, наче це робилося більше для годиться, аніж для насичення. Чому, диявол їх забори, ці дикуни не розправилися з нами від голоду (їх же було тридцять п'ять!) і не влаштували собі гарної вечері бодай раз у житті — це для мене й досі таємниця. Адже

то були великі могутні чоловіки, не вельми схильні задумуватися про наслідки своїх дій, зате мужні й сильні навіть тоді, коли їхня шкіра вже не була такою блискучою, як раніше, а м'язи втратили пружність. Я розумів, що тут ми маємо справу з однією з тих загадок людської природи, які збивають з пантелику. І дивився на них із жвавим інтересом, але не тому, що мені спало на думку, ніби вони невдовзі можуть мене з'їсти. Хоча, мушу зізнатися, саме тоді я помітив — ніби побачив у новому світлі, — який хворобливий вигляд мають подорожні, і в глибині душі сподівався, палко сподівався, що сам я виглядаю не так... як би це сказати... так... неапетитно: фантастичне марнославство, яке цілком гармоніювало з тим станом напівсну-напівчутливості, який характеризував усі мої дні в той час. Можливо, мене трохи лихоманило. Бо людина не може вічно жити в напрузі. Мене доволі часто «трохи лихоманило», якщо то не була ознака інших хвороб — грайливий дотик лап отих нетрів, які лише розігрівалися перед справжнім наскоком у належний для того час. Так, я дивився на тих чорношкірих з такою цікавістю, як і ви дивилися б на будь-яку людину, намагаючись розгадати її спонуки, її мотиви, здібності, можливості й слабкості, які змушені були пройти випробування невблаганною фізичною необхідністю. Стриманість! Що ж їх стримувало? Забобони, відраза, терплячість, страх... чи якийсь поняття примітивної честі? Страх не може протистояти голоду, терпіння не здолає його, а відраза щезає там, де лиш з'являється голод; що ж до забобонів чи вірувань, чи того, що можна було б назвати принципами, то вони не що інше, ніж полова на вітрі. Чи пізнали ви диявольські страждання зтяжнього голоду, його виснажливі муки, чорні думки і дедалі глибшу лють? А я пізнав. На те, щоб як слід боротися з таким голодом, ідуть усі вроджені сили. Насправді простіше знести тяжку втрату й безчестя чи погубити душу, ніж перетривати таке голодування. Сумно, але це правда. Тож ті хлопці не мали жодної підстави для докорів сумління. Стриманість! Так само можна сподіватися стриманості від гієни, яка бродить серед трупів на полі бою. Але ось він факт, просто перед носом — факт сліпучий, як піна на морських просторах, як брижі на бездонній таємниці, — загадка ще таємничіша, ніж незбагненні нотки відчайдушного горя в тому дикому реві, що долинув до нас із берега річки, схованого за непроникною білизною туману.

Двоє подорожніх пошепки скоромовкою сперечалися про те, з якого берега почувся крик.

— З лівого!

— Ні, ні, де там! З правого, з правого, звісно.

— Це дуже серйозна справа, — врешті пролунав за мною голос начальника. — Я буду у відчаї, коли з паном Курцом щось станеться до того, як ми прибудемо.

Я подивився на нього і не відчув ані найменшого сумніву: він був щирий. Він просто був такою людиною, яка хоче триматися пристойно. Це те, що його стримувало. Але, коли начальник пробурмотів щось про те, що час уже якнайшвидше вирушати, то я навіть не подумав відповідати йому. Я знав, і він знав, що це було неможливо. Якби ми підняли якір, то наче зависли б у повітрі, десь посеред туманного простору. Ми не змогли б сказати, куди йдемо — чи то вгору, чи вниз за течією, чи по горизонталі — поки не врізалися б у берег, та й тоді ми не знали б, у який саме берег. Звичайно ж, я не рухався. Я не збирався знищувати судно. Важко було уявити смертоносніше місце для корабельної аварії. Навіть якби пароплав затонув не відразу, ми б все одно загинули — так чи інак.

— Я дозволяю вам ризикнути, — продовжив начальник, трохи помовчавши.

— А я відмовляюся йти на ризик! — відрубав я, і це була та відповідь, на яку він розраховував, хоча мій тон, можливо, здивував його.

— Тоді я покладатимуся на ваше рішення. Ви тут капітан, — сказав він підкреслено ввічливо.

Я повернувся до нього боком, на знак вдячності, і почав вдивлятися в туман. Чи довго це триватиме? Все виглядало безнадійним. Наблизитися до Курца, який добував слонову кістку в цих проклятих нетрях, означало наразитися на стільки небезпек, наче він був зачарованою Сплячою Красунею у казковому замку.

— Як ви гадаєте, вони нападуть? — спитав начальник довірчим тоном.

Та я не вважав, що вони нападуть, з кількох цілком очевидних причин. Густий туман був однією з них. Якщо дикуни відчальять од берега на своїх каное, то заблукають у ньому так само, як заблукали б і ми, якби спробували рухатися. До того ж хащі на обох берегах

здавалися цілком непроникними — та все ж вони мали очі, які бачили нас. Звісно, пообіч ріки росли дуже густі кущі, але через підлісок напевне можна було пробратися. Але вздовж того незначного просвітку, коли туман піднявся, я ніде не помітив жодного каное — принаймні поблизу пароплава. Втім, головним, що робило ідею нападу немислимою для мене, була природа самих криків. Вони не були лютими, що сигналізувало б про ворожість намірів. У тих несподіваних, диких і жаских викриках мені непереборно вчувалося страждання. Так, ніби поява пароплава сповнила цих дикунів непогамовним смутком. Тож небезпека, гадав я, полягала хіба в тому, що по сусідству з нами вирували глибинні людські пристрасті. Навіть найпекельніше горе врешті може обернутися на насильство, втім здебільшого воно набуває форми апатії...

Бачили б ви, як дивилися на мене наші подорожани! У них не вистачало духу, щоби висміяти чи навіть зганьбити мене, але, думаю, вони гадали, що я збожеволів — од страху, мабуть. Та я прочитав їм кваліфіковану лекцію. Мої любі, непокоїтися нема через що. Бути насторожі? Ну, напевне, ви здогадалися, що я стежу за туманом, як кішка за мишею, чекаючи, доки він підніметься, але для чогось іншого очі нам наразі мало допоможуть, бо нас наче зарили, глибоко-преглибоко, у вовняну кучугуру. Так, саме її мені нагадував туман — теплий, задушливий, безпросвітний. Окрім того, все, що я сказав, хоча й прозвучало вкрай дивно, цілком відповідало дійсності. Те, про що ми потім згадували як про напад, насправді було спробою дати відсіч. І вона була не агресивною і навіть не оборонною в звичайному сенсі цього слова: це була реакція людей, доведених до відчаю, і за своєю суттю та реакція була суто захисною.

Через дві години після того, як туман розвіявся і ми опинилися на відстані десь зо півтори милі нижче станції Курца, я помітив острівцець. Ми щойно рушили й обігнули закрут річки, коли я вгледів посеред потоку порослий яскраво-зеленою травою пагорб. Нічого схожого поблизу не було, та варто було нам виплисти на ширше русло, як виявилось, що від того пагорба тягнеться довга піщана коса, а точніше — ланцюжок дрібних острівців, які виступали посередині ріки. Вони були безбарвні, наче розмиті, й ішли під самісінькою поверхнею води так, як людський хребет вимальовується під шкірою вздовж тіла. Тож виглядало на те, що я міг вести пароплав лише праворуч або ліворуч.

Звісно, я не знав ні того, ні іншого фарватера. Береги здавалися майже однаковими, глибина теж мало відрізнялася; але мені повідомили, що станція розташована на західному боці, тому я, природно, скерував судно в західний прохід.

Не встигли ми завернути туди, як я помітив, що прохід значно вужчий, ніж мені здавалося. Ліворуч тяглася довга безперервна мілина, а праворуч був стрімкий високий берег, порослий кущами. Над чагарником зімкненими лавами стояли дерева. Їхні гілки густо нависали над потоком, а через певні проміжки подекуди витикалося над рікою чимале коріння. Звечоріло, ліс став похмурим, і широка смуга тіні вже лягла на воду. І у цій тіні ми поволі просувалися вперед, дуже повільно, як ви розумієте. Я вів судно, тримаючись дуже близько до берега, — там, судячи з показів жердини для промірювання глибини, було найглибше.

Один із моїх голодних і терплячих друзів-негрів вимірював водний рівень, стоячи на носі просто піді мною. Наш пароплав скидався на палубну плоскодонку. На палубі розмістилися два будиночки з тикового дерева^[32], що мали двері та вікна. Котел був на носі, а машини — на кормі. Понад усією палубою тяглося легке накриття, що кріпилося на стовпах. Труба проходила крізь це накриття, а перед трубою піднімалася маленька будка, споруджена з тонких дощок, що правила за капітанську каюту. Там був штурвал, кушетка, два складаних стільці, крихтний столик, а в кутку, сперта на стіну, стояла наладована «мартіні»^[33]. Спереду ця буда мала широкі двері, а праворуч та ліворуч — великі віконниці. Але вони, звісно ж, ніколи не зачинялися. Й цілі дні я стирчав там, на самому краєчку накриття, перед дверима. А вночі спав, чи принаймні намагався спати, на кушетці. Атлетичний негр із якогось прибережного племені, котрого вишколив мій бідолашний попередник, був рульовим. Він носив пару латунних сережок, загортався у синю тканину від талії до кісточок і думав, що весь світ обертається навколо нього. То був найбезнадійніший дурень з усіх, які мені траплялися. Допоки я за ним наглядав, він кермував доволі рівно, проте варто було мені відвернутися, як він одразу ж піддавався якимсь нападам паніки, тож наш каліка-пароплав міг узяти над ним гору будь-якої миті.

Я поглядав на жердину для вимірювання глибини і з жалем розумів, що з кожним наступним заміром річка дедалі мілішає, аж

раптом зауважив, що мій помічник кинув роботу і розпластався на палубі, навіть не завдавши собі клопоту витягнути жердину на борт. Але він таки не кинув її, тож вона волоклася за нами по воді. Водночас кочегар, якого я теж бачив, ураз присів перед горном і втягнув голову в плечі. Мене наче хтось по голові вдарив! Та я хутко зиркнув на річку, бо нам треба було обійти корч, що виринув прямісінько перед судном. У повітрі хмарою пролітали якісь палички, маленькі палички: вони свистіли у мене перед носом, падали до моїх ніг і вдарялися об стінки капітанської будки позаду мене. Але на ріці, на березі й у лісі панувала мертва тиша — ідеальна тиша. Я чув лише важкі сплески при ударі колеса об воду і барабанний дріб тих паличок. Ми сяк-так оминули перешкоду... Але це були стріли, чорт забирай! Нас обстрілювали! Тож я кинувся до своєї каюти і зачинив вікно з боку берега. А той дурень-керманіч, поклавши руки на стерно, тупав ногами, високо піднімаючи коліна, і плямкав, як загнuzданий кінь. Бодай би його лихий узяв! Ми ж сунемося за десять футів од берега! І коли я визирнув праворуч, аби зачинити важку віконницю, то між листя угледів обличчя, якраз на рівні мого, і очі, що грізно та невідривно дивилися на мене; потім раптом, так ніби пелена спала з моїх повік, я розгледів у темній глибині переплутаних гілок голі груди, руки, ноги, палахкі погляди. Чагарник аж кишів рухливими й лискучими бронзовими тілами. Галуззя тремтіло, хиталося і шуміло, а з кущів вилітали і вилітали стріли. Нарешті мені вдалося зачинити вікно.

— Веди прямо! — гукнув я керманічеві.

А той тримав голову рівно і дивився вперед, але очі його закотилися: він уже ледве тупав ногами, а на губах виступило трохи піни.

— Ану цить! — закричав я люто. Проте так само я міг би попросити дерево не розгойдуватися на вітрі. Тож я вискочив назовні. Піді мною чулося гучне тупотіння ніг по палубі, приглушені вигуки. Урешті хтось заволав:

— Може, повернути назад?!

Попереду на воді виднілися брижі у вигляді латинської літери V. Що то? Ще один корч! А стрілянина розгорілася вже піді мною. Подорожні дали залп зі своїх «вінчестерів»^[34] і просто зрешетили кулями кущі. Хмара диму піднялася і повільно посунула вперед. Я аж вилаявся: тепер я вже не бачив ані брижів, ані корча. І лише стояв у

дверях, вдивляючись у далину, а стріли летіли і летіли цілими хмарами. Вони могли бути отруєні, але виглядали так, наче не могли вбити навіть кішку. У куцах все аж завило. На це войовничим вигуком відповіли наші дроворуби, а постріл гвинтівки прямо за спиною цілком оглушив мене. Я озирнувся: у буді ще було повно шуму і диму, тож я метнувся до штурвалу. Виявляється, той дурень-негр усе покинув, ні з того ні з сього відчинив віконницю і стрельнув з моєї «Мартіні-Генрі». Він стояв перед широким вікном і витріщався кудись, а я кричав, щоби він повертався, і водночас намагаючись вирівняти пароплав, який раптом почав відхилятися вбік. Простору для повороту не вистачало, навіть якби я хотів це зробити, а попереду, дуже близько від нас, ховався в проклятому димі корч. Не можна було гаяти ні секунди, і я підвів пароплав до самого берега — туди, де, як я знав, було глибоко.

Ми повільно просувалися крізь навислі кущі, між тлуму зламаних гілок і листя, що сипалося прямо на нас. Стрілянина внизу вщухла, як я і передбачав: енергія подорожніх швидко вичерпалася. Я закинув голову назад: повз мене промайнула стріла, влетівши в одне вікно буди та вилетівши в інше. Зиркнувши повз божевільного стернового, який кричав і трусив розрядженою гвинтівкою, я побачив на березі невиразні фігури людей, що бігли, зігнувшись мало не вдвічі, стрибали, сновигали в п'ятні, далекі, розпливчасті й ледве помітні. Щось велике постало у повітрі перед вікном, гвинтівка полетіла за борт, а чорношкірий, раптом відступивши назад, кинув на мене незвичайно глибокий зухвалий погляд і впав мені під ноги. Головою він двічі вдарився об стерно, а кінець того, що виявилось довгою палицею, гепнув об маленький стільчик і перекинув його. Спочатку здавалося, наче, вирвавши цю річ у когось на березі, мій підлеглий втратив рівновагу від надмірних зусиль. Та коли тонкий дим розвіявся і ми оминули того корча, і я, дивлячись уперед, побачив, що ярдів за сто матиму можливість відійти подалі від берега, в цю мить я відчув ногою щось тепле і вологе, тому змушений був глянути вниз. Стерновий, перевернувшись на спину й дивлячись просто на мене, обома руками схопився за палицю. Це був держак списа, кинутого чи просунутого у вікно буди, — він застряг йому в боці, трохи нижче ребер: наконечник зайшов глибоко в тіло, спричинивши страшну рану, а мої черевики були всі в крові. Біля стерна розлилася блискуча темно-

червона калюжа, а очі бідолашного негра дивно світилися. Стрілянина розгорілася знову. А негр далі тривожно дивився на мене, стискаючи списа, як щось дорогоцінне, ніби боявся, що я спробую забрати цю зброю у нього. І мені довелося докласти чималих зусиль, щоби відвести від нього погляд і стежити за стерном. Однією рукою я намацав понад головою паровий свисток і похапцем сіпнув за мотузку кілька разів поспіль. Одразу ж сердиті та войовничі крики стихли, а потім із глибини лісу вирвався довгий тремтливий зойк, сповнений смертельного страху і непогамовного розпачу, наче в той момент остання надія полишила землю. У кущах зчинився гармидер, потік стріл припинився, прозвеніло лише кілька поодиноких пострілів навмання, а потім — тиша, в якій кожен удар колеса бив мені у вуха. Я саме різко повертав стерно праворуч, коли у дверях з'явився розгарячений і схвильований подорожній у рожевій піжамі.

— Начальник мене послав... — почав було він офіційним тоном, але раптом замовк. — Боже! — зойкнув, помітивши пораненого.

Ми, двоє білих, стояли над ним, і його сяйливий запитливий погляд упав на нас обох. Клянуся, мені здавалося, наче він зараз візьметься допитувати нас зрозумілою мовою, але він помер, не вимовивши ні звуку, не поворухнувшись, ба навіть не здригнувшись. Лише останньої миті, ніби у відповідь на невидимий нам знак чи шепіт, який ми не могли почути, він важко насупився і його чорне обличчя перетворилося на маску смерті, набувши неймовірно суворого, замисленого, грізного виразу. Сяйво запитального погляду хутко погасло, й він став скляним і порожнім.

— Впораетесь зі стерном? — нетерпляче спитав я агента. Той засумнівався, але я схопив його за руку, і він одразу ж зрозумів, що заперечувати мені годі. Правду кажучи, моїм єдиним, але дуже палким бажанням було перевдягти черевики і шкарпетки.

— Він мертвий, — пробурмотів бідака вражено.

— Жодних сумнівів, — відповів я, смикаючи, наче божевільний, за шнурки на взутті. — І, до речі, я вважаю, що й пан Курц теж уже мертвий.

Та думка гвіздком устрягла мені в голову. Я був страшенно розчарований, наче мені відкрилося, що весь цей час я ганявся за чимось примарним. Більшого відчаю я, здається, ніколи не відчував. Так ніби я здолав увесь той шлях з єдиною метою: поговорити з паном Курцом. Поговорити з... Я жбурнув черевик за облавок, і мені відразу с'яйнула думка, що саме цього я й прагнув — поговорити з Курцом. Мені відкрилася дивна річ: цю людину я ніколи не уявляв собі, так би мовити, за роботою, а лише — за розмовою. Я не сказав собі: «Тепер я ніколи його не побачу» або «Тепер я не зможу потиснути йому руку», але — «Тепер я ніколи його не почую». Я думав про цю людину як про голос. Звичайно, з ним були пов'язані якісь учинки. Хіба не повторювали мені звідусіль, із замилюванням та заздрістю, що він зібрав, виміняв, виманив або украв слонової кістки більше, ніж усі агенти разом узяті? Але не в цьому річ. А у тому, що він був обдарованою істотою, і з усіх його талантів найбільш реальним був його дар красномовства — дар слова, дар приголомшливий, просвітительський, найшляхетніший і найжалюгідніший водночас, пульсуючий струмінь світла або оманливий потік із серця непроникної п'тьми.

Вже другий черевик полетів у надра цієї проклятої ріки. «Господи! — подумав я. — Все скінчено. Ми спізналися, він зник, і дар його пропав. Він убитий списом, стрілою або дрючком. І тепер я ніколи не почую, як він говорить». У тому горі змішалися всі відтінки емоцій, навіть безмежне страждання, яке чулося у дикунському витті серед цих куців. Я не міг би відчутти більшу самотність і спустошеність, навіть якби у мене відняли віру чи я збився б із свого життєвого шляху... Гей, хто це там так важко зітхає? Абсурд? Може, й абсурд. Боже, невже людина не може... дайте ж мені дешифру тютюну!

На мить запала глибока тиша, а потім спалахнув сірник і вималювалося худорляве, виснажене обличчя Марлоу, порите вертикальними зморшками: повіки він мав заплющені, вигляд у нього був уважний і зосереджений. Наш приятель розкурював люльку і полум'я хиталося, то висвітлюючи, то ховаючи вночі його обличчя. Сірник погас.

— Абсурд! — вигукнув він. — Що я можу сказати... Ось всі ви, кожен із вас пришвартований — маєте по дві хороші адреси... Вгрузли, як судно на двох якорях: м'ясник за одним рогом,

поліцейський за іншим, у вас чудовий апетит, і температура нормальна — чуєте! — нормальна від початку до кінця року. А ви кажете — абсурд! Абсурд всюди! Абсурд! Хлопці, дорогенькі, чого можна чекати від людини, яка рознервувалася настільки, що щойно викинула за борт пару нових черевиків?! Зараз я думаю: дивно, що я ще не плакав тоді... Чесно кажучи, я пишаюся своєю силою духу. Мене зачепило за живе, адже я втратив неоціненний привілей послухати цього талановитого Курца. Але я, звичайно ж, був неправий. Той привілей чекав на мене. О так, я почув більш ніж достатньо. І я був правий щодо його голосу. То було щось більше, ніж просто голос. І я почув його — той голос, й інші голоси (всі вони були не просто голосами), — і пам'ять про той час постійно зі мною, невидима, як чимраз тихіший відгомін вібрації якоїсь всеохоплюючої балаканини, дурної, жорстокої, дикої чи просто безглуздої. Голоси, голоси... жодного сенсу... І навіть сама та дівчина... тепер...

І він надовго замовчав.

— Врешті я переміг примари його талантів брехнею, — знову почав Марлоу раптом. — Дівчина? Що, я сказав — дівчина? Ні, вона тут ні до чого. Вони — я маю на увазі жінок — завжди ні до чого. Ми повинні допомагати їм залишитися у їхньому власному прекрасному світі, а вже наш нехай занепадає. О, вона геть тут ні до чого... Чули б ви, як пан Курц — цей воскреслий труп — говорив: «Моя наречена». Ви одразу б непомірно зрозуміли, що вона там ну геть ні до чого.

А той високий лоб пана Курца! Кажуть, волосся іноді росте й після смерті, але цей... гм... суб'єкт був напрочуд лисий. Дика пустка погладила його по голові — і, погляньте: ось вам куля, куля зі слонової кістки; вона попестила його — і він зачах; вона його прийняла, полюбила, обійняла, проникла у його вени, поглинула його плоть, з'єднала свою та його душі, провівши низку незбагнених інкарнаційних церемоній. Він був її розпещеним і заніженим улюбленцем. Слонова кістка? Ну ще б пак! Купи слонової кістки, гóри! Стара брудна халупа була набита нею. Можна було подумати, що по всій країні не залишилося жодного бивня — ні на землі, ні під нею. «В основному викопні», — зневажливо зауважив тоді начальник. Але кістка була не більше викопною, ніж я, — просто там її називали викопною, якщо кістку викопали з землі. Виявляється, негри іноді й справді закопують слонові бивні у землю, але, очевидно, недостатньо

глибоко для того, щоби врятувати талановитого пана Курца від його долі. Ми повантажили бивні на пароплав, склавши чимало з них на палубі. Таким чином, він міг бачити і насолоджуватися ними, поки це було можливо, тому що вміння оцінювати користь залишалося з ним до останнього. Чули б ви, як він казав: «Моя слонівка!» О, я його чув. «Моя наречена, моя слонова кістка, моя станція, моя річка, моє...» Все належало йому. Затамувавши подих, я чекав, що пустеля от-от вибухне таким розкотистим сміхом, від якого здригнуться пришпилені до неба зірки. Все належало йому — але це були дрібниці. Важливо було знати, кому належав він, які сили пільми вважали його своїм. Від цих думок мурашки починали бігати по тілу. Було неможливо — і навіть небезпечно — робити якісь висновки. Він займав високе місце серед демонів тієї землі — я кажу буквально. Вам того не зрозуміти... Тільки не вам... У вас тверда земля під ногами, ви оточені родиною, сусідами, які готові вас привітати чи, крадькома прослизнувши між м'ясником і поліцейським, накинутися на вас, відчуваючи священний жах перед скандалом, шибеницею та божевільнею. Ви не годні бодай уявити, у які первісні далі може забрести ніким нестримувана людина, приречена на самотність — цілковиту самотність, де нема навіть поліцейського, де навколо тиша — цілковита тиша, де не почуєш лагідного голосу доброго сусіда, котрий шепоче вам про громадську думку. Ці дрібниці якраз і творять ту велику різницю. Коли вони зникають, ви мусите покладатися лише на ваші вроджені здібності, на власний потенціал. Ви, звичайно ж, можете виявитися дурнем і піти не туди, чи надто тупим, аби не помітити нападу сил пільми. Клянуся, ніколи ще жоден дурень не сторгувався з дияволом за свою душу: чи то дурні були занадто дурні, чи то диявол їм траплявся занадто демонічний, хтозна. Або, може, ви належите до екзальтованих істот, абсолютно глухих і сліпих до всього, крім небесних знамень і звуків. Тоді земля для вас — лише місце тимчасового прихистку, і я не можу сказати, чи це ваша втрата, чи ваш виграш. Проте більшість із нас не належить ні до перших, ні до других. Для нас земля — це місце, де ми живемо, де ми повинні миритися з краєвидами, повними звуків і запахів, навіть якщо це запах зігнилого бегемотячого м'яса, і не вмирати від них. І тоді, ви ж розумієте, саме тоді на сцену виступає наша витривалість, віра в нашу спроможність видовбати яму і

поховати ту гнилизну якнайглибше, а ще відданість — відданість не собі, а непосильній карколомній справі. А це досить складно.

Зрозумійте, я не намагаюся виправдати когось чи щось пояснити — я прагну сам збагнути пана Курца (чи то пак, тінь пана Курца). Цей неупокоєний дух, прилинувши з Нізвідки, удостоїв мене честю почути дивовижні зізнання, перш ніж зникнути навіки. Саме тому він розмовляв зі мною англійською. Справжній Курц почасти здобував освіту в Англії, і — як він часто сам любив повторювати — його коріння було в правильних місцях. Курцова мати була наполовину англійкою, а батько — наполовину французом. Його творила уся Європа; слово за словом я дізнався, і саме вчасно, що «Міжнародне товариство з викорінення дикунських звичаїв» доручило йому написати звіт, який можна було б використовувати у подальшій роботі. І він написав. Я його бачив. Читав. Він дуже красномовний, неймовірно красномовний, але, на мою думку, надто пишний. Він знайшов час написати звіт дрібним почерком на сімнадцяти сторінках! Але, мабуть, написав Курц його до того, як... ну, скажімо, його нерви розходилися й спонукали бути головним під час опівнічного танцю, який закінчився неймовірними церемоніальними обрядами. Згодом я, на свою прикрість, довідався, що обряди ці відбувалися на його честь... ви розумієте? На честь самого пана Курца. Але звіт був прекрасний. Утім, тепер, коли знання мої поповнилися, вступний абзац видається мені зловісним. Курц розвивав думку, що ми, білі, вже досягли певної стадії розвитку, а відтак «повинні здаватися їм (дикунам) істотами надприродними за своєю природою. Ми до них приходимо могутніми, немов боги», — і так далі й тому подібне. «Просто скориставшись нашою волею, ми можемо домогтися влади необмеженої у часі й просторі» і т. д., і т. д. Починаючи з цього місця, він злетів у небеса і прихопив мене зі собою. Заключні фрази були чудові, але їх важко було запам'ятати, ви ж розумієте. У мене склався образ екзотичної Неосяжності під керівництвом преславної Доброчинності. Я сповнився ентузіазму. Ось вона необмежена влада красномовства — полум'яних, шляхетних слів. Жодна практична вказівка не вривалася в магічний потік фраз, і тільки наприкінці останньої сторінки (напевно, вже згодом) була нашкрябана нетвердою рукою заувага, яку можна розглядати як виклад методу. Вона була дуже проста і, після зворушливого заклику до всіх альтруїстичних почуттів,

засліплювала й лякала, як спалах блискавки в ясному небі: «Винищуйте всіх дикунів!» Цікаво, що Курц, очевидно, забув про цей багатозначний постскрипtum, оскільки пізніше, прийшовши, так би мовити, до тями, наполегливо благав мене зберегти «той памфлет» (так він називав свій звіт), який повинен був сприятливо відбитися на його кар'єрі. Про все це у мене були точні відомості, а в майбутньому мені довелося подбати й про його добре ім'я. Я достатньо про це подбав, і тому, якби захотів, мав повне право кинути «той памфлет» на вічний спочинок у смітник прогресу — туди, де серед різних відходів, образно кажучи, поховані всі здохлі коти цивілізації. Але, бачите, у мене не було вибору. Його не забудуть. Хай там як, але Курц був незвичайним. Він мав здатність чарами чи страхом змусити примітивні душі влаштувати відьомський танок на його честь, міг також вселити гіркі побоювання у ниці душі подорожніх; він набув принаймні одного відданого друга, завоював бодай одну душу в світі, яка не була ні примітивною, ні розбещеною прагненням до самоствердження. Ні, я не забуду його, хоч і не готовий стверджувати, що Курц вартий життя того хлопця, якого ми втратили, допоки добралися до нього. Мені вкрай не вистачало покійного стернового — я відчув це вже тоді, коли його тіло лежало в рубці. Може, вам здається, що це дивно — жаліти за дикуном, який значив не більше, аніж піщинка у темній Сахарі. Але хіба ви не розумієте: він робив щось, кермував, протягом кількох місяців був за моєю спиною — як мій помічник, як мій інструмент. Це було свого роду партнерство. Він направляв стерно для мене, а я наглядав за ним, уболівав за його вади, і так між нами утворився тонкий зв'язок, але я зрозумів це лише тоді, коли він зненацька обірвався. А та спрямованість бездонного погляду, яким він обдарував мене, отримавши смертельний удар! Я й досі не можу цього забути — як підтвердження віддаленої спорідненості, зроблене у найважливіший момент.

Бідолашний дурень! Навіщо він чіпав те вікно?.. Йому бракувало стриманості, стриманості — так само, як і Курцові, — він був ніби те дерево, що його хитає вітер... Я взяв сухі черевики і витягнув його з рубки, та спершу, смикнувши, вирвав списа з його боку — признаюся, робив я це з міцно заплющеними очима. Обидві його ступні вивалилися за невисокий поріг, я притис його плечі до своїх грудей, цупко обхопив ззаду руками. Ох! Він був важкий, дуже важкий,

либонь, важчий за будь-яку іншу людину на землі. Потім без подальших церемоній я скинув його за борт. Течія підхопила труп, наче жмуток трави, і я побачив, як тіло двічі перекрутилося, перш ніж навіки зникнути з моїх очей. Усі подорожні та начальник зібралися на палубі біля рубки й торохкотіли, як згряя схвильованих сорок: вони пошепки пліткували про мій безсердечний учинок. Та навіщо вони хотіли зберегти тіло горопахи — цього я не годен був зрозуміти. Може, збиралися його забальзамувати... Але я також почув інший, і то дуже зловісний шепіт з нижньої палуби. Мої друзі-дроворуби також були шоковані, бо мали для того значно більше причин, але я визнаю, що мені їхні наміри здавались абсолютно неприпустимими. Абсолютно! Я вирішив, якщо моєму покійному стерновому судилося бути з'їденим, то хай його ліпше з'їдять риби. Він був дуже посереднім рульовим за життя, але тепер він був мертвий і міг би стати першокласною спокусою і, можливо, завдав би чималого клопоту. Окрім того, мені слід було негайно братися за стерно, бо, як з'ясувалося, чоловік у рожевій піжамі був до цього безнадійно непридатний.

Це я і зробив одразу ж після завершення простого «похорону». Ми йшли на невеликій швидкості, тримаючись середини річки, і я прислухався до розмов про себе. Люди вже втратили надію побачити Курца і станцію — Курц був мертвий, а станція спалена — і т. д., і т. п. Рудий подорожанин не тямив себе від думки, що принаймні за бідного Курца ми помстилися як слід.

— Скажіть, ми ж немало їх повбивали, коли стріляли по куцах? Га? Що ви думаєте? Скажіть?

І він майже пританцьовував, цей кровожерний рудий паяц. А він же ж мало не зомлів, коли побачив пораненого!

Урешті я не стримався:

— Принаймні диму ви точно напустили немало.

По шелесту й розгойдуванню верхівок кущів я бачив, що більшість куль пролетіла надто високо. Треба було добре цілитись і тримати рушницю біля плеча, а ці хлопці стріляли зі стегна, та ще й із заплющеними очима. Тож відступ нападників, на мою думку, — і я мав слушність, — був спричинений різким свистом гудка пароплава. І тоді всі враз забули про Курца і заходились обурено протестувати.

Начальник стояв біля стерна і довірливо нашіптував, що нам будь-що слід спуститись якнайдалі по ріці, перш ніж впадуть сутінки. Та

раптом віддалік на узбережжі я помітив просвіток у заростях і обриси якоїсь будівлі.

— Що це? — запитав я. Начальник з подивом плеснув у долоні.

— Станція! — вигукнув він.

Тож, не пришвидшуючись, я відразу повернув до берега.

У бінокль я побачив схили пагорба, де-не-де порослі деревами, але цілком без підліска. Довга, почасти зруйнована будівля на вершині була наполовину схована у високій траві: здалеку можна було побачити величезні діри у гостроконечному даху, ліси й зарості правили їй за тло. Жодної огорожі чи паркану довкола не було, але колись щось схоже там таки існувало, тому що біля будівлі залишилося з півдесятка тонких стовпців, грубо обтесаних і прикрашених на верхніх кінцях круглими різьбленими кулями. Але перекладини, чи що там було, між ними не збереглися. Звичайно ж, усе це оточував ліс. Берег ріки був розчищений, а на ньому я помітив білого чоловіка в капелюсі, що нагадував колесо: той наполегливо махав нам рукою. Роздивляючись узлісся, я був майже впевнений, що зауважив якийсь рух — людські фігури з'являлися то тут, то там. І я обережно повів корабель далі, а потім зупинив двигуни, дозволивши судну вільно дрейфувати вниз. А чоловік на березі закричав, запрошуючи нас причалити.

— На нас напали! — заволав начальник.

— Я знаю, знаю... Все гаразд, — крикнув чоловік у відповідь якнайвеселіше. — Причалюйте. Все гаразд. Я радий.

Його зовнішність нагадувала мені про щось дуже кумедне, десь уже бачене. І, маневруючи, аби підійти до берега, я запитував себе: «Кого ж нагадує мені цей хлопець?» Раптом я додумався: він схожий на арлекіна! Його одяг з коричневого полотна був увесь покритий латками — яскравими латками синього, червоного і жовтого кольорів — на спині, спереду, на ліктях, на колінах; кольорова матерія оперезувала його куртку, навіть штани мали ясно-червоний кантик унизу. Освітлений сонцем, він мав дуже веселий і надивовижу акуратний вигляд: можна було розгледіти, як вправно нашиті всі ці латки та облямівки. У нього було безбороде хлоп'яче обличчя, дуже світле, без жодних видатних рис, маленькі сині очі і ніс, шкіра на якому майже повністю облізла від спеки. Гримаси і посмішки змінювалися на його відкритому обличчі так, як світло й тінь чергуються одне з одним на рівнині у вітряну погоду.

— Пильнуйте, капітане! — вигукнув він. — Учора ввечері тут затонув ще один корч.

Що? Ще одна коряка? Зізнаюся, я брутально вилаявся. Наприкінці цієї чарівної мандрівки я ледь остаточно не згубив своє судно. В ту мить арлекін на березі повернув до мене свого приплюснутого носа.

— Ви англієць? — запитав посміхаючись.

— А ви? — гукнув я у відповідь.

Посмішка зникла, і той похитав головою, ніби йому жаль було мене розчарувати. Проте за мить хлопець пожвавився.

— То пусте! — вигукнув він підбадьорливо.

— Ми не запізналися? — запитав я.

— Він там, — відповів чоловік, глянувши вгору і раптово засмутившись. Обличчя в нього було, наче осіннє небо, де хмари щохвилі можуть змінитися на сонячне світло.

Коли ж начальник у супроводі озброєних до зубів подорожніх зійшов на берег, цей хлопець вибрався до мене на облавок.

— Скажу прямо, мені все це не подобається, — повідомив я. — Ці тубільці в кущах.

Та він переконливо запевнив мене, що все гаразд.

— Вони прості люди, — докинув насамкінець. — Я радий, що ви приїхали. Мені не так легко було з ними впоратися.

— Але ж ви сказали, що все гаразд! — скрикнув я.

— О, вони не хотіли заподіяти вам нічого поганого, — сказав мій співрозмовник, але, спіймавши мій здивований погляд, виправився: — Майже не хотіли.

А потім хутко додав:

— Господи, вашу рубку треба добряче почистити!

Потім він на одному подихові порадив мені тримати достатньо пари в котлі, щоби бити тривогу в разі найменших неприємностей.

— Один добрий гудок зробить для вас більше, ніж усі ваші гвинтівки. Вони прості люди, — повторив він.

Той чоловік говорив настільки швидко, що цілком забалакав мене. Здавалося, він намагається надолужити говоріння за довгий період німоти, бо, сміючись, натякнув, що власне так воно і було.

— Хіба ви не розмовляєте з паном Курцом? — запитав я.

— З ним не розмовляють — його слухають! — дуже екзальтовано вигукнув той. — Але тепер...

Він махнув рукою, моментально опинившись у цілковитій глибині зневіри. Проте за мить уже виринув звідти, вхопив обидві мої руки і, безперервно трясучи ними, заторохтів скоромовкою:

— Брат моряк... честь... задоволення... захват... дозвольте представитися... росіянин... син протоієрея... Тамбовської губернії... Що? Тютюн! Англійський тютюн, чудовий англійський тютюн! Ось це по-братськи. Курю? Де ви бачили моряка, що не палить?

Люлька заспокоїла його, і поступово я довідався, що він утік зі школи, пішов у море на російському кораблі, знову втік, певний час служив на англійських суднах і тепер змирився з протоієреєм: це він особливо підкреслив.

— Поки ти молодий, треба побачити світ, набратися досвіду, ідей; розширити світогляд...

— Тут?! — урвав його мову я.

— Будь-де... Тут я зустрів містера Курца, — відповів він із докором і юнацьким запалом.

Я припнув язика. Схоже, він переконав голландську торгову компанію на узбережжі забезпечити його товаром і вирушив у глиб країни з легким серцем, наче дитина, що не відає, що чекає її попереду. Сам-один він блукав берегами цієї ріки майже два роки, відрізаний геть од усіх і всього.

— Я не такий молодий, як здається. Мені вже двадцять п'ять, — сказав він. — Спершу старий Ван Шютен хотів послати мене до біса, — продовжив розповідь, вочевидь, тішачись нею, — але я причепився до нього і сипав словами, як горохом, поки нарешті він злякався, що я заговорю задні ноги його улюбленого пса, і таки дав мені деякі дешеві речі і кілька пістолів, сказавши наостанок, що сподівається більше не побачити моєї пики. Старий добрий голландець Ван Шютен... Я послав йому одну невелику партію слонової кістки рік тому, так що він не зможе назвати мене злодюжкою, коли я повернуся. Надіюся, він отримав її. А до іншого мені байдуже... Я наготував вам дров. То був мій старий будинок. Ви бачили?

Я подав йому книгу Тоусона. Й мені здавалося, що хлопець захотів мене поцілувати, проте стримався.

— Це єдина книга, яку я собі залишив. Я вже думав, що втратив її, — сказав він, захоплено дивлячись на книгу. — Знаєте, скільки нещасних випадків трапляється з тими, хто подорожує наодинці?..

Іноді каное перевертається, а інколи доводиться дуже швидко забиратися геть, коли люди сердяться...

Він узявся гортати сторінки книги.

— Ви щось нотували російською? — запитав я. А він лише кивнув. — А я гадав, що це якийсь шифр, — додав я. А хлопець засміявся, та одразу ж посерйознішав:

— Мені коштувало чималих зусиль тримати цих людей на відстані.

— Невже вони хотіли вас убити? — запитав я.

— О, ні! — скрикнув він і замовк.

— То чому вони нападають на нас? — допитувався я.

Повагавшись, той сором'язливо відповів:

— Вони не хочуть, аби він від'їжджав.

— Не хочуть? — з цікавістю перепитав я.

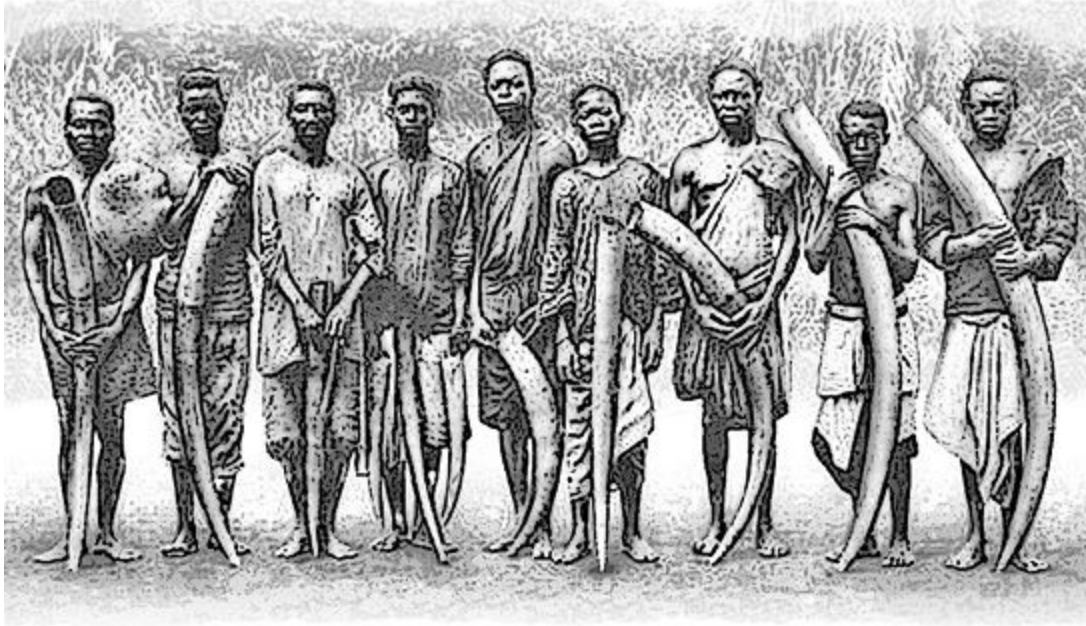
І він кивнув, таємничо і мудро.

— Повірте, — вигукнув хлопець. — Ця людина розширила мій світогляд!

І він розкинув руки, дивлячись на мене своїми блакитними оченятами, круглими, наче блюдечка.



III



Я вражено дивився на нього, а він стояв переді мною, сповнений ентузіазму, у своєму блазенському казковому костюмі, ніби щойно втік із трупи мімів. Саме його існування було неймовірним, незбагненим, цілковито абсурдним. Він був загадкою, яку годі було розгадати. Незрозуміло, як він існував, як йому вдалося дістатися так далеко, як йому пощастило вціліти, — і чому він не щезнув умиць.

— Так я і мандрував, — сказав він. — Далі, потім ще трохи далі. І зайшов так далеко, що вже не знаю, чи зможу коли-небудь повернутися... Пусте. Часу у мене багато. Виживу. Але забирайте Курца — і якнайшвидше, кажу я вам.

Ось вам чарівна сила юності, убраної в строкаті ганчірки, злидні, самотність, глибинну безрадісність і марноту його безцільних мандрів. Місяцями, роками його життя висіло на волосині, проте він жив — галантний та шалений і, очевидно, безсмертний: завдяки своїй молодості і бездумній сміливості. Я відчув навіть щось схоже на захоплення... і на заздрість. Юнацька сила гнала хлопця вперед, берегла його від жахів. Од цих нетрів йому не потрібно було нічого, крім можливості дихати і рухатися далі. Йому необхідно було жити на

грані якнайбільшого ризику і з максимальними поневір'яннями. Якщо чистий, безкорисливий, непрактичний дух авантюризму коли-небудь і керував людиною, то, безсумнівно, цією людиною був мій безталанний молодик. Я готовий був позаздрити йому за те, що у ньому горіло це скромне і ясне полум'я. Здавалося, що воно поглинуло будь-які себелюбні думки, тож, коли він говорив, ви забували, що то саме він, той, хто стоїть оце перед вами, пройшов через усі ці випробування. Проте я не заздрив його відданості Курцові. Хлопець не замислювався про неї. Вона виникла у ньому, і він прийняв її з якимось пристрасним фаталізмом. Слід сказати, що для мене саме це обоження видалося найнебезпечнішим з усього, що йому доти довелося пережити.

Їм судилося зустрітися, як двом кораблям, що в штиль опинилися поруч один із одним і зіштовхнулися бортами. Гадаю, Курцові потрібен був слухач, адже, ставши на нічліг табором у лісі, вони цілу ніч пробалакали, або, що ймовірніше, пробалакав лише Курц.

— Ми розмовляли про все, — хлопець був просто у захваті від тієї згадки. — Я забув про те, що сон існує. Ніч, здалося, не протривала й години. Про все! Все!.. І про кохання також.

— А, то він розмовляв із вами про кохання! — відказав я, сміючись у душі.

— Це не те, що ви думаєте! — вигукнув він майже пристрасно. — Ми говорили загалом. Він змусив мене багато що зрозуміти... багато що...

Хлопець здійняв руки догори. Ми стояли на палубі, і старший із моїх дроворубів, який проходив повз, кинув на нього важкий погляд блискучих очей. Я озирнувся, і — запевняю вас — ніколи ще не здавалися мені ця країна, ця річка, зарості, сліпучий купол неба такими безнадійними та похмурими, непроникними для людської думки і безжалісними до людських слабкостей.

— Відтоді, ви, звичайно ж, завжди були з ним? — спитав я. Навпаки. Схоже, що їхнє спілкування переривалося дуже часто і з різних причин. І молодик гордо повідомив мені, що двічі доглядав Курца під час хвороби (свій вчинок хлопець, здається, вважав таким собі ризикованим подвигом), але, як правило, Курц волочився самотою, далеко в глибині лісу.

— Часто-густо, прийшовши на цю станцію, я змушений був чекати по кілька днів, перш ніж він з'являвся, — сказав мій співрозмовник. —

Ах, він був вартий того, щоби на нього чекали... іноді.

— І щó він робив? Досліджував щось, чи що? — запитав я.

— О, так, звісно ж!

Хлопчина твердив, що Курц виявив чимало сіл і озеро, але не знав точно, де саме (а ставити йому багато запитань було небезпечно), проте, здебільшого, метою експедицій Курца була таки слонова кістка.

— Та ж йому на той час вже було нічим торгувати, — заперечив я.

— Тоді він мав іще повно всякого добра, приміром, набої, — відповів арлекін, дивлячись убік.

— Тож, якщо говорити прямо, Курц робив наскоки, — мовив я.

— Не сам, звичайно! — кинув хлопець, пробурмотівши щось про поселення навколо озера.

— Курц змусив те плем'я помандрувати за ним, еге ж? — підказав я.

Мій співрозмовник трохи розхвилювався.

— Вони обожнювали його, — промовив.

Ці слова були сказані настільки незвичним тоном, що я допитливо глянув на нього. Дивно було бачити, як в арлекінові змішалися водночас прагнення і небажання говорити про Курца. Той чоловік мав великий вплив на його життя, цілком захопив його думки, підкорив усі його емоції.

— А чого ви очікували? — вибухнув хлопець. — Він прийшов до них із громом і блискавкою, знаєте... а вони ніколи доти не бачили нічого подібного. Він був страшний... Він умів бути дуже страшним... Не можна ставитися до пана Курца, як до звичайної людини. Ні, ні, ні! Тепер — просто щоби ви краще зрозуміли його — я скажу, що одного дня він хотів навіть і мене пристрелити... Але я його не засуджую...

— Пристрелити вас! — вигукнув я. — За що?

— Ну, у мене було трохи слонової кістки, яку я роздобув у вождя з одного села біля мого дому. Я часом, знаєте, полював для них... Ну, а пан Курц забажав забрати її собі. Він не хотів прислухатися до голосу розуму. Заявив, що пристрелить мене, якщо я не віддам йому слонівку і не заберусь геть... Він міг це зробити, тому що йому так заманулося і ніщо на цій землі не завадило б йому вбити мене суто для власного задоволення... І то була правда. Я віддав йому всю свою слонову кістку. На неї мені начхати! Але я не пішов геть. Ні. Я не міг його залишити. Певна річ, мені довелося бути обережним деякий час, доки

ми заприятелювали знову. Тоді він удруге захворів. Потім мені знову довелося триматися осторонь, але я не заперечував. Здебільшого він жив у селах на березі озера. Коли спускався до річки, то іноді бував приязний зі мною, а іноді мені було краще остерігатися його. Ця людина дуже багато страждала. Він зненавидів усе довкола, але чомусь не міг поїхати. При нагоді я благав його повернутися додому, доки ще є час, навіть казав, що поїду з ним. І він погоджувався, але потім все одно залишався, знову полював за кісткою, зникав на цілі тижні; він забував про себе серед цих людей — забував про себе — ви уявляєте!

— Та невже... Він що, божевільний? — вигукнув я.

На що мій співбесідник обурено запротестував:

— Пан Курц не божевільний! Я чув, як він говорить, якихось два дні тому, й не наважився б навіть натякнути на таке...

Поки ми розмовляли, я узяв свого бінокля і розглядав узбережжя, намагаючись визначити, як довго тягнеться ліс пообіч будівлі й за нею. Усвідомлення того, що у цих хащах тихо, напрочуд безшелесно зачаїлись люди — такі ж тихі й безшелесні, як і цей зруйнований будинок на схилі, — змушувало мене непокоїтися. Вглядаючись в обличчя природи, я не знаходив жодного підтвердження тієї дивовижної казки, яку мені не стільки розповіли, скільки нав'яли вигуками, знизуваннями плечей, обірваними фразами, натяками, що закінчувалися глибокими зітханнями. Ліс був непорушний, як маска, важкий, як замкнуті двері в'язниці, — він ніби таїв у собі приховане знання, терпляче очікування і неприступне мовчання. Росіянин пояснював мені, що пан Курц спустився до ріки лише нещодавно, а за ним пішли і всі воїни озерного племені. Його не було кілька місяців, — мабуть, збирав дань обожнення, — і з'явився він несподівано, вочевидь, маючи намір вирушити у рейд через річку або вниз за течією. Напевне, апетит до слонівки переважив інші — як би це сказати — матеріальні потреби. Але раптово йому стало набагато гірше.

— Я почув, що він лежить безпомічний, і тому прийшов, скориставшись нагодою, — сказав росіянин. — Йому зле, дуже зле.

Я спрямував бінокль на оселю. Там не було помітно жодних ознак життя. Можна було розгледіти зруйнований дах, довгу глиняну стіну, що визирала з високої трави, троє маленьких квадратних вікон без скла, всі різного розміру: завдяки біноклю здавалося, що до них можна

сягнути рукою. Я різко повернувся і тут побачив один із стовпів паркану. Пам'ятаєте, я вам казав, що був уражений спробою оздобити бодай щось на тлі такої руїни? Тож я придивився: першою моєю реакцією було відкинути голову назад, ніби від удару. Потім ретельно навів бінокля, придивляючись до кожного стовпця, і збагнув свою помилку. Ті кругляки на них були не прикрасою, а символом, вражаючим і загадковим, бентежним і хвилюючим, — поживою для роздумів, а також для стерв'ятників, якби вони зиркнули туди з неба, а ще — для всіх працьовитих мурах, які не полінилися піднятися на стовп. І вони справляли б іще сильніше враження, ті голови на палях, якби обличчя їхні не були звернені до будинку. Тільки єдина, перша, голова, яку я розгледів, дивилася в мій бік. Проте я був не такий приголомшений, як ви, може, подумали. Я відсахнувся просто через подив: сподівався ж побачити дерев'яну кулю, розумієте? Тоді спокійно навів бінокль на першу помічену мною голову. Чорна, висохла, кістлява, із заплющеними повіками, вона начебто спала на верхівці стовпа; зморщені сухі губи ледь розкрились, оголюючи вузьку білу смужку зубів, і посміхалися, посміхалися вічною посмішкою до якогось нескінченного й веселого сновидіння із непробудного сну.

Я не розкриваю комерційної таємниці. Бо, як пізніше мені розповів начальник, методи Курца значно зашкодили цій місцевості. У мене немає своєї думки щодо цього, але я хочу, щоби ви чітко розуміли, що жодної користі ці голови на стовпах не приносили. Вони лише показували, що панові Курцу бракувало стриманості у задоволенні різних його забаганок, йому чогось не вистачало, чогось зовсім крихітного, але та відсутність заважала Курцу, коли виникала нагальна необхідність, скористатися зі свого чудового красномовства. Чи усвідомлював він цей свій недолік, я не можу сказати. Думаю, що врешті-решт він це зрозумів — але у найостаннішу мить. Проте глушина доволі рано його знайшла і страшно помстилася за фантастичне вторгнення. Думаю, що вона прошепотіла йому щось таке про нього самого, чого він і сам не знав, те, про що він не мав жодної уяви, допоки не став радитися зі своєю великою самотністю, — і шепіт цей виявився непереборно захопливим... Він голосно відлунив у Курцові, тому що нутро цього чоловіка було порожнисте... Я опустил свого бінокля, і голова, яка здавалася такою близькою, що з нею можна було б заговорити, відразу ж зникла у недосяжній даліні.

Шанувальник пана Курца був трохи пригнічений. Швидко бурмочучи, він заходився запевняти мене, що не наважився зняти ці, так би мовити, символи зі стовпів. Він не боявся тубільців, і вони не заважали б, якщо вже сам пан Курц дав слово. Його влада була надзвичайною. Табори цих людей оточували станцію. А вожді щодня приходили, аби зустрітися з ним. Вони навіть плазували б...

— Я не хочу знати про жодні церемонії, що виконувалися при наближенні до пана Курца! — закричав я.

Цікаво: у мене було відчуття, що такі подробиці для мене нестерпніші, ніж ті голови, які сохли на палях перед вікнами пана Курца. Зрештою, це було всього лише дике видовище, а ці останні слова, здавалося, одним стрибком перенесли мене у темний край підступних жахів, де оголена, цілковито відверта дикість була позитивним явищем, адже, вочевидь, мала право на існування під цим сонцем. Молодик дивився на мене з подивом. Гадаю, йому й на думку не спадало, що пан Курц не був моїм кумиром. Він забув, що я не чув його чудових монологів про... що там було? Про любов, про справедливість, про спосіб життя абощо. А цей хлопець, якщо він, звісно, плазував перед Курцом, робив це не гірше за найсправжніших тубільців. Він сказав, що я зеленого поняття не маю про місцеву ситуацію: тут стирчать голови повстанців. Повстанці! Яке наступне визначення мені судилося почути? Я вже чув про ворогів, про злочинців, про робітників — а ці були ще й повстанцями. А проте, бунтівні голови виглядали дуже покірними на своїх палях.

— Ви не знаєте, як тутешнє життя випробовує таку людину, як Курц! — вигукнув останній учень Курца.

— А ви знаєте? — запитав я.

— Я! Я!.. Я проста собі людина. У мене немає великих думок. Я ні від кого нічого не хочу. Як можна порівнювати мене з?..

Його почуття були надто глибокими, аби він міг висловити їх, і бідолаха раптом зламався.

— Я не розумію, — простогнав. — Я роблю все можливе, щоби зберегти йому життя, і цього достатньо. Я не причетний до всіх його справ. У мене немає жодних здібностей. Тут кілька місяців не було ні краплі ліків, ані шматочка дієтичної їжі. Його ганебно відштовхнули. Таку людину, з такими ідеями. Ганьба! Ганьба! Я... я... не спав останні десять ночей...

І його голос завмер у вечірній тиші. Довгі тіні лісу ковзнули донизу, поки ми розмовляли, і простяглися далеко за межі зруйнованої оселі, аж поза символічний ряд паль. Усе довкола оповив морок, хоча на нас іще сіялося сонячне світло, а річка досі розкішно вилискувала цілим обширом свого плеса, оточеного тьмяними понурими закрутами вгорі й унизу. На березі — ні душі. У кушах — ані шелесту.

Раптом з-за рогу будинку вигулькнули люди, які ніби з'явилися з-під землі. Вони щільним гуртом ішли у траві, яка сягала їм по пояс, і несли імпровізовані ноші. Враз той безгомінний простір і завмерле повітря пронизав крик, гострий, немов стріла, спрямована в самісіньке серце цього краю, і, ніби за помахом чарівної палички, потік людей — оголених людей зі списами, луками, мечами, щитами, з дикими поглядами й хапливими рухами — виринув на галявину перед темним та задумливим лісом. Кущі на мить затремтіли, трава загойдалася, а потім усе сторожко завмерло.

— Тепер, якщо він не скаже їм потрібне слово, нам кінець, — пробурмотів росіянин десь коло мого ліктя.

Група чоловіків з ношами раптово зупинилася на півдорозі до пароплава, наче закам'янівши. І я побачив худорлявого чоловіка, що враз сів на ношах, піднісши руку над плечима носіїв.

— Сподіваймося, що людина, яка вміє украй красномовно говорити про любов загалом, цього разу знайде конкретну причину, щоб нас пощадити, — сказав я.

Мені гірко дошкуляла абсурдність цієї ситуації, коли ми з такою ганебною необхідністю були змушені покладатися на ласку тієї жорстокої примари. Я не чув жодного звуку, але у бінокль бачив, як владно витягнулася тонка рука, як рухалася нижня щелепа, блищали вдалині його темні очі й гротескними ривками хиталася кістлява голова. Курц... Курц... Здається, німецькою це слово означає «короткий», правда? Так-от, ім'я цієї людини дуже їй пасувало, як і все в її житті — й у смерті. Думаю, на зріст Курц був футів^[35] шість. Покривало впало, і з-під нього, наче зі савана, вигулькнуло жалюгідне, страхітливе тіло. Я бачив клітку його рухомих ребер, кістки його руки, якою він вимахував. Той чоловік скидався на оживий образ смерті, викарбуваний зі старої слонової кістки, смерті, що зловісно погрожувала рукою непорушному натовпові чоловіків, виконаних із темної блискучої бронзи. Я бачив його широко роззявлений рот — це

надавало йому напрочуд ненаситного вигляду, ніби він хотів проковтнути все повітря, всю землю, всіх людей перед собою. Його глибокий голос був ледь чутний. Очевидно, він кричав. І раптом відкинувся на спину. Ноші затремтіли, а носильники знову закрокували вперед, і тієї ж миті я помітив, що натовп дикунів зник без жодних видимих ознак відступу, мовби ліс, що раптово випустив цих істот, так само раптово поглинув їх, як легені втягують повітря під час довгого вдиху.

Кілька колоністів, які сунули за ношами, несли його зброю: два дробовики, важку гвинтівку і легкий кольт — каральні блискавки цього мерзенного Юпітера. Начальник, який ішов біля нош, схилився, щось шепочучи. Курца поклали в одній із тих крихітних кают, де місця вистачало лише для ліжка й одного-двох складаних стільців. Ми привезли йому запізнілу кореспонденцію, і чимало розірваних конвертів та відкритих листів вкрили його ліжко. Курцова рука знехотя блукала між усіх тих паперів. Але мене вразили вогонь у його очах та втома, що відбилася на його обличчі. То було не просто виснаження від хвороби. Здавалося, що йому нічого не болить. Курц, оця примара, виглядав ситим і спокійним, наче всі його забаганки були задоволені, принаймні наразі.

Він пошелестів одним із листів і, дивлячись просто мені в обличчя, мовив:

— Я радий.

Хтось написав йому про мене. Ось вони, ці особливі рекомендації, знову дали про себе знати. Мене здивував його тембр — Курц говорив голосно й легко, майже не ворущачи губами. А голос! Його голос! Серйозний, глибокий, розкотистий... хоча сам Курц був з вигляду спроможний хіба що на шепіт. Однак у нього було достатньо сили, — штучно збудженої, без сумніву, — аби покінчити із нами всіма, про що ви безпосередньо й дізнаєтеся.

У дверях нечутно з'явився начальник, я миттю вийшов, а він запнув за мною завісу. Росіянин, за яким із цікавістю стежили колоністи, пильно видивлявся щось на узбережжі. Я також спробував простежити за його поглядом.

Ген-ген удалині, на похмурому тлі лісу, невиразно ковзали темні силуети людей, а біля ріки, спираючись на довгі списи, стояли на осонні дві бронзові фігури у фантастичних головних уборах із

плямистих звіриних шкур — войовничі й нерухомі, схожі на статуї. Освітленим сонцем берегом справа наліво снувала дивовижна й розкішна з'ява — жінка.

Вона виступала гордо, мірною ходою, вбрана в смугастий одяг, оздоблений оторочками. Її дикунські прикраси ледь дзеленчали й виблискували. Незнайомка високо несла голову, а зачіска її скидалася на шолом. Мідні набедреники закривали ноги до колін, дротяні латунні браслети піднімалися до ліктів, ясно-червоні плями горіли на її засмаглих щоках, незліченні коралі зі скляних намистин прикрашали шию. Дивні амулети, обереги, подарунки шаманів зблискували й тремтіли на її вбранні шокроку, — мабуть, за ті коштовності довелося віддати не один слонячий бивень. Це була розкішна, чарівна дикунка з вогненними очима: щось лиховісне й величне було в її спокійному наближенні. І в тиші, що раптово запала над тим сумним краєм: неосяжна глушина, увесь величезний обшир плідного й таємничого життя, здавалося, дивився на неї задумливо, немов бачив у ній віддзеркалення власної похмурої та пристрасної душі.

Жінка спинилася біля пароплава, завмерла й повернулася до нас. Довга її тіль сягнула води. Її обличчя, трагічне й жорстоке, мало на собі печать дикого смутку, німого болю й страху перед якимось іще непевним, не ухваленим остаточно рішенням. Вона стояла нерухомо, уподібнившись довколишньому лісові, й дивилася на нас так, наче розмірковувала над незбагненою таємницею. Спливла ціла хвилина, і лише тоді дикунка зробила крок уперед. Щось тихо задзеленчало, сяйнув жовтий метал, колихнулися торочки на вбранні, і жінка зупинилася, немовби злякавшись. Хлопець поруч зі мною щось пробурчав. Колоністи перешіптувалися за моєю спиною. А вона дивилася на нас так, ніби від цього пильного, непохитного погляду залежало її життя. Зненацька дикунка розкинула оголені руки й піднесла їх над головою, сповнена божевільного бажання торкнутися неба, і цієї самої миті блискавичні тіні вигулькнули з-під землі, гайнули понад рікою й узяли пароплав у свої темні обійми. Запала грізна мовчанка.

Жінка поволі повернулася, пройшла вздовж берега й зникла у кущах. Хіба що її очі ще раз блиснули на нас із темені нетрів...

— Якби вона вирішила піднятися на облявок, я, здається, справді спробував би її пристрілити, — нервово сказав арлекін. — Останні два

тижні я щодня ризикував життям, не дозволяючи цій жінці ввійти до його оселі. Одного разу вона таки пробралася туди й зчинила гвалт через те жалюгідне лахміття, яке я дістав із комори, щоби залатати свій костюм. Вигляд у мене був непристойний. А вона, мабуть, через це сказала і, як базарна баба, цілісіньку годину тріщала щось Курцові, раз у раз показуючи на мене. Я не розумію говірки цього племені. На моє щастя, Курцові того дня було надто зле, щоби він міг зважити на її базікання, інакше не минути б мені лиха. Не розумію... Для мене це занадто... А втім, усе вже позаду.

І цієї миті я почув глибокий голос Курца за заслоною:

— Урятувати мене! Урятувати слонівку, хочете ви сказати. Не треба мене переконувати. Урятувати мене! Мені ж бо довелося рятувати вас. А тепер ви мені заважаєте. Хворий! Хворий! Не такий я вже й хворий, як вам хочеться думати. Дарма! Я ще доведу задумане до кінця. Я повернуся й покажу вам, щό можна зробити. Ви з вашими намірами дрібних торгашів — ви мені заважаєте. Я повернусь. Я...

У ту мить вийшов начальник, поштиво взяв мене під руку й відвів убік.

— Курц слабкий, дуже слабкий, — сказав. Потім вирішив, що тут варто й зітхнути, однак навіть не намагався зобразити скорботу. — Ми для нього зробили все, щό могли, еге ж? Але який сенс приховувати той факт, що нашій компанії пан Курц завдав більше шкоди, ніж користі. Він не розумів, що час для енергійних дій ще не настав. Обережність і ще раз обережність — ось мій принцип! Поки що ми маємо діяти обережно. Тепер цей округ тимчасово для нас закритий. Прикро! Загалом, від цього постраждає торгівля. Я не заперечую, що на станції є колосальні запаси слонової кістки — головним чином, викопної. Ми повинні її врятувати за всяку ціну... Але подивіться, яке склалося небезпечне становище. А чому? Тому що метод його нераціональний.

— Ви це називаєте «нераціональним методом»? — спитав я, дивлячись на берег.

— Ще б пак! — палко вигукнув він. — А ви?

— Жодного методу не було, — пробурмотів я тихо.

— Цілком правильно, — зрадів він. — Я це передбачав. Він виказав повну нездатність міркувати. Мій обов'язок — сповістити про це куди слід.

— О, — сказав я, — цей хлопець... як його звуть?.. Цегляр. Він складе для вас достеменно чіткий звіт.

Схоже, начальник був заскочений зненацька. Мені ж здалося, що я ще ніколи не дихав таким отруєним повітрям, і подумки звернувся до Курца, шукаючи розради... атож, саме розради.

— Проте, я вважаю, що пан Курц — дивовижна людина, — додав я переконливо.

Начальник здригнувся, окинув мене холодним важким поглядом, а тоді мовив дуже тихо:

— Він БУВ дивовижною людиною, — і повернувся до мене спиною.

Година милості минулася: мене зарахували до тих, хто, як і Курц, схилявся до методів, для яких час іще не настав: мене визнали неблагонадійним! Овва! Проте я міг принаймні вибирати між кількома кошмарами. Власне кажучи, я звертався до глушини, а не до пана Курца, якого — і я ладен був це визнати — вже майже поховали. На мить мені здалося, буцімто я теж уже похований у розлогій могилі, повній невимовних таємниць. Я відчував, як на груди мені тисне нестерпний тягар, запах сирієї землі, відчував непереможну владу гниття й пітьму непроникної ночі... Росіянин торкнув мене за плече. Я почув, як він, затинаючись, бурмоче щось на кшталт «брат-моряк... не міг приховати... знань, які зашкодять репутації пана Курца...»

Я вичікував. Певно, для нього пан Курц іще далеко не лежав у могилі. Мені навіть видалося, що росіянин вважає його одним із безсмертних.

— Гаразд! — сказав я врешті. — Кажіть прямо. Бо виходить, що і я — друг пана Курца... певною мірою.

І молодик доволі офіційно повідомив мені, що якби ми не належали до «одного цеху», то він нізащо, навіть незважаючи на наслідки, не відкрив би мені цієї таємниці. Він підозрював, що на нього готують замах ці білі, які...

— Ваша правда, — перебив я, пригадуючи підслухану мною розмову. — Начальник гадає, що вас варто було би повісити.

Росіянин стривожився з приводу такого зауваження, і це мене спершу розвеселило.

— Краще мені потихеньку зійти з дороги, — сказав він задумливо. — Для Курца я більше нічого не можу зробити, а вони

завжди зуміють знайти привід для вбивства. Що їх зупинить? Військовий пост розташований за три сотні миль звідси.

— Так, — погодився я, — мабуть, таки краще вам піти, якщо у вас є друзі серед тих дикунів, які мешкають поблизу.

— Повно друзів. Вони — люди прості, а мені, знаєте, нічого й не треба...

Він стояв, покусуючи губи, а потім докинув:

— Я не хочу, щоб із цими білими тут сталося яке-небудь лихо... та я, звичайно, переймався репутацією пана Курца, але ви — мій брат-моряк, і...

— Не хвилюйтеся, — сказав я, хвилину помовчавши. — Я подбаю про репутацію пана Курца.

Тоді я й не підозрював, скільки правди було в моїх словах.

Потім, стишивши голос, росіянин повідомив, що це Курц наказав напасти на пароплав.

— Іноді його вёрне від самої думки, що його заберуть звідси... а потім знову прагне поїхати... Але я таких речей не розумію. Я людина проста. Він думав, що це вас відлякає, ви вирішите, що він помер, і повернете назад. Я не міг його відмовити. О, як я натерпівся за цей останній місяць!

— Що ж, — сказав я, — тепер із ним усе гаразд.

— Ато-о-о-ж, — пробубонів хлопець, вочевидь, не надто заспокоєний.

— Дякую, — відповів я. — Триматимуся насторожі.

— Але ви мовчатимете? — з тривогою запитав росіянин. — Подумайте, як похитнеться його становище, якщо хто-небудь тут...

Я врочисто пообіцяв йому берегти цю таємницю.

— Тут, неподалік, на мене чекає каное із трьома чорношкірими. Я їду. Чи могли б ви позичити мені кілька набоїв для «мартіні»?

Я міг і позичив, з належною таємничістю. А він, підморгнувши, пригостився жменькою мого тютюну.

— Між нами, моряками, кажучи... гарний англійський тютюн.

Біля дверей рубки молодик повернувся до мене.

— Послухайте, чи нема у вас зайвої пари черевиків? Ось, гляньте! — і він підняв ногу. Подошви були прив'язані мотузками до босої ноги, як сандалії.

Я знайшов старі черевики, і він, подивившись на них із захватом, узяв взуття під ліву руку. Одна з кишень його куртки (яскраво-червона) відстовбурчилася від набоїв, з іншої (темно-синьої) стирчала книжка Тоусона і т. д., і т. д. Здавалося, хлопець вважав, що чудово підготувався до нової зустрічі з дикими нетрями.

— Гай-гай! Іншої такої людини я ніколи не побачу! Якби ви чули, як він декламує вірші! Власні вірші! — і росіянин закотив очі, впиваючись своїми спогадами. — О, він розширив мій світогляд.

— Прощайте, — сказав я.

І він, потиснувши мені руку, зник у темряві. Іноді я запитую себе, чи й справді бачив його, чи взагалі можливо зустріти на світі таку незвичайну особу!..

Коли я прокинувся, вже перейшло за північ, і мені згадалося застереження росіянина, його натяки на небезпеку, що загрожувала нам, і тепер, посеред зоряної темені, ця небезпека здалася мені такою реальною, що я зіскочив на рівні ноги й вирішив подивитися, чи все спокійно. На пагорбі палало велике багаття, кидаючи полiski на перекошений ріг станційної будови. Один із агентів на чолі збройного загону наших чорношкірих охороняв слонову кістку, але в глибині лісу, між темними, схожими на колони стовбурами дерев, миготіли, то опускаючись, то піднімаючись над землею, червоні вогники, що точно визначали місцезрештування табору, де чували стривожені прихильники пана Курца. Лунав монотонний бій великого барабана, і повітря було наповнене тривкими вібраціями й приглушеним стукотом. Протяжний гомін, у який зливалися голоси багатьох людей, що співали якесь моторошне закляття, проривався через чорну й пласку стіну лісів, як дзиччання бджіл із вулика: цей спів цілком одурманив мої напівсонні чуття. Гадаю, я знову задрімав, притулившись до поручнів, доки врешті мене розбудили різкі, оглушливі крики — вибух задиханого, незрозумілого шаленства, який здивував, ба навіть приголомшив, мене. Але ці крики зненацька урвалися, і знову почулось одноманітне гудіння, що подіяло, як заспокійлива тиша. Я зазирнув у маленьку каюту. Там горіло світло, але пана Курца не було.

Думаю, я закричав би, якби повірив своїм очам. Але спершу я їм не повірив, бо те, що я побачив, здалося мені неможливим. Річ у тому, що мене охопив безмежний сліпий ляк, суто абстрактний жах, не

пов'язаний із думками про жоден вид фізичної небезпеки. Ця всепоглинаюча емоція була викликана... Як же ж це назвати?.. Душевним потрясінням, немов я зненацька наштовхнувся на щось страхітливе, неприйнятне для розуму і огидне для душі.

Звісно, цей стан тривав щонайбільше секунду, а тоді вже поступився місцем банальній думці про смертельну небезпеку, про можливість несподіваного нападу й різанини або щось на кшталт цього, однак неодмінно й цілком неминуче. Ця думка подіяла заспокійливо, і я зрадив їй. Вона й справді утішила моє серце, так що я вирішив не бити на сполох.

За три фути від мене спав, сидячи на палубному стільці, агент, вбраний у застібнутий на всі гудзики «ольстер»^[36]. Крики його не розбудили, тож він тихенько похропував. Не розбудивши його, я зістрибнув на берег. Я не зрадив пана Курца... мені судилося ніколи його не зраджувати й зберегти вірність вибраному мною жахіттю. Я палко бажав зустрітися з ним, із цією тінню, віч-на-віч. І досі не знаю, чому мені так не хотілося вплутувати ще когось у це похмуре випробування.

Щойно ступивши на берег, я побачив слід — широкий слід у траві. Пригадую, з яким тріумфом я сказав собі: «Він не може йти... лізе рачки... я його впіймаю». Трава була мокра від роси. Я прудко йшов, стиснувши кулаки. Здається, до мене навідувалися невиразні думки про те, щоби напасти на нього й перелічити всі ребра. Не знаю... В голову лізла якась чортівня. Згадалася баба з кішкою та в'язанням — годі уявити наймеш підходящого персонажа, який би маячив мені в кінці того непевного шляху. Майнула валка колоністів, які поливали повітря свинцем із «вінчестерів», тримаючи рушниці біля стегон. Я подумав, що вже ніколи не повернуся на пароплав, житиму в цих лісах, самотній і беззбройний, аж до старості. Всілякі такі дурниці, ну, ви ж розумієте... Пам'ятаю, на мить я переплутав барабанний дріб із биттям свого серця й дуже зрадив, що воно таке рівномірне й ритмічне...

Хай там як, а я весь час ішов по сліду, а потім зупинився й прислухався. Ніч була погожа; у темно-синьому просторі, помережаному росою і зорями, нерухомо застигли чорні обриси рослин. Мені привиділося, наче хтось рухається попереду. Тієї ночі я сприймав усе надто гостро... Тому звернув убік, описавши широке

півколо (либонь, я біг, тихо сміючись собі під ніс), щоби перегнати рухому тінь, якщо тільки вона мені не ввижалася. Я намагався перехитрити Курца, наче ми обоє були учасниками хлоп'ячої забави.

І таки наскочив на бідолаху, геть несподівано: якби він не почув моїх кроків, я б на нього просто впав, але він вчасно зірвався на рівні. Підвівся, нетвердо тримаючись на ногах, — довгий, блідий, непевний, як туман, що його видихає земля, — і мовчки стояв переді мною, злегка погойдуючись, а за моєю спиною мерехтіли вогні між деревами і долинав із лісу гомін голосів. Я спритно перерізав йому шлях, але, коли ми опинилися віч-на-віч, начебто отямився й усвідомив усю глибину небезпеки. Вона аж ніяк не минула. Що, коли б Курц закричав? Хоча він ледве стояв, та для крику в нього вистачило б сили.

— Ідіть геть... ховайтеся! — промовив він своїм низьким голосом.

Це було жахливо. Я озирнувся. Тридцять ярдів^[37] відокремлювали нас од найближчого багаття. Я помітив, як десь там підвелася чорна постать, широко розставила довгі чорні ноги, змахнула довгими чорними руками над полум'ям. На голові її були роги — здається, антилопині. Безсумнівно, то був чаклун, шаман, який надто скидався на чорта.

— Ви тямите, що робите? — прошепотів я.

— Цілковито, — відповів Курц, підвищивши голос, аби вимовити те єдине слово. Воно пролунало глухо і водночас гучно — немов окрик, який вирвався з рупора. «Якщо він зчинить гвалт, нам кінець», — подумав я. Зараз не випадало давати волю кулакам, не кажучи вже про те, що мені, природно, не хотілося бити цю Тінь — цю заблукалу й змучену істоту.

— Ви загинете, — сказав я, — загинете та й годі.

Іноді, знаєте, трапляються такі моменти просвітлення. Я сказав саме те, що потрібно було сказати, хоча він міг вважати себе загиблим вже тоді — тієї миті, коли закладений був підмурівок нашої близькості, що тривала до самого кінця й навіть... навіть... опісля.

— У мене були грандіозні плани, — промимрив він нерішуче.

— Певна річ, — сказав я, — але, якщо ви надумаете закричати, я вам розтрощу голову цим... — але поблизу не видно було ні палиці, ні каменюки. — Я задушу вас голими руками, — виправився я.

— Я стояв на порозі великих справ, — проказав Курц із такою тугою і таким жалісливим тоном, що кров захолола мені в жилах. — А

тепер, через того негідника й дурня...

— У кожному разі, ваш успіх у Європі забезпечений, — твердо відповів я.

Мені, як ви розумієте, не хотілося його душити, та й навряд чи це принесло хоч яку-небудь користь. Я лише намагався зруйнувати чари — важкі німі чари глушини, що, здавалося, тягла його безжалісно до себе, будячи забуті й звірячі інстинкти та спогади про задоволені й страшні пристрасті. Я був переконаний, що тільки це й спонукало його добрести до узлісся, до заростей, до палахкотіння багать, до бою барабанів, до гомону таємничих заклять; тільки це й виманило його злочинну душу за межі дозволених прагнень.

І, бачте, жах становища полягав не в можливості отримати удар по голові — хоча я жваво відчував цю небезпеку, — а в тому, щоби мати діло з людиною, яка не визнавала жодних авторитетів, ні лихих, ні добрих. Наче ті негри, я мусив впрошувати, благати лише його самого, звертаючись до його оголених занепадницьких почуттів. Курц не боявся ні Бога, ні чорта, і я це знав. Він одірвався від землі. Хай йому грець! Розтрощив саму землю на шматки. Стояв один, але я, дивлячись на нього, не знав, чи впираюся ногами у звичний ґрунт, чи ширяю в повітрі.

Я вам розповів, про що ми з ним говорили, повторив фрази, якими ми обмінялися... та хіба був у тому сенс? То були банальні, буденні слова, знайомі звуки, що нічого не означають, якими люди обмінюються щодня. Що з того? Мені вони нагадували відлуння моторошних слів, почутих уві сні, відлуння фраз, які переслідують під час кошмару. Душа! Якщо хтось колись боровся із душею, то це був я. Та я сперечався не з безумцем. Хочете вірте, хочете ні, проте розум у нього був ясний, хоча всі його помисли вперто й абсолютно невідступно зосереджувалися на ньому самому. Так, розум його був ясний, і це був єдиний мій шанс, якщо не зважати, звичайно ж, на можливість убити Курца на місці, однак це нічого б мені не дало, бо неминуче спричинило би бучу. Але душа його була душею шаленця. Закинута в ці дикі нетрі, вона заглянула в себе і — їй-бо! — збожеволіла. Кажу вам, збожеволіла. Мені довелося, — мабуть, так мене було покарано за мої гріхи — піти на ризик і зазирнути в Курцову душу.

Жодне красномовство не могло б настільки похитнути чиюсь віру в людину, як цей останній спалах Курцової відвертості. Він також боровся зі собою. Я це бачив, чув. Бачив незбагненну таємницю душі, що не знає ні стримання, ні віри, ні страху, а проте, сліпо бореться сама зі собою. Я тримався майже холоднокровно, та щойно мені поталанило вкласти його на канапу, піт заструменів з мого чола, а ноги тремтіли так, немов я, спускаючись із того пагорба, тяг на своїй спині півтонний вантаж. Але ж я тільки підтримував того чоловіка, а він тим часом своєю кістлявою рукою обіймав мене за шию! Важив Курц не більше, ніж дитина...

Коли наступного дня, опівдні, ми підняли якір, юрмисько людей — я весь час гостро відчував їхню присутність за стіною дерев — знову вийшло з лісу й заметушилося на галявині, встеливши схил пагорба голими, дикими, тремтячими бронзовими тілами. Я трохи розігнав пароплав, повів його за течією, і дві тисячі очей стежили за лютим демоном ріки, який із плескотом і стукотом розбивав воду своїм дивовижним хвостом, видихаючи у небо чорний дим. Перед юрбою, біля самої ріки, три чоловіки, з голови до ніг обліплені червоною глиною, знай ходили туди-сюди. Щойно судно знову наблизилося, вони повернулися до нас, затупали ногами й закивали рогатими головами, а їхні червоні тіла почали розгойдуватися: тубільці погрожували лютому річковому демонові пучком чорного пір'я, облізлою шкурою з обвислим хвостом та чимось на кшталт висохлого гарбуза і раз у раз вигукували чудернацькі слова, що не мали нічого спільного зі звуками людської мови. А юрба відповідала їм глухим шепотом, наче беручи участь у якійсь сатанинській літанії.

Ми перенесли Курца до рубки — там було більше повітря. Лежачи на кушетці, він дивився у відчинене вікно. Раптом у гурті бронзових тіл зчинився гармидер, і жінка із зачіскою, що нагадувала шолом, та смаглявими щоками підбігла мало не до самої води. Вона простягала руки, викрикуючи щось, і весь той зворохоблений натовп хором підхопив її слова й заволав, чітко, швидко, ніби в єдиному пориві.

— Ви розумієте цих дикунів? — запитав я.

Курц дивився повз мене вогненними, сповненими пожадання очима: погляд його був млосний і злісний. Він нічого не відповів, але я бачив, як усмішка, усмішка, що насправді нічого певного не означала, майнула на безбарвних губах, які за мить судомно скривилися.

— А ви хіба ні? — мовив він повільно, задихаючись, немов якась надприродна сила виривала з нього ці слова.

Я смикнув мотузку свистка, і зробив це тому, що побачив, як колоністи вирішили розважитися, пустивши кілька куль у тубільців, і вже вийшли було на палубу з рушницями. Та коли пролунав різкий свист, жах охопив цей збитий до купи натовп.

— Не треба! Не відлякуйте їх! — крикнув у розпачі хтось на палубі. Та я кілька разів поспіль смикнув мотузку. Лави дикунів розімкнулися, вони бігали, повзали, припадаючи до землі, метушилися, намагаючись утекти від тих страшних звуків. Троє чоловіків, обмазаних червоною глиною, лягли пластом, ніби підстрелені. І лише велична й нескорена дикунка не ворухнулася, трагічно простягнувши до похмурої й блискучої ріки свої оголені руки, ніби хотіла досягнути нас.

А тоді ті ідіоти на палубі таки трохи постріляли, і я вже нічого не міг розгледіти крізь завісу диму.

Прудка каламутна течія, вириваючись із серця півми, несла нас до моря: тепер ми пливли вдвічі швидше, ніж тоді, коли рухалися проти течії, але й життя Курца так само швидко вгасало, вгасало, вгасало, витікаючи з його серця кудись у море невблаганного часу. Начальник був у доброму гуморі, бо тепер йому нічим було клопотатись, і обох нас він оглядав поглядом тямущим і задоволеним: «справа» чудово залагодилася, кращого результату годі було бажати. Я розумів, що наближається пора, коли я залишуся єдиним прихильником «нераціонального методу». Подорожні зиркали в мій бік лихим оком. Мене, так би мовити, зарахували до мерців. Дивно, як легко я прийняв це неждане товариство, цей кошмар, нав'язаний мені в тій похмурій країні очими підлими й жадібними примарами...

Курц розходився. Цей голос, о, цей голос! До останньої хвилини він зберіг свою глибину. Переважив навіть здатність Курца приховувати у пишних складках красномовства безживну півми його серця. Курц боровся. О, як він боровся! Пусткою його втомленого мозку блукали похмурі видіння — привиди багатства й слави, що догідливо схилялися перед його незгасним даром марнувати шляхетні й пишномовні фрази. «Моя наречена», «моя станція», «моя кар'єра», «мої ідеї» — от що служило приводом для прояву шляхетних і піднесених почуттів. Тінь справжнього Курца виникала біля ложа

містифікатора, якому судилося бути похованим у порохні правічної землі.

Але і диявольська любов, і жахлива ненависть до таємниць, у які вона проникла, боролися за владу над цією душею, пересиченою примітивними емоціями, жадібною до облудної слави, фальшивих відзнак, усіх проявів успіху та влади.

Іноді Курц був до смішного дитинний. Він хотів, аби королі зустрічали його на станціях, — його, який вертався з примарного Нізвідки, де він мав намір здійснити великі справи.

— Показуєш їм, що ти справді здатен бути корисним, і тоді на тебе чекає повне і безумовне визнання, — казав Курц. — Звісно ж, слід пам'ятати про мотиви... мотиви повинні бути правильні... завжди.

Однаковісінькі плеса змінювали одне одного, а за поворотами, завжди схожими між собою, нас чекало єдине: неспинний плин незмінної ріки. Наш пароплав поволі минав стіну старезних дерев, які терпляче дивилися вслід цьому зловісному уламку іншого світу, провіснику змін, перемог, торгівлі, різанини і ще бозна-яких благ. А я дивився вперед — вів судно.

— Зачиніть віконницю, — раптом озвався Курц одного дня. — Мені нестерпно це бачити!

Я виконав його прохання. Запала тиша.

— О, я ще вирву твоє серце! — закричав він до невидимої глушини.

Якось наш пароплав зламався, як я і очікував, і нам довелося пристати до острова, щоби полагодити судно. Ця затримка — перше, що похитнуло впевненість Курца. Одного ранку він вручив мені перев'язану шнурівкою паку паперів і світлину:

— Сховайте це задля мене, — промовив. — Цей хворий на голову дурень (він мав на увазі начальника) точно залізе до моїх скринь, щойно я відвернуся.

Пополудні я зазирнув до Курца. Той лежав на спині зі заплющеними очима, і, вже тихцем виходячи, я почув, як він бурмоче:

— Жити чесно, умерти, умерти...

Я прислухався. Курц не сказав більше ані слова. Може, виголошував уві сні якусь промову, а може, то був уривок фрази з якої-небудь газетної статті? Він колись працював у газетах і планував

повернутися до цієї роботи, щоб «поширювати свої ідеї. Це — обов'язок».

Його вже огортав непроникний морок. І я дивився на нього так, як дивляться на людину, що лежить на дні прірви, куди ніколи не долинав промінь сонця. Але не міг віділити йому багато часу, бо допомагав механікові перебирати по деталях зіпсуті циліндри, випрямляти погнутий шланг і ще безліч усякого такого. Я жив у пекельній мішанині іржі, ошурків, болтів, гайок, гайкових ключів, молотків — ненависних мені речей, бо я ніколи не ладнав із ними. Я не виходив із маленької кузні, яка, на щастя, була на борту нашого пароплава, без кінця гарував біля купи уламків, і лише приступ лихоманки міг змусити мене лягти.

Якось увечері, увійшовши зі свічкою в рубку, я злякався, почувши Курців тремтливий голос:

— Лежу тут, у темряві, і чекаю на смерть...

Світло було за фут од його очей. У відповідь я вичавив із себе: «Нісенітниці!» — і завмер над ним, ніби паралізований.

Я й не уявляв собі, щоби риси людського обличчя могли так сильно змінитись, і — сподіваюся — ніколи більше цього не побачу. Проте та зміна мене не зворушила, о ні! Я був зачарований, немов переді мною зірвали завісу. Лице кольору слонової кістки дихало похмурою гордістю, безмежною владністю, глибинним страхом, напруженим і безнадійним розпачем. Можливо, Курц у ту останню мить просвітлення та цілковитої притомності переживав заново найменшу дещицю своїх прагнень, спокус і поразок? Він знову забурмотів, зриваючись на крик, немов звертався до якогось видава... двічі скрикнув, але крик той був не гучніший, ніж подих:

— Жах! Жах!

Я задмухав свічку і вийшов з рубки. Подорожні обідали в кают-компанії, і я усівся на своє місце за столом навпроти начальника, який підвів очі й глянув на мене запитально, та я вдало зігнував цей погляд. Тоді він незворушно відкинувся на спинку стільця, посміхаючись своєю дивною посмішкою, що ніби відбивала всю безодню його нікчемності. Нетлі рухливою хмаркою кружляли навколо лампи, лазили по скатертині, по наших руках і обличчях. Зненацька служба начальника просунув у каюту свою нахабну чорну голову й промовив із їдкою зневагою в голосі:

— Пан Курц... померти.

Усі подорожні побігли глянути на покійника. Я сидів за столом і продовжував вечеряти. Гадаю, мене вважали тоді брудною скотиною. Щоправда, з'їв я небагато. Але в каюті горіла лампа, було, знаєте, світло... а там, зовні, панувала пітьма, диявольська пітьма. Я вже ніколи не наближався до того видатного чоловіка, що сам виголосив вирок пригодам своєї душі на цій грішній землі. Його голос замовк. Що ще там могло бути, крім голосу?.. Звісно, я цілком свідомий того, що наступного дня подорожні поховали чийсь останки у брудній ямі, та все ж... Потім вони мало не поховали мене...

Однак, як бачите, я не пішов одразу ж за Курцом. Аж ніяк. Я залишився, щоби пережити свій кошмар до кінця й ще раз довести свою вірність тому чоловікові. Доля. Моя доля! Чудна ця штука, життя, це хитросплетіння безжалісної логіки задля безсенсовної мети. Якнайбільше, що може одержати від нього людина, — це пізнання самої себе, та й воно приходить надто пізно й приносить довічну скорботу. Я боровся зі смертю. Це найтривіальніша боротьба, яку лише можна уявити. Вона відбувається у сіризни, яку не можна помацати, коли ти не маєш опори під ногами, не маєш геть нічого, і без глядачів, без блиску й слави, без могутнього бажання здобути перемогу, без великого страху перед поразкою: ти борешся у хворобливій атмосфері помірною скептицизму, не вірячи у свою правоту й іще менше — у правоту свого супротивника. І якщо вища мудрість така, тоді життя — загадка страшніша, ніж про це заведено думати. Я мало не скористався останньою можливістю виголосити собі вирок, але з соромом виявив, що, можливо, мені нічого сказати. Ось чому я стверджую, що Курц був людиною непересічною. Йому було щó сказати. І він це сказав.

Зазираючи за грань, я краще збагнув його погляд, який не бачив полум'я свічки, проте якому вистачало широчіні, щоб охопити цілий Всесвіт, і гостроти, щоби пронизати всі серця, що калатають у темряві. Він підбив підсумок і виніс присуд: «Жах!» Курц був непересічною людиною. Зрештою, у цьому слові була певна віра, щирість, переконаність: у його шепоті бриніла нотка обурення, дивне поєднання ненависті й бажання, — він відбивав незбагнений образ правди. І я найкраще запам'ятав не ті мої хвилини, що здавалися мені останніми, — не сірий безформний простір, заповнений фізичним болем і байдужою зневагою до ефемерності всього, ба навіть не сам біль. Ні! Я найдужче пережив його останні хвилини. Достоту, він зробив той вирішальний крок, ступив за грань, а мені дозволили відсмикнути ногу, що на мить завмерла в повітрі. Ймовірно, в цьому й полягає різниця між нами: можливо, всю мудрість, усю правду, всю щирість спресовано в тому одному невловному моменті, коли ми переступаємо поріг невидимого. Можливо! Мені хочеться думати, що мої завершальні слова не викличуть байдужої зневаги... Уже краще його скрик — набагато краще. У ньому було ствердження, моральна перемога, оплачена незліченними поразками, мерзенними жахіттями й огидним задоволенням. Але це була перемога! Ось чому я залишився вірним Курцові до кінця — і навіть згодом, коли по довгому часі знову почув... не його голос, але луну його пишного красномовства, відбитого душею такою ж прозорою і чистою, як скеля з кришталю.

Ні, мене колоністи не поховали, хоча був період, про який я згадую насилу, з душевним трепетом, немов про перебування в якомусь незбагненному світі, де немає ні надій, ні бажань. Я знову потрапив у місто-склеп, накидаючи уїдлигим оком на людей, які сновигали вулицями, щоби потягти одне в одного гроші, з'їсти свою пісню баланду, влити в себе паскудне пиво, а вночі бачити порожні й безглузді сни. Ці люди закрадалися в мої думки. Вони були зайдами, а їхнє знання про життя здавалося мені прикрим обманом, адже я був упевнений, що вони не можуть знати те, що відомо мені. Їхня поведінка — поведінка пересічних людей, упевнених у своїй цілковитій безпеці й відданих своїй справі, — дратувала мене, як нахабна чванькуватість дурня у небезпечній ситуації, що її йому не до снаги збагнути. У мене не було особливого бажання займатися просвітництвом, але я насилу втримувався, щоби не розреготатися

просто їм в обличчя, сповнені глупства і пихи. Гадаю, в той час я почувався не дуже добре. Тинявся вулицями — мені потрібно було залагодити деякі справи — і гірко посміхався, зустрічаючи поважних людей. Визнаю, я повадився неприпустимо, проте в ті дні моя температура рідко була нормальною. Всі намагання славної моєї тітоньки «відновити мої сили» були марними. Я потребував не відновлення сил, а заспокоєння уяви. Я зберігав паку паперів, вручених мені Курцом, і не знав до пуття, що з ними робити. Його мати нещодавно померла: мені повідомили, що за нею доглядала його наречена. Якимось до мене зазирнув гладко виголений чоловік із дуже офіційними манерами, який носив окуляри у золотій оправі. Спершу кружними шляхами, а потім із вкрадливою наполегливістю заходився він розпитувати про те, що волів називати «документами». Мене це не здивувало, бо я встиг двічі посваритися через них із начальником станції. Я відмовився дати бодай папірчик із тієї паки і йому, і цьому чоловікові в окулярах. Урешті він дійшов до похмурих погроз, почав із запалом доводити, що компанія має право вимагати будь-яку інформацію, що стосується її «територій». За його словами, «пан Курц конче мав широкі й особливі знання про недосліджені краї, бо ця непересічна, обдарована людина потрапила у виняткові умови, тож...» Я ж запевнив його, що пан Курц, якими б широкими знаннями не володів, проблемами комерційними або ж адміністративними не цікавився. Тоді мій гість заговорив про інтерес науковий: «То була б невиправна втрата, якби...» і т. д. і т. п. Відтак я запропонував йому звіт «Викорінення дикунських звичаїв», попередньо відірвавши клаптик із постскриптумом. Той чоловік жадібно схопив його, але, дочитавши, презирливо пирхнув.

— Це не те, на що ми сподівалися, — зауважив він.

— То я покладу край вашим сподіванням, — відказав я. — У мене залишилися лише його приватні листи.

Непрохай-гість забрався геть, завбачливо пригрозивши мені судовим переслідуванням, і більше я його не бачив. Але за два дні з'явився ще один суб'єкт, який назвався двоюрідним братом Курца: йому хотілося дізнатися найменші подробиці про останні хвилини його найдорожчого родича. І він випадково дав мені зрозуміти, що Курц, виявляється, був великим музикантом.

— Він міг би мати колосальний успіх, — сказав мій відвідувач, який був, здається, органістом.

Його ріденькі сиві пасма лягали на засмальцьований комір піджака. У мене ж не було підстав сумніватися в його словах, тому я досі не можу сказати, ким був Курц за фахом — якщо він узагалі його здобував, — і який із його талантів слід вважати найбільшим. Я сприймав його за художника, який дописував у газети, або за журналіста, який умів малювати, проте навіть його кузен (розмовляючи зі мною, він нюхав тютюн) не міг мені сказати достеменно, ким, власне, той був. Курц був універсальним генієм... Тут я погодився зі стариганом, який тієї миті саме голосно висякався у велику бавовняну хустинку й, схвильований, мовчки вийшов, забравши зі собою кілька сімейних листів і якийсь незначущий дріб'язок. Насамкінець до мене завітав журналіст, який палко бажав довідатися про долю свого «любого колеги». Цей відвідувач повідомив, що Курцові варто було б обрати політичну кар'єру на «боці народу». У журналіста були кошлаті прямі брови, коротко стрижене волосся й монокль на широкій стрічці. Розбалакавшись, він заявив, що Курц, на його думку, писати не вмів, але «Боже милий! Як цей чоловік умів говорити! Він міг наелектризувати юрбу. Він вірив — розумієте? — вірив. Умів себе переконати у чому завгодно... у чому завгодно... Він міг би стати блискучим лідером якої-небудь радикальної партії».

— Якої партії? — перепитав я.

— Будь-якої! — відказав мій гість. — Він... він був той... екстреміст. Чи не так?

Я погодився. Але ні з того ні з сього журналіст поцікавився, чи не знаю я часом, що спонукало Курца поїхати в таку далину.

— Знаю, — відповів я і вручив йому знаменитий «Звіт» для опублікування, якщо він вважатиме це за можливе. Гість квапливо переглянув документ, бурмочучи собі щось під ніс, ледве вимовив «годиться» і пішов геть зі своєю здобиччю.

Отак у мене залишилися лише тонка пачка листів і портрет дівчини. Вона була вродлива... Я хочу сказати, що вираз її обличчя здавався мені прекрасним. Знаю, що навіть сонячне світло буває облудним, але жодне освітлення й жодні пози не могли надати її обличчю виразу, що навіював таку цілковиту довіру. Здавалося, вона

вміла слухати з відкритою душею, нічого не запідозрюючи і не трактуючи по-своєму. Я вирішив особисто повернути їй її світлину і листи. Цікавість? Атож. А може, ще якесь почуття. Все, що належало Курцу, вислизало з моїх рук: його душа, його тіло, його станція, його плани, його слонівка, його кар'єра. Залишалися лише його спогади і його наречена: я хотів і їх віддати минулому, сказати б, особисто відпустити все, що в мене було Курцового, у забуття, яке чигає на кожного звичайного смертного. Я не виправдовуюся. Тоді я лише невиразно уявляв, чого саме хочу. Можливо, то був порив несвідомої вірності... або втілення однієї з тих іронічних потреб, які криються в людському бутті. Не знаю. Не можу сказати. Але таки вирушив до тієї дівчини...

Я подумав, що з пам'яттю про Курца буде те саме, що й зі спогадами про інших небіжчиків, які накопичуються в житті кожної людини, — вона перетвориться на розмитий відбиток тіні, що лягає на розум, швидко й безповоротно віддаляючись. Але перед високими й масивними дверима, між високими будинками, на вулиці, такій само тихій і ошатній, наче алея цвинтаря, мені раптом привидівся Курц на ношах: він жадібно роззявляв рота, мовби хотів проковтнути цілу землю з усім людством разом. Тоді він ожив для мене, і жив так, як завжди, — примара, спрагла дивовижних з'яв і жахливих реальностей; примара, чорніша за п'ятьмої ночі, проте вбрана у шляхетний одяг розкішного красномовства. Це видіння, здавалось, увійшло в будинок разом зі мною: ноші, привиди-носильники, дика юрба покірних шанувальників, морок лісів, блиск річкового плеса поміж похмурими берегами, барабанный дріб, рівний і приглушений, як биття серця — серця п'ятьми-переможниці. То був момент тріумфу дикої глушини, мстивий її набіг, якому я мав протистояти самотужки, аби врятувати іншу душу.

І спогад про те, що я від нього чув там, далеко, у тіні терплячих лісів, коли за моєю спиною рухалися рогаті тіні й палали багаття, — цей спогад знову зринув, я почув уривчасті фрази, зловісні й страшні у своїй простоті. Я згадав його жалюгідні благання й мерзенні погрози, гігантський розмах його диявольських бажань, нікчемність, муку, бурхливий розпач його душі. А потім, здається, я навіть побачив, як Курц із притаманною йому стриманістю й млявістю сказав, як уже говорив колись: «Уся ця слонівка насправді належить мені. Компанія за

неї не платила. Я зібрав її, ризикуючи власним життям. Та, боюся, її спробують у мене забрати... Гм... Становище скрутне. Як ви гадаєте, що мені робити? Боротися, га? Я хочу тільки справедливості...» І це було щирою правдою...

Я вдарив у дзвінок перед дверима із червоного дерева, що були на другому поверсі, а поки я чекав, Курц, здавалося, дивився на мене зі склистої панелі, дивився своїм глибоким поглядом, всеосяжним, осудливим, із відразою до всього світу. І я знову чув шепітливий крик: «Жах! Жах!»

Опускалися сутінки. Мені довелося чекати у пишній вітальні, де три вузьких вікна піднімалися від підлоги до стелі, немов осяйні й загорнуті у покривала колони. Блищали ледве помітними вигинами різьблені й позолочені ніжки та спинки меблів. Холодним і монументальним здавався високий білий мармуровий камін. У кутку стояв великий рояль: відблиски перебігали його темною поверхнею, що нагадувала кришку зловісного та вилощеного саркофага. Високі двері відчинилися і зачинилися знов. Я підвівся.

Дівчина, вся в чорному, з блідим обличчям, пливла до мене крізь сутінки. Вона була в жалобі. Більше року сплигло відтоді, як Курц помер, більше року відтоді, як вона отримала звістку про його смерть, але виглядало на те, що вона пам'ятатиме його й носитиме жалобу довіку. Дівчина взяла обидві мої руки й прошепотіла:

— Я чула, що ви приїхали.

І я помітив, що вона не надто молода, — в кожному разі, не цілковите дівча, — зате вже дозріла для вірності, страждання й віри. У кімнаті стало ще темніше, немов сумне світло хмарного вечора знайшло собі прихисток на дівочому личку. Її світле волосся, бліде обличчя й чисте чоло ніби оточував спопелілий ореол. Темні очі дивилися просто на мене. Їхній погляд був невинний, глибокий, упевнений і довірливий водночас. Вона тримала свою печальну голову так, наче пишалася цією скорботою, наче хотіла сказати: «Я, я єдина вмію тужити за ним так, як він на те заслуговує». Проте коли ми потисли один одному руки, на її обличчі відбився такий безнадійний розпач, що я збагнув: вона була з тих, кого не назвеш іграшкою часу.

Для неї він помер лише вчора. І — їй-богу! — це враження було таким сильним, що й мені враз здалося, ніби Курц помер лише вчора... ні, щойно, цієї-от миті. Я побачив його та її разом — його смерть і її

скорботу... Я бачив її скорботу достоту в ту мить, коли він помер. Розумієте? Я бачив їх обох і чув їх обох. Дівчина озвалася, ледве здобуваючись на голос:

— Я вижила...

А мій напружений слух уловив останній його шепіт, його вічний проклін, що злився з її сумним, сповненим жалю вигуком. Серце моє тріпотіло, і я запитав себе, щó тут роблю, ніби забрів ураз до місця, де кишили жорстокі й безглузді таємниці, що їх не личить знати людині. Дівчина запропонувала мені крісло. Ми сіли. І я обережно поклав пакет на маленький столик, а вона опустила на нього руку...

— Ви його добре знали, — прошепотіла, витримавши страдницьку паузу.

— У тих краях близькість виникає швидко, — зауважив я. — Його я знав настільки, наскільки одна людина здатна пізнати іншу.

— І ви ним захоплювалися, — припустила господиня. — Знаючи його, не можна було ним не захоплюватися. Правда ж?

— Він був винятковою людиною, — сказав я нетвердим голосом. Помітивши її зворушливий, напружений погляд, який ніби стежив, чи, бува, не зірвуться з моїх уст ще якісь слова, я продовжив: — Не можна було не...

— ...любити його, — закінчила вона палко, змусивши мене заніміти від жаху. — О, як це вірно, як вірно! Але подумайте, адже ніхто його не знав так добре, як знала я! Він мені все довіряв. Я знала його найкраще.

— Ви знали його найкраще, — повторив я. Можливо, так воно і було. Але з кожним вимовленим словом у кімнаті ставало чимраз темніше, і тільки її чоло, чисте й біле, було осяяне негасимим світлом віри й любові.

— Ви були його другом, — мовила дівчина. — Його другом! — повторила трохи голосніше. — Певна річ, якщо він дав вам це й послав вас до мене. Я відчуваю, що можу говорити з вами... і... О! Я повинна говорити. Я хочу, щоби ви — той, хто чув останні його слова, — знали, що я була гідна його... Це не пиха... Так! Я пишаюся усвідомленням того, що зрозуміла його краще, ніж будь-хто на землі. Він сам мені це сказав. А відтоді, як умерла його мати, у мене не було нікого... нікого... хто б... хто б...

Я слухав. А п'їтьма згущувалась. Я навіть не був упевнений у тому, яку саме паку паперів Курц дав мені. Підозрюю, що він хотів, аби я подбав про інші документи, які начальник по його смерті переглядав при світлі лампи. А дівчина говорила, певна мого співчуття, переповідаючи свій біль: говорила так, як п'ють спрагли. Врешті я дізнався, що її рідні не схвалювали заручин із Курцом. Той мав замало статків абоощо. І, бігме, я не знаю, чи не був він ціле своє життя злиднем. Курц дав мені підставу вважати, що саме за грошима він і подався в ті трикляті краї.

— Хіба той, хто хоч раз чув його, міг не стати його другом? — продовжувала дівчина. — Він притягував до себе людей, звертаючись до того, що є в них найкращого, — вона пильно дивилася на мене. — Це дар великої людини... — провадила далі, і тихому її голосу, здавалось, акомпанували всі інші звуки, сповнені таємниці, розпачу й скорботи, які доводилось мені чути: плюскіт ріки, зітхання дерев на вітрі, ремствування юрби, слабка луна далеких незрозумілих слів, шепіт людини, що звертається до вас з-за порогу вічної п'їтьми. — Але ж ви його чули! Ви знаєте! — вигукнула вона.

— Так, знаю, — сказав я мало не з відчаєм у серці, схиляючись перед її вірою, перед великою й рятівною ілюзією, що світила неземним світлом у п'їтьмі, в урочій п'їтьмі, від якої я не міг її захистити, від якої я не міг захистити навіть себе самого.

— Яка втрата для мене... для нас! — напрочуд великодушно виправилася вона й пошепки докинула: — Для світу...

У дедалі тьмянішому світлі я бачив, як блищать її очі, повні сліз, — сліз, яким не судилося пролитися.

— Я була така щаслива, така горда, мені так поталанило... — правила вона. — Занадто щаслива. На коротку часину. А тепер я буду нещасною... все життя.

Вона підвелась, і її біляве волосся, мов тьмяне золото, виловило останні проблиски світла. Я теж устав.

— І від усього цього, — продовжила дівчина з тугою, — від усіх його обіцянок, його величі, його доброї душі й шляхетного серця не залишилося нічого... нічого, крім спогаду. Ви і я...

— Ми завжди його пам'ятатимемо, — скрикнув я.

— Ні! — вигукнула вона. — Немислимо, щоби все це загинуло, щоби від його офіруваного життя не залишилося нічого, крім

скорботи. Ви знаєте, які грандіозні в нього були плани? Я теж про них знала... можливо, не цілком розуміла, але... інші теж про них знали. Щось має залишитися. Принаймні його слова не вмерли.

— Його слова залишаться, — докинув я.

— І його приклад, — прошепотіла вона, немовби лише для себе. — Люди замилювалися ним... доброта його світилася в кожному вчинку. Його приклад...

— Справді, — сказав я, — і його приклад. Так, його приклад. Про це я забув.

— А я не забула. Я не можу, не можу повірити... Не можу повірити, що ніколи більше його не побачу... що ніхто його більше не побачить ніколи, ніколи, ніколи...

Вона простягла руки, немов услід відступаючій людині: бліді руки зі стиснутими пальцями, розкинуті на тлі вузької й гаснучої смуги вікна. Ніколи його не побачить! Але я тієї миті бачив його досить виразно. І до кінця життя бачитиму цю красномовну примару, і цю дівчину я також бачитиму — трагічну тінь од тіні, яка скидалася в цій позі на іншу, теж трагічну, жінку, обвішану безсилями амулетами, яка простягала оголені смагляві руки через сьайливий пекельний потік, потік п'єтми. Аж раптом ближча тінь дуже тихо сказала:

— Він умер так само, як і жив.

Тупа злість ворухнулася в мені, і я промовив:

— Так, його смерть була гідною його життя.

— А мене з ним не було, — прошепотіла вона. І моя злість поступилася місцем безмежній жалості.

— Все, що можна було зробити... — пробурмотів я.

— Ох, але ж я вірила в нього більше, ніж будь-хто на землі... більше, ніж його рідна мати, більше, ніж... він сам. Я була йому потрібна! Я! Я б зберегла кожне його слово, кожен подих, кожен жест, кожен його погляд.

І я відчув, ніби мені моє серце пронизав холод.

— Не треба! — промовив глухо.

— Даруйте. Я так довго оплакувала його мовчки... мовчки... Ви були з ним... до останнього? Я постійно думаю про його самотність. Поряд із ним не було нікого, хто б міг його зрозуміти так, як зрозуміла б я. Можливо, ніхто навіть не чув...

— Я був із ним до кінця, — мій голос затремтів. — Я чув його останні слова...

Сказав і злякано замовк.

— Повторіть їх, — прошепотіла вона нестерпно зворушливим голосом. — Мені потрібно... мені потрібно що-небудь... що-небудь... із чим я могла б жити.

І я мало було не закричав: «Та хіба ви не чуєте?» Сутінки навколо нас невпинно повторювали їх шепотом — шепотом загрозливим, як перший подих чимраз ближчого шквалу: «Жах! Жах!»

— Останнє слово... щоби я могла жити з ним, — наполягала вона. — Зрозумійте, я його кохала, кохала, кохала!

Опанувавши себе, я поволі мовив:

— Останнім словом, яке він вимовив, було ваше ім'я.

Я почув тихе зітхання, а потім серце моє завмерло, відмовившись битися далі, щойно пролунав радісний і страшний крик, крик великого тріумфу й невимовного болю:

— Я знала... я була впевнена!..

Вона знала. Вона була впевнена. Я почув, як та дівчина заплакала. Затулила обличчя руками. А мені ввижалося, що будинок западеться, перш ніж я втечу звідти і що небеса впадуть на мою трикляту голову. Проте нічого не відбулося. Небеса не падають через такі дрібниці. Цікаво, чи впали б вони, якби я описав їй Курца таким, яким він був? Він сам казав, що прагне тільки справедливості? Та я не зміг. Не зміг їй сказати правди. Тоді б запала надто густа пітьма... суцільна пітьма...

І Марлоу замовк. Ледве видимий і мовчазний, він сидів осторонь у позі замисленого Будди. Певний час ніхто з нас не міг бодай поворухнутися.

— Ми прогавили початок відпливу, — раптом озвався директор.

Я підвів голову. Чорна валка хмар тягнулася над берегом, а під цим захмареним небом котив свої похмурі води спокійний потік, що провадив до найдалшого краю землі або — у самісіньке серце безкрайньої пітьми.



Післямова до українського видання

Винесені на початок книги слова Фрідріха Ніцше не є епіграфом цього впливового роману, а — пропонованим напрямком його інтерпретації, доволі віддаленим од теми колоніалізму. Залишмо її Сервантесівським «парохам» і «бакалаврам», звиклим ковзати «поверхневими реальностями», або ж глибинному шулерству психоаналітиків та їхнім пацієнтам — жертвам різноманітних «злочинів», а також наглуватим вимагачам компенсацій. Усі вони, апелюючи до «непорушних фактів» біографії автора, очевидно, знайдуть для себе поживу, втім — ціною нехтування фактами його творіння. Бо щό ще може вичитати у цьому романі той, у кого «тверда земля під ногами», хто «пришвартований» і має «по дві хороші адреси», а якщо й зважується на мандрівку, то радше на ту, Brentanivskyy, «від масляного базару до сирного», під час якої він ще й хотітиме, ну вже не як той філістер із ХІХ століття — «орошуватися», а як цілком модерна особа — «селфитися» у різних значеннях цього слова?!

Так! Джозеф Конрад, або ж Юзеф Теодор Конрад Корженьовський, може вважатися цілком колоніальною людиною. Народився 3 грудня 1857 року в Київській губернії, тобто в Україні, частину якої чеський письменник Іван Ольбрахт назвав якомсь «Африкою в центрі Європи», і був, попри пієтет до точки появи на світ, представником колонізаторського класу. Але «стара в'язальниця» вже поміняла систему координат: потужніші метрополії перерозподілили між собою і любу його батькам Польщу, і її колонії, а їх самих, як і малолітнього Юзефа, задіяних до націоналістичного повстання 1863 року, вислали в нетрі Російської імперії. Згодом 17-літній, цілком викорінений, позбавлений будь-якої «хорошої адреси», аби десь «дітись» чи щоби його не «віддали у москалі», винаймається у Марселі матросом. Відтоді, і аж до виходу у відставку, він не мав «нічого, крім... пароплава, на який... спирався», як і багато тогочасних європейців, повиштовхуваних зі своїх домівок маховиком модернізації. Він ходить на французьких торгових суднах, згодом — на британських. На початку 1880-х отримує шкіперський патент, а також громадянство найбільшої на той час імперії — Британської. 1890 року підписує 3-річний контракт із бельгійською колоніальною компанією, яка під

прикриттям Міжнародного товариства з дослідження і цивілізації Центральної Африки та завдяки цілющим властивостям хініну освоювала важкодоступний басейн Конго. Цей досвід і ліг в основу роману «Серце пільми». В середині 1890-х, можливо, через малярію, а можливо, через революційні зміни у кораблебудуванні, що різко зменшили потребу у команді, Конрад виходить у відставку, одружується і присвячує себе письменницькій справі. Він успішно капіталізував набутий колоніальний досвід і за якийсь час стає шанованим у Британії письменником, отримує значні гонорари, урядові стипендії, поселяється у чудовому будинку, а по смерті, 3 серпня 1924 року, — на престижному Кентерберійському цвинтарі. Тож постколоніалісти, зразка Чінуа Ачебе, можуть спробувати пообскубувати трохи зелені з його лаврового вінка, бо він їм таки дещо завинив.

Але що цікаво, Конрад-письменник до кінця життя так і не навчився добре розмовляти англійською, як, очевидно, не розмовляв українською та кіконго, не присвятив він себе і рідній літературі; полюбуючи дорогі авто, він кермував ними, наче кораблем, орієнтуючись не за мапами чи дорожніми знаками, а за сторонами світу, тож часто втрапляв у різні пригоди. Чи це випадкові характеристики, акцидентії? Як на мене — ні. Це атрибути бездомної людини, типового представника сучасної цивілізації, але — «чесного» з-посеред них, здатного дивитися собі під ноги, спроможного зазирати у безодні, над якими він здіймається. Минув час, коли ми щиро вірили, що, деручись «драбиною Якова», ми втікаємо від низинного «жаху» у верховини блаженства. Для нас ця «драбина» обома своїми кінцями впирається в «жахіття» — в ніщо, у якому немає нам місця. Ми вже надто давно борсаємося у «хворобливій атмосфері помірною скептицизму», вправляючись у шашелеподібній роботі деміфологізації, десакралізації та сцієнтизму — настільки давно, що найсмійнішими нині вже виглядають не ті непросвічені дикуни, а самі розчакловувачі світу, котрі підточили основи власного ж існування. Пароплав, на який спираємося, — «нешасний», «старий», «скалічений». Ну, існують ще такі, що обіцяють ось-ось досягнути спасенної землі, розгадати останню таємницю буття, запропонувати єдину теорію, відстояти справжні цінності, втім хто ще сумнівається, що це лише чергова шкіперська хитрість, аби змусити команду падати

не вниз, а — «вгору»? Та чим обернеться ця альтернатива, як не черговим полюванням за «слонівкою». Зрештою, «справжні плавці пливають заради того, щоби плисти», ми граємося заради гри, тож — хай живе саме життя! Тож — хай життя буде повільним, підсліпкуватим, життям упівсили, аби лишень воно тривало, не добігало кінця, аби ми якомога довше зависали посеред тієї «драбини», до останнього чіпляючись за її шаблі, а, принагідно, ще й робили його собі приємним, назбируючи по дорозі різних «вартостей». Але так — уміру, без тих «нераціональних методів»... А якщо й вдаватимемося до них, то лише «крадькома прослизнувши між м'ясником і поліцейським... відчуваючи священний жах перед скандалом». Іти нікуди, бо ми там, де й маємо бути; шукати нічого, бо ми вже все знайшли, хіба що ще — децицю «цінностей» і, водночас, — трохи розім'яти кінцівки у цьому плаванні на місці, чи туди і звідти, а ще краще — по колу.

Ми передчуваємо, що, цілком щиро віддавшись цьому падінню «вгору», зі своєю набутою величезною варіативністю поведінки і при певній «вірі», «щирості» та «переконаності», неодмінно «зачаруємо» просту душу (чи не тому модерна соціологія, це реактивне творіння посередності, так стурбована мобілізаційним потенціалом спільнот?), яка так колись заворожувала нас своєю нескладністю. І знову запусимо «огидну» динаміку архаїчних стосунків кат—жертва, знову оживимо всіх тих потопляючих і вогнедишних богів, знову відчуємо дивне задоволення від «неймовірних церемоніальних обрядів» жертвопринесення, отримавши «необмежену у часі й просторі» владу. «Багато-надто багато» вже готові впасти до ніг нового божества, що прийде «із громом і блискавкою», то чи, раніше чи пізніше, не пройме наше тіло судома «огиди», а мозок не засліпить гостре бажання винищити «всіх цих тварюк»?!

То чи є шанс вирватися з *circulus vitiosus* ланцюга «потолоч — зажерливе божество — потолоч»? Так! Одним із таких рідкісних, щасливих випадків був Джозеф Конрад, якому, здається, вдався трюк Майстра Екгарта із перетворенням «демонів» на «янголів». Маючи справу із нескінченним рядом «демонів насильства», «демонів жадібності», «демонів хтивості», «демонів хижої безжальної глупоти», «демонів слабодухості», всією цією чередою колоніальних та не тільки проєктів, що зіштовхуються одні з одними, цим абсурдним,

марнотратним броунівським рухом людства, який урешті розчиняє будь-яку волю, серце Конрада, вигораючи, преобразилося на глибоке, упокорене дзеркало, здатне неспотворено відображати небеса і безодні нашого існування.

Олег Фешовець
28 серпня 2014 року, Річчоне

Інформація видавця

УДК 821.111-311.3"19"
К64

Конрад, Джозеф. Серце п'тьми: Роман / У перекладі Ігоря Андрущенко; за редакцією Катерини Міхаліциної; з післямовою Олега Фешовця. — Львів: Видавництво «Астролябія», 2015. — 176 с.

Перекладено за: Conrad, Joseph. Heart of Darkness. — London: Penguin Books, 2007. — 192 p.

Переклад, редагування і дизайн
© Видавництво «Астролябія», 2015
ISBN 978-617-664-081-3

ЗМІСТ

Розділ I
Розділ II
Розділ III
Примітки
Післямова до українського видання

Konrad, Joseph. Heart of Darkness: Novel / Translated by Ihor Andrushchenko, literary editing by Kateryna Mikhalitsyna, afterword by Oleh Feschowetz. — Lviv: Astrolabe Publishing, 2015. [eBook, Ukrainian language edition]

The novel Heart of Darkness (1902) by worldwide famous Ukrainian-born English writer of Polish descent Joseph Konrad (1857–1924) gains a deepest insight into human nature and, maybe for this very reason, is regarded as one of the most renowned works of fiction of the 20th century. Its key topic as well as of other the writer's works is an endless journey of a western man about the world's margins. A homeless, rootless seaman Marlow is hired as a skipper of a river steamship in the Belgian trading company with the sole aim: to find in remote parts of Congo the most successful its agent — a supplier of ivory Kurtz which, for reasons unknown to Marlow, became for the company very «uncomfortable». But an ordinary for colonial times trip grows into a terrible journey into the heart of darkness... The plot of this novel, though already enriched with the circumstances of the war in Vietnam, provided the basis for Francis Coppola's cinematographic drama Apocalypse Now (1979).

Copyright © Astrolabe Publishing 2015

***Перелік помилок набору, виявлених та виправлених
верстальником***

Він скинув на мене [співчутлим] => співчутливим оком і кістлявим вказівним пальцем понадив у святилище.

< > скрізь самота, самотність, жодної душі довкола, [ходної] => жодної хатини.

Примітки

1

Тонка жердина, що одним кінцем упирається в основу щогли, а іншим — у верхній кут чотирикутного косоного вітрила, розтягуючи його по діагоналі (*тут і далі — примітки видавця*).

2

Ґрейвсенд — місто на північному заході графства Кент.

3

Назва кормової щогли на судні, що має три або й більше щогл: на трищоглових суднах вона є третьою, а на багатощоглових — останньою; так може називатися і кормова щогла на двощогловому судні тоді, коли носова є більшою за неї і закріплена посередині судна.

4

Відомий мореплавець та корсар, перший англієць, який здійснив навколосвітню подорож, віце-адмірал (1588), один із учасників розгрому «Непереможної армади» під час Гравелинської битви.

5

Англійський мореплавець, дослідник Арктики, контр-адмірал. Зник безвісти під час пошуків Північно-Західного проходу з Атлантичного океану в Тихий.

6

Флагманський трищогловий корабель (галеон) Френсіса Дрейка, на якому той здійснив навколосемне плавання (1577–1580); перша назва — «Пелікан».

7

Кораблі з експедиції Д. Франкліна.

8

Район південного Лондона, що розташований на південному узбережжі Темзи: з часу Генріха VIII там діяли королівські доки, а в XVII ст. там розмістився головний осідок Східно-Індійської компанії.

9

Південне передмістя Лондона, розташоване нижче за течією Темзи, здобуло славу «морських воріт» Англії: у 1675 році Карл II заснував тут Королівську грінвічську обсерваторію, метою якої стало вироблення важливої для мореплавців системи координат.

10

Південний район Лондона, що розташований нижче Грінвіча; тут у давнину був малий річковий порт, який Генріх VIII перетворив на морський: з того часу і аж до XIX ст. то було місце, де кораблі скидали баласт, аби пройти через мілини вгору по ріці.

11

Власний флот Східно-Індійської компанії (1600–1883) — акціонерного торгового товариства, створеного, згідно з хартією Єлизавети I, з метою ведення торгівлі з Індійським субконтинентом та Китаєм; компанія мала великий вплив на території Британської імперії,

тому успішних її співробітників дуже часто спіткав і політичний успіх у метрополії.

12

Металевий маяк, побудований на мулистій частині гирла Темзи біля о. Канвей у 1846 році, виведений з експлуатації 1956 року.

13

Тут ідеться про Брюссель, а сама назва — ремінісценція з Євангелієм від Матвія (23, 27–28). 1867 року бельгійський король Леопольд II, скориставшись конфліктом між Великобританією, Францією, Німеччиною і США за контроль над Африкою, заснував і очолив Міжнародне товариство з дослідження і цивілізації Центральної Африки, від імені якої королівські емісари укладали з місцевими вождями угоди, завдяки яким бельгійський король поступово прибрав собі до рук значні території, які у 1885–1908 роках називалися Вільною державою Конго, а у 1908–1960 роках — Бельгійським Конго.

14

Гарної подорожі! (фр.)

15

На смерть роковані вітають тебе (лат.).

16

Спокій, спокій (фр.)

17

Цитата зі Святого Письма. Див.: Лк. 10, 7.

18

Гранд-Бассам розташований на Березі Слонової Кістки, Гранд-Попо — у Дагомеї (теперішній Бенін), а Літл-Попо — у Того: Джозеф Конрад побував у цих портах під час подорожі до Африки 1890 року.

19

Борт човна.

20

Пристаєвана до сильного сонячного опромінення та солонуватої води із низьким вмістом кисню група рослин, поширена лише у тропіках та субтропіках, яка утворює у припливних зонах рік і певних ділянках морського узбережжя густі зарості.

21

Застаріле означення якоря.

22

Надбудова на палубі судна, на якій зазвичай розміщуються прилади управління.

23

Поширена у високогір'ї Анд одомашнена копитна тварина, що належить до родини верблюдових.

24

Містечко у графстві Кент, розташоване в гирлі Темзи.

25

Британська одиниця виміру маси, дорівнює 14 фунтам або ж 6,35 кілограмам.

26

Бойовий спис південноафриканського племені зулусів. Походить від назви африканського дерева з родини кизилових *Curtisia faginea*, з якого зазвичай роблять цю двометрову зброю.

27

Пінта — традиційна англійська міра, що приблизно відповідає 0,57 літра; в наш час використовується при роздрібному продажі для визначення об'єму пива та сидру, рідше — молока.

28

Так зазвичай називалися торгові поселення, які створювалися іноземцями на території чужої держави чи колонії.

29

Англійська кварта = 2 пінтам.

30

Назва британської фірми, відомого виробника печива. Заснована 1822 року, а в 1900-му Huntley & Palmer була визнана найбільшим у світі підприємством у цій галузі.

31

Танець, що виник у XVI столітті в Англії і виконується переважно у музичному розмірі 6/8; його назва походить від французького слова *giguer* — «стрибати». Пізніше став популярний у Шотландії та Ірландії і нині асоціюється саме з цими країнами.

32

Вид дерев, що ростуть у мусонних лісах Індії, Індонезії, Лаосу, Малайзії, М'янми і Таїланду; є джерелом цінної деревини золотисто-коричневого кольору, яка, з огляду на її стійкість до погодних впливів і текстуру, застосовується для виготовлення садових меблів, палуб кораблів тощо.

33

Мартіні-Генрі — тип англійської гвинтівки; випускалася з 1871 по 1908 роки.

34

Загальна назва багатозарядних гвинтівок, що виготовлялися у Winchester Repeating Arms Company (США) і, завдяки особливому важільному взводу, мали велику скорострільність, а тому широко застосовувалися у колоніальних кампаніях. Найбільшою популярністю користувалися моделі 1873 та 1894 року.

35

Британський фут = 0,3048 метра.

36

Довге вільне пальто.

37

Британський ярд = 0,9144 метра.